

ЖЪОГЪОШІЭТ

АДЫГАБЗЭМ ИЗЭГЪЭШІЭНКІЭ КІЭЛЭЦЫКІУ
ІЫГЪЫПІЭХЭМ АПАЕ
УЧЕБНЭ-МЕТОДИЧЕСКЭ КОМПЛЕКСЫМ
ИХРЕСТОМАТИЕ

*Адыгэ Республикэм гъэсэныгъэмрэ шІэныгъэмрэкІэ
и Министерствэ ыштагъ*

МыекЪуапэ
ООО-у «Качествэр»
2017

УДК 373.2.016:811.352.3
ББК 74.102.413я
Жъ14

Хрестоматием изэхэгъуон дэлэжъагъэхэр:

Апыщ Ф.Н., педагогикэ шІэныгъэхэмкІэ кандидат, доцент;
Ламыкъо Б.Х., филологие шІэныгъэхэмкІэ кандидат, доцент;
МэщлІэкъо С.Р., МБДОУ №34 икІэлэпІу.

КъыдэгъэкІыгъэнымкІэ пшъэдэкІыжъ зыхърэр

Къэрэтэбан М.А.

Жъ14 **ЖъогъошІэт** : адыгабзэм изэгъэшІэнкІэ кІэлэцІыкІу
ІыгъыпІэхэм апае учебнэ-методическэ комплексым ихресто-
матие / изэхэгъуон дэлэжъагъэхэр: Апыщ Ф.Н., Ламыкъо Б.Х.,
МэщлІэкъо С.Р. – Мыекъуапэ : Качествэр, 2017. н. 240.

ISBN 978-5-9703-0577-5

ISBN 978-5-9703-0577-5

© Апиш Ф.Н., Лямова Б.Х., Мешлок С.Р.,
составление, 2017.
© Оформление. ООО «Качество», 2017.

ГУЩЫАП

*«ЖъогъошІэтыр» кІэлэцІыкІу хэм афэггэхъыгъэ
тхылъ.*

*«ЖъогъошІэтым» къыдэхъэгъэ материалхэр кІэлэ-
пІу хэм, ны-тыхэм сабыйхэм Іоф дашІэнымкІэ, бзэм
ишгъэфхэр нахъ куоу къаІэкІэггэхъэгъэнымкІэ, адыгэ
лгъэпкъым ихабзэ нэІуасэ фэшІыггээнхэмкІэ ІэпыІэгъушІу
хъуыцт. Тхылъым ІорыІуатэхэм, усэхэм, къэІотэн кІэкІ-
хэм, къэбар гъэшІэггонхэм, нарт эпосым къыхэхыгъэ
пычыггохэм, орэд цІыкІу хэм, дидактическэ джэгукІэхэм,
тиреспубликэ ичІыпІэ гъэшІэггонхэм яхьылІэггэ къэбар-
хэм ыкІи нэмыкІхэм чІыпІэ цаубыты, сабыйхэм аныбжъ
елъытыгъэу зтеутыгъэу къэтыггэх.*

*КІэлэцІыкІу ІыгъыпІэм занятиехэр, зэнэкъокъухэр,
ггъэпсэфыггэ уахътэхэр, экскурсиехэр, мэфэкІ зэхахъэхэр
зэхэпцэнхэмкІэ материалхэр бгъэфедэнхэ плгъэкІыцт.
Сабыйхэм ямакъэ къэІуакІэ, яжабзэ ихэггэхгон шгъхэ
зырызэуи, куп-купэуи Іоф арыдэпшІэн плгъэкІыцт.*

*УнэмкІи тхылъыр амалышІу. Нахъыжгъхэр сабый-
хэм текстхэм къафеджэнхэмкІэ, къызэджаггэхэр къара-
ггэІотэжъынхэмкІэ, усэхэр езбырэу араггэшІэнхэмкІэ,
джэгун зэфэшгъафхэр зэхащэнхэмкІэ тхылъыр цаггэ-
федэн алгъэкІыцт.*

АДЫГЭ РЕСПУБЛИКЭМ И ГИМН

Гуцылэхэр – *Мэцбэшлэ Исхьяк*
Оредыштор – *Тхьабысымэ Умар*

Тихэгъэгу класэу тигупсэр
Адыгэ чыгушъ терэл.
Зы бын унагъоу лъэпкъыбэр
Щызэгурьлоу щэрэл.

Жъыу:

Шум факлу, лъыклуат,
Республикэу тиунэ дах.
Егъэхъу, зылэт,
Республикэу тигугъэ лъаг –
Уилъэпкъи хъишъэр фэлуат.

Дунаим ичыллэ шлагъор
Нахъыжъмэ тэ къытфыхах,
Ахэмэ яллыгъэ-шлагъэ
Ллэшлэгъумэ къызэлэпах.

Жъыу.

Хьазабмэ уахэмытыжъэу,
Уитыгъэ нэфи пшъхъащыт.
Россием зыклэ ущыщэу
Ащ гукли ущышъхъафит.

Жъыу.

Тэ тыщэлэфэ – егъашлэм! –
Тичлыгоу тыгур щылэшт,
Тиуашъуи тыгъи бэгъашлэ
Тфэхъоу тикласэу тилэшт.

Къуекъо Налбий

ТИ КОНСТИТУЦИЕ

Конституциер къызэгохи
Ит сатырхэр угу иубыт.
Тэ мы тхылъым тырылъэш,
Щылыч фэдэу тырыпыт.
Конституциер – тихэгъэгу
Рыпсэунэу хэбзэ шъхьал,
Ащ шъхъафитэу тыщегъал.
Нэм фэмыплъэу, гум фэмычъэу,
Сыдэу ина тихэгъэгу!
Тыгъэнэфыр къыщеклоклуэу,
Сыдэу къабза тиошъогу!
Зэкъош цыфмэ зы унагъоу
Янасып зэдагъэпс.
Тищылаклуэ ар ылъапсэшъ –
Конституциер титыгъэпс.

ТИРЕСУБЛИКЭ ИГУПЧ

Мыекъяупэ – тиресубликэ игупч. Ар псыхъоу
Шъхъэгуащэ лус. Мыекъяупэ къэлэ дах. Ащ иурамхэр
заклуэх, шъуамбгъох, къабзэх. Унэ зэтетхэр бэу дэтых.
Къалэм площадь дахэхэр илэх, ипарк клэраклу. Заводхэр,
фабрикэхэр, еджэплэ зэфэшъхъафхэр, клэлэцлыклу
лыгъыплэхэр дэтых. Театрэхэм, музейхэм, стадионхэм,
библиотекаэхэм ренэу лэф ашлэ. Къалэр къэзгъэдахэрэмэ
зэу ащыщ Правительствэм и Унэ. Ащ лэф щашлэ хэбзэ
лофышлэхэм, республикэм ихэхъоныгъэ фэлорышлэнхэу
унэшъо гъэнэфагъэхэр щаштэх. Тикъалэ чъыгхэр,
къэгъагъхэр бэу къыщэклых. Мыекъяупэ къэлэ зэклужь.

Чъэпыогъум и 5-м 1991-рэ илъэсым Адыгэ Республикэ тиІэ хъугъэ. Президенти Парламенти хадзыгъэх. Апэрэ Президентэу тиІагъэр Джарымэ Аслъан Алым ыкъор ары. Адыгэ Республикэм и Конституције аштагъ, къэралыгъо тамыгъэхэр иІэ хъугъэх: быракъ, гимн, герб. Чъэпыогъум и 5-р республикэм щыпсэухэрэм зэкІэм ямэфэкІ.

НАХЫКІЭ ГРУППЭР

ПШЫСЭХЭР

КІэлэцІыкІухэм анахъ якІасэу зэдэлухэрэр пшысэхэр ары.

КІэлэцІыкІу фольклорым анахъ чІыпІэшхо щызыубытырэр пшысэхэр ары. Мы жанрэр ары литературнэ пшысэмэ лъапсэ афэхъугъэр.

Пшысэхэр ІорыІотэ анахыжъмэ ащыщых. Ахэр – фольклорым итворчествэ ианыхъ жанрэ инэу щыт. Пшысэр зэман чыжъэ дэдэм кыщещыагъ. Ахэр жэбзэ дахэкІэ къэІотагъэх, художественнэ кІочІэшхо ахэлъ. Арэу бэшІагъэу шІу алъэгъоу ахэр зышІыхэрэр лъэпкъым ищыІэкІэ-псэукІэ къагъэлъагъоу, ащ игугъэ-гупшысэхэр къыраІотыкІхэу зэрэщытхэр ары. ЗызэрэугъойхэкІэ шІур ем зыщытекІорэ, тхъамыкІэм баир зыщыцумысырэ пшысэхэр къаІотэнхэр цІыфмэ якІэсагъ, ащкІэ ящыІэкІэ-псэукІэ кІын гугъапІэрэ чэфыгъорэ халъхъэщтыгъэ. Пшысэмэ ахэт образхэр зэфэшъхъафых, зымкІэ – цІыф ыкІи псэушъхъэ хъалэлых, зэфагъэмрэ шІумрэ зыгу илтых, ахэр зэкІэми шІу алъэгъух, адрэмкІэ – гу цІапІэ зиІэ цІыфых, псэушъхъэх, жъалымых, хъарамых.

ШЪЫНЭ ЦЫКІУМРЭ ТЫГЪУЖЪЫМРЭ

Адыгэ пшыс

Изакъоу шъынэ цІыкІур хъупІэм ежъагъ. Ащ тыгъужъыр къыІукІагъ.

- Уимафэ шІу, шъынэ цІыкІу! – еІо тыгъужъым.
- Опсэу, тыгъужъ, – шъынэ цІыкІум джэуап къетыжы.
- Тыдэ о уежъагъа? – тыгъужъыр къэупчІэ.
- ХъупІэм сэкІо.
- Сэ о, – еІо тыгъужъым, – джыдэдэм усшхынэу сэІо.
- Е-ей, – еІо шъынэ цІыкІум, – сыпшхы пшІоигъомэ ар арэуштэу зэкІэм ашІа? КІори апэ зыкъэтхъаКІ.

– Тыда сэ, – къэупчІэ тыгъужъыр, – зытхъэкІакІо сыздэ-
кІоцтыр?

– УмыгумэкІ, сэ о ащ усщэщт.

Шъынэ цІыкІур тхъагъэпцІ дэдагъэти, тыгъужъыр
къэпкъаным къырещалІэшъ, реІо:

– Мыщ плъапэ илъхыи, ар ащ зэкІэм къытхъакІыщт.

Шъынэ цІыкІум къыригъэлъэгъугъэм тыгъужъым
ылъапэ риІугъ, ардэдэм къэпкъаныр къызэфышІыгъ.

Тыгъужъым ылъапэ къыкъудыигъ, къыкъудыигъ, ау
къыдихыжъынэу амал фигъотыгъэп. Чылэм къыкІыгъэ
цІыфхэр къэсыгъэх, тыгъужъыми иІоф ашІагъ.

ХЭТ НАХЪ ЛЪЭША?

ТхъакІумкІыхъэ цІыкІур чъи, чъи мылым тефагъ. Щы-
лъэу егупшысагъ: «Мырэуцтэу сытезыдзагъэр лъэш дэдэн
фае, зэ сеупчІын» ыІуи.

– Мыл, мыл улъэша? – еупчІыгъ ар мылым.

– Сылъэшмэ тыгъэм сигъэжъуна! – ыІуагъ.

– Тыгъ, тыгъ, улъэша?

– Сылъэшмэ ошъуапщэмэ сагъэбылтына!

– Ошъуапщ, ошъуапщ, улъэша?

– Сылъэшмэ оцх сыхъуна!

– Оцх, оцх, улъэша?

– Сылъэшмэ уцым сыришъуна!

– Уц, уц, улъэша?

– Сылъэшмэ чэмыжъым сыхъуна!

– Чэм, чэм, улъэша?

– Сылъэшмэ тыгъужъым сишхына!

– Тыгъужъ, тыгъужъ, улъэша?

– Сылъэшмэ шхончаом сиукІына!

– Шхончау, шхончау, улъэша?

– Сылъэшмэ сишхончыпс цыгъом зэпишхыкІына!

– Цыгъу, цыгъу, улъэша?

– Сылъэшмэ чэтыум сишхына!

– Чэтыу, чэтыу, улъэша?

– Боу сылъэш! – ыІуи, чэтыужъыр ытхыцІэ къыригъэ-
пшэу плэкІорыгум къиуцуагъ.

БЭЛЫДЖ

Урыс пыш

ЛІыжъым бэлыдж ышІагъ. Инэу, инэу бэлыджыр
къэкІыгъ.

Бэлыджыр чІыгум къыхичыжъынэу лІыжъыр фежъагъ:
еІэх-къеІэжъых, къыхичын ылъэкІырэп.

ЛІыжъыр ныом къеджагъ. Ныом лІыжъыр ыІыгъэу,
лІыжъым бэлыджыр ыІыгъэу еІэх-къеІэжъых, къыхачын
алъэкІырэп.

Ныор пхъорэлъф пшъэшъэжъыем къеджагъ. Пшъэшъэ-
жъыем ныор, ныом лІыжъыр, лІыжъым бэлыджыр ыІыгъэу
еІэх-къеІэжъых, къыхачын алъэкІырэп.

Пшъэшъэжъыер хъэ цІыкІоу Жучкэ къеджагъ. Жучкэ
пшъэшъэжъыер, пшъэшъэжъыем ныор, ныом лІыжъыр,
лІыжъым бэлыджыр ыІыгъэу еІэх-къеІэжъых, къыхачын
алъэкІырэп.

Жучкэ чэтыум къеджагъ. Чэтыум Жучкэ, Жучкэ
пшъэшъэжъыер, пшъэшъэжъыем ныор, ныом лІыжъыр,
лІыжъым бэлыджыр ыІыгъэу еІэх-къеІэжъых, къыхачын
алъэкІырэп.

Чэтыур цыгъо цІыкІум къеджагъ. Цыгъом чэтыур,
чэтыум Жучкэ, Жучкэ пшъэшъэжъыер, пшъэшъэжъыем
ныор, ныом лІыжъыр, лІыжъым бэлыджыр ыІыгъэу еІэхи-
къеІэжъых, къыхачыгъ бэлыджэр.

ГУБГЪО ЦЫГЪОМРЭ УНЭ ЦЫГЪОМРЭ

Губгъо цыгъом дэжъ Унэ цыгъор хъакІэу къэкІуагъ.

– Сыд уицыІакІа? – ыІуи еупчІыгъ.

– Сэ сищылакIэ ущымыкI, – ыIуагъ Губгъо цыгъом. – Губгъом сыщэугъуае, ау зэщым сегъалIэ, шъо тхъагъоу шъущыIэщтын.

– Зи гумэкI сэ сиIэп! – ыIуагъ Унэ цыгъом. – Сэ сыбай, сытхъэжъеуи сыщыI! СищылакIи озгъэлъэгъун, некIо!

Унэм къызецэм зыхэс бынмэ коцэу, тхъоу, къуаеу яIэр ригъэлъэгъугъ.

– Сызыщыфаем сэшхэ сэ! – ыIуагъ Унэ цыгъом. – Зи гумэкI сиIэп.

Чэтыужъыр джэныкъом дэсэу Губгъо цыгъом ылъэгъугъэти кIэупчIагъ:

– Мор хэта? Сыдэуи чэфынчъэ дэдэу щыса?

– Ар нэгыежъ-лъэгубгъу, зэупхъужъышъ яжъэм хэс, – ыIуагъ Унэ цыгъом.

– Адэ сыд есIощт мыщ? – Губгъо цыгъор къыкIэупчIагъ.

– Чылэмэ «ЧыракI» раIоу, ежъ «ЧычашъэкIэ» еджэу къо закъо иIагъэти лIагъэ, фэтхъаусых, – ыIуагъ Унэ цыгъом.

Губгъо цыгъор фэтхъаусыхэн ихъисапэу шкаф чIэгъым къызычIэкIым къызэбэнэкIи чэтыум ыубытыгъ.

– ШIуй-шIуй, – ыIо зэхъум, «ШIуми бзаджэми ары тэ тызхэтыр!» – Унэ цыгъом ыIощтыгъэ.

ЧЭТ ОГУ ЦЫКИУ

Чэт огу цIыкIум дышъэ кIэнкIэ къыкIэцIыгъ.

ЛIыжъыр еуи, еуи, фэкъутагъэп.

Ныор еуи, еуи, фэкъутагъэп.

Цыгъо цIыкIур чъэзэ ыкIэ цIыкIукIэ нэси, кIэнкIэр къефэхэи, къутагъэ.

ЛIыжъыр мэгъы.

Ныор мэгъы.

Чэт огу цIыкIум еIо:

– Умыгъ, тат, умыгъ, нан, сэ джыри кIэнкIэ къышъос-тыщт, ау дышъэп...

ГЪЭПЩЫГЪ, КЪУРЭ, ЦОКЪЭЗЭКIЭДАГЪ

Урыс пшыс

Еомэ-еомэ зэраIоу зэраIотэжъеу гъэпщыгъ, къурэ, цокъэзэкIэдагъ аIоу щыIагъэх. Мафэ горэм мэзым кIуагъэх пхъэ къашIынэу. Псыхъом нэсыгъэх шъхъаеи, зэрэзэпрыхIыщтхэр ашIэрэп.

ЦокъэзэкIэдагъэм мырэуцтэу реIо гъэпщыгъэм:

– Гъэпщыгъ, адэ тыкъызтегъэтIысхъэри псым тызэпрыхъэкIба?

– Хъау, цокъэзэкIэдагъ! Ащ ыпэ къурэр лъэмыдж тэжъугъэшIыри тызэпырыжъугъэкI.

Къурэр лъэмыдж ашIыгъ ыкIи цокъэзэкIэдагъэр теуцуагъ зэпрыхIынэу, шъхъаеи къурэр зэпыкIи, цокъэзэкIэдагъэр псым хэфагъ. Гъэпщыгъэр щхымэ-щхызэ къэуагъ.

IOPIYATEXEP

IABYJTYI

Ia6-Ia6, Ia6ы цIыкIу,
Ia6ы цIыкIум теу, нынэ,
Ia6-Ia6, Ia6ыжъый,
Ia6ыжъыем теу, нынэ.

OCXYP

Ощхыр, оцхыр,
Зэ уцужъба,
Сабий цIыкIухэр
УмгъэуцIынба!

ІАБЫЦЫУ

Бзыу-бзыу гуаго,
Гого нэшъур
КІашъом тес,
Апс къахъи,
Іахъ остын!
Пыр-рр-рр!
Бзыу-бзыу
Бзыужъый.
КІепэ лъати,
КІепэ тІый,
Зигъэлъати,
Быбыжъыгъ,
Пыр-рр-рр!

***

О атакъэр, о атакъэр,
Уисыдж сыдэу машІом фэда!
О атакъэр, о атакъэр,
О ужакІэ джанэм фэда!

***

– Сэ мышъэ къэсыубытыгъ!
– Адэ моу къащэба!
– КъысфакІорэп!
– Адэ о къакІоба!
– СыкъиутІупщырэп!

ГУЩЫІЭЖЪХЭР

Джэмышх нэкІ жэм фахъырэп.
АмышІэрэм кІэупчІэх.
Фэмыф иІоф хэкІырэп.

ХЫРЫХЫХЪЭХЭР

Къау-къау лъэрычъ, чылэр къэзычъыхъ. (Тхъачэт)
СэкІо-сэкІо, сиуж мэкІоды. (Къуашъо)
Дунаир зыгъэнэф, псыр зыгъэфаб. (Тыгъэ)
Зибын пстэури цыгъуашэ. (Чэтыу).

УСЭХЭР

Хъакъунэ-Хъуажъ Зарем

КЪАНГЪЭБЫЛЪ

Къангъэбылъ, къангъэбылъ,
Ущымытэу зыгъэбылъ,
ТешІэ пстэуми къангъэбылъ,
Зямгъэлъэгъу, укъыслъымыплъ,
УздэщыІэр къямыгъашІ,
Анахъ чъэрыр зэтэгъашІ.
Къангъэбылъ, къангъэбылъ,
ТхъагъэпцІыжъ – укъычІэмыплъ!

Хъакъунэ-Хъуажъ Зарем

ЛЪАБЫТЫЙ

Лъабытый, лъабытый,
Тати нани зэдытый,
Фэсакъзэ, Джэнэт, рекІокІ,
МодкІэ тыгъэр къыщыкъокІ,
МыдкІэ татэ къыщыуаж,
Нанэ ІаплІыр фэмыІаж.
Лъабытый, лъабытый,
КъелъэкІонба, зыгъэпкъый,
ЧІыгур пытэ, ущымышт!
Хъажъы-быжъхэр о къэмышт.
Лъабытый, лъабытый,
Къачъэ, къачъэ, зымгъэпІый,
Татэ лъэшэу огъэгущу,
Тинэнэжъи огъэгущу.
Лъабытый, лъабытый,
Тати нани зэдытый,
МыдкІэ татэ къыщыуаж,
Нанэ ІаплІыр фэмыІаж.
Лъабытый, лъабытый,
Тати нани зэдытый!

Жэнэ Къырымыз

АРГЪОИР

Аргъоир пэдыд,
Ыпэ – мастэу мэлыд,
– Ны-нын! – нэмыкІ къымыІу,
Ыпэ пстэуми ахеІу.

Жэнэ Къырымыз

КЪЭЦЫГЪУАНЭР

ИтеплъэкІэ оды дэд,
НыбэфалІэ лІэрэм фэд.
ЫцІэр шъосІон: къэ-цы-гъуан,
Ини цІыкІуи къы-мы-гъан.

Жэнэ Къырымыз

ХЪАМПЫРАШЪОР

Ытамэхэр ыгъэу-шъуа-шъоу,
ХъампІырашъор ом къы-щэ-шъо.

Нэхэе Руслъан

ХЪАПИЦЫУ

Хъапицыу, цыу, цыу,
Укъысэмыхъакъу.
Хъапицыу, цыу, цыу,
Укъысэмыщакъ.
Хъапицыу, цыу, цыу,
Ма, хъалъыгъу сІых.

Нэхэе Руслъан

МЫІЭРЫС

– Чъыгы шъхъапэм
Плътыжъ хъураеу
Сыда пысыр?
Ей, чъыгыр!
Зымгъэсыс,
Къыпызыщтыр
МыІэрыс.

КІЭЛЭЦЫКІУ ДЖЭГУКІЭХЭР

Сабым ыпкына-лына тэрэзэу уцуным, игушыІэн-жабзэ хэхъонымкІэ усэхэу «Лъабытый», «Іабыцыу», «ХъакІыба-кІыбыхъуа» ыкІи нэмыкІхэр ІэпыІэгъу хъуцтых.

ХЪАКІЫБА-КІЫБЫХЪУА

Диваным е пІэкІорым тетІысхъэхэшъ, кІэлэцІыкІур акІыб рагъэгъуалъхъэ, къемыфэхыным фэшІ ылитІу аубыты. ЕтІанэ зауфэмэ-зыкъаузен-кІыжъзэ сабыр агъэхъые. Хъыен ритмэм диштэу мы усэр къаІо:

ХъакІыба-кІыбыхъуа,
Блэнэхъужъыр фаукІа,
КІэпэ ІэшІур кыуата.
Чэу гъуанэм дэтэлъхъа,
Чэу гъуанэм дэлъыжъэп,
Баджэм ыхъыгъ.
Баджэр сыд?
Мэзым хэс.
Мэзыр сыд?
Ощым реупкІы.
Ощыр сыд?
Куандэм хэлъ.
Куандэр сыд?
Лыгъэм есты.
Лыгъэр сыд?
Псым егъэкІуас.
Псыр сыд?
Чэтыужъыми решъу.
Чэтыужъыр сыд?
Мары щыс...
ХъакІыба-кІыбыхъуа,
Насыпышхор къыбдэхъуа,
Хъуаоу чІыгум утета,
Уянэм ІэшІур кыуета,
Уятэм щытхъур пфелуата.

ЛЪАБЫТЫЙ

ХэкІукІын езгъэжъэгъэ кІэлэцІыкІум ыблыпкъхэр аІыгъэу ктыращэкІзэ мыр ктыфаІо:

Лъабы-тый тый-тый,
Плъакъо панэ хау,
Уинанэ къыхехыжъ,
Уитатэ мэгушІуат,
Лъабы-тый, тый-тый,
Ылъабы панэ хау,
Итатэ къыхехыжъ,
Инанэ цуакъэ фешІ!

ІАБЫЦЫУ

КІэлэцІыкІум ыІэ сэмэгу кІышъо ар зыгъэджэгурэм Іэ джабгъу ІэпитІукІэ еубыты, сабым ыІэ джабгъу ІэпитІукІэ ежъ ыІэ джабгъу кІышъо къырегъэубыты. Іэу зэрэІыгъхэр дахъыемэ-къырахъы-хыжъзэ, заулэрэ агъэсысых. Іэхэр зэрагъэсысырэм дырагъаштэзэ, мы усэ цІыкІури къаІо:

Бзыу-бзыу гуаго,
Гого нэшъур
КІашъом тес,
Апс къахъи,
Іахъ остын!
Пыр-рр-рр!
Бзыу-бзыу
Бзыужъый.
КІэпэ лъати,
КІэпэ тІый
Зигъэлъати,
Быбыжъыгъ
Пыр-рр-рр!

Аужрэ гушыІэр къызщаІощтым псынкІэу аІэхэр атІупщыхэшъ, бзыур зэрэбыбыжърэ къагъэлъагъоу дадзыех.

ГУРЫТ ГРУППЭР

ПШЫСЭХЭР

МАШЭ ЗЫТЫРЭР МАШЭМ ЕФЭЖЫ

Адыгэ пшыс

ЗэшэогъуитIу горэ пщым иблэгъагъэх. Зым ишэогъурэ пщымрэ зэфигъэгубжынхэшъ, ежъ изакъоу пщым къыкIэрынэнэу рихъухъагъ.

Мафэ горэм шакIо щыIэ пщым дэжъ кIонхэ фаеу, сыд къыIу-ыIожьми ишэогъу бжыныф ригъэшхыгъ. Адырэм пщыр къызеджэм, бжыныфымэр IуигъэонкIэ шIоемыкIоу, зыкъыIуицэий ынэгу ригъээзэкIэ дэгущыIагъ. Пщым ар ыгъэшIэгъуагъ. КIалэр къызыIокIыжъым, ишэогъу пщым дэжъ Iухъи риIуагъ:

– Мы сишэогъум типщ ыжэ мэлэе къыдехы, укIэрытын плъэкIырэп, – еIо.

– Ара а хъам къылъфыгъэм моу къыздэгущыIэ зэхъум, зызыкIыIуицэицтыгъэр, – ыIуагъ пщым губжыгъаеу.

КIалэр къаригъащи, тхылъ горэ рити ядэжъ ыIофытэжыгъ. Тхылъыр ыхъэу кIожъэ ишэогъур ыпэ къифагъ.

– Тыдэ укIора? – къеупчIыгъ.

– Пщым ядэжъ тхылъ горэ сегъэхъы, – ыIуагъ.

Мыдрэм ежъ нахъ чанэу зыкъаригъэлъэгъу шIоигъу.

– Сэ къысэтри сэгъэхъы а тхылъыр, – ыIуи къелъэIугъ.

КIалэм тхылъыр ишэогъу ритыгъ. Адрэм тхылъыр ыхъыгъ, пщым иоркъхэм аритыгъ. Тхылъыр къызэтырахи зеджэхэм, къээыхъыгъэр ащ лъыпытэу аукIын фаеу къикIыгъ. Арыти аубыти тхылъыр къээыхъыгъэ кIалэр

аукIыгъ. ЗэкIэ зэрэхъугъэр нэужым къэнэфагъ. ЦIыфэу зэхэзыхыгъэхэм «ифэшъуашэр къыщышIыгъ, машэ зытIырэр машэм ефэжы» аIуагъ.

ШЪЭОГЪУР ХЭЗЫЩЫЖЪЫГЪЭР

Адыгэ пшыс

Зы пшъашъэ горэм кIэлитIу епсэлъыхъоштыгъ. КIэлитIумэ язырэр баеу, адырэр тхъамыкIэ дэдэу щытыгъ. Пшъашъэр тхъамыкIэм нахъ енэцIыштыгъ, мылкъу зэримыIэр ары нахъ. ТхъамыкIэм дакIомэ, былым зэримыIэм пае, ябынмэ гухэкI фашIын шIошIэу, ащ пае къанэщтыгъ.

Арыти пшъашъэм кIэлэ тхъамыкIэм риIуагъ:

– Ярэби, шIу усэлъэгъу, о сыбдэкIошт шъхъае, о утхъамыкI, зи уиIахэп, мыдырэ баим сыдакIомэ, тибынмэ былым къаритыштыгъ. О сыбдакIомэ былымэу тибынмэ агъотын фаер мэкIодышъ, хъарамы сфэхъуных. Тибынхэри IэпыIэгъу къытфэмыхъоу, ори зи уимыIэ хъумэ, тилIыхъан. Арышъ, тибынхэр рэзаджэ мыхъунхэм пай, сомэ шъитIу горэ къэгъоти къят.

КIалэр ежы чIыфэ къыштэнэу, бэмэ ариIуагъ, ау тхъамыкIэти къезытын ыгъотыгъэп. Мыхъухэ зэхъум, а баим ыкъоу пшъашъэр зыдэмыкIорэм дэжъ къекIолIэжыгъ.

– Ярэби, сомэ шъитIу чIыфэу сымыгъоты хъуштыгъ. Ар згъотымэ мыщ фэдэ пшъашъэр къэсштыгъ, ори ащ упыль, ау ахъщэр згъотымэ сэ къыздэкIоштыгъ, – риIуагъ баим икIалэ.

– Остын, – ыIуагъ, – зыкIэ.

– КъаIо, – ыIуагъ кIэлэ тхъамыкIэм.

– Ахъщэр остыштыгъ, пIалъэ пфэсшIыштыгъ. ПIалъэм ехъулIэу ахъщэр къысэмытыжъмэ, лы фунт пхэзгъэчтыштыгъ, – ыIуагъ.

– Хъун, сыкъеуцуалIэ, – кIэлэ тхъамыкIэр езэгъыгъ. Ахъщэр къыритыгъ. КIэлэ тхъамыкIэм нэчыхъэ уасэр ыти, пшъашъэр къыщагъ.

Хэтхэзэ, ахъщэ чІыфэм итыжыгъо къэсыгъ, ау ритыжын ылъэкІыгъэп. Ахъщэ къыфэмыгъотзэ, пІалъэр блэкІыгъ.

Ащ ыужым ахъщэр къыгъоти фихыжыгъ шъхъае, Ихыжыгъэп.

– Унашъор пшІэжырэба, ахъщэр пІысхыщтэп, унашъоу зэдэтшІыгъэр дгъэцэкІэн фае, – къыриІуагъ.

Зэдэонхэ фаеу хъуи, хыкумэшІым Іофыр ратыгъ. Зыфызэдэоштхэр гъэшІэгъонти, хыкумым цІыфыбэ къекІолІагъ. КІэлэ тхъамыкІэм ишъэогъу горэ очылэу ыубыти рищэлІагъ. Іофыр къаІэти хэплъагъэхэ шъхъае, кІалэм къытемыфэнэу хъурэп.

КІэлэ тхъамыкІэм къытефэнэу хъуи, лы фунтыр хигъэчтынэу хыкумашІэмэ рахъухъагъ.

КІэлэ тхъамыкІэм лыр хигъэчтынэу къытефэ зэхъум, очылэу зыдищэгъэ ишъэогъур къэгущыІи, къыІуагъ:

– Ярэби, сэри мы кІалэм очылэу сыкъырищэлІагъ, Іизын къысэшъутымэ иІофы сыкъытегущыІэщт.

Іизын ратыгъ къэгущыІэнэу.

– Шъыпкъэ, мыр гъэнэфагъэу мысэ, унашъуи дишІыгъ. ИпІалъэм ахъщэр ритыжыгъэп. Лыр хигъэчтын фай, ащ еІолІапІэ иІэп. Хигъэчтын фаер зы лы фунт, арышъ, херэгъэчъ, емыхъоу, щымыкІэу зэеІэгъум фунтыр херэгъэчъ. КъыщыкІэу хигъэчтымэ, етІанэ еІэу хигъэчтын фитэп. Ехъуи хигъэчты хъуцтэп. Фунтым къыщыкІэрэм фэдиз сэ ежъ ыл къыхэзгъэчтыщт, лые хигъэчтыми, къыригъэхъугъэм фэдиз хэзгъэчтыжыщт. Джащ къеуцуалІэмэ, херэгъэчъ.

– Хъугъэ, ахъщэми сыфаеп, ыли хэсупкІыщтэп, сыкІэгъожы, Іофыр ащ щытэжъугъэху, – ыІуи, кІэлэ баир къыкІэлъэІугъ.

Джауцтэу кІэлэ Іушым ишъэогъу хищыжыгъ.

ЦЫГЪО ЦЫКІУМ ИУН

Урыс пшыс

Шъофым шышъхъэжъ горэ илтыгъ. Цыгъо цІыкІур ащ Іулъади упчІагъэ:

– Унэ цІыкІу, унэ дах! Хэта унэм исыр?

Зыми джэуап къытыжыгъэп. Арыти цыгъор унэм ихъагъ. Шышъхъэ кІоцІым ар ишІугъоу цыпсэоу ригъэжъагъ.

ХъантІаркъо уакъ-уакъыр къэсыгъ:

– Унэ цІыкІу, унэ дах! Хэта унэм исыр?

– Сэры, цыгъо цІыкІур ары. О ухэта?

– ХъантІаркъо уакъ-уакъыр сэрыба.

– КъакІо, къеблагъ, къыхъэри тызэдычІэсын, – ыІуагъ цыгъом.

ХъантІаркъор унэ цІыкІум ипкІи, цыгъомрэ хъантІаркъомрэ зэдыщыІэхэу аублагъ.

ТхъакІумкІыхъэ цІыкІур къыІулъэдагъ:

– Унэ цІыкІу, унэ дах! Хэта унэм исыр?

– Тэры, цыгъо цІыкІумрэ хъантІаркъо уакъ-уакъымрэ. О ухэта?

– ТхъакІумкІыхъэ ежъэшъо чъэрыр сэрыба.

– КъакІо, къеблагъ, къыхъэри тызэдыщыІэн.

Арэуцтэу шышъхъэм щыри зэгъусэхэу исыхэ хъугъэ.

Бэджэжъыер къэчъагъ:

– Унэ цІыкІу, унэ дах! Хэта мыщ исхэр?

– Цыгъо цІыкІур, хъантІаркъо уакъ-уакъыр, тхъакІумкІыхъэ чъэрыр. О ухэта?

– Пстэумэ зыпэ ахэзыщаеу, пстэумэ алтыІэсырэр сэрыба, бэджэжъыер ары.

– Къеблагъ, къыхъ ащыгъум, – къырагъэблэгъагъ бэджэжъыер. Арэуцтэу плІыри зэдэпсэхуэу хъугъэ.

Тыгъужъыр къыІухъагъ:

– Унэ цІыкІу, унэ дах! Хэта мыщ исыр?

– Исхэр тэры: цыгъо цІыкІур, хъантІаркъо уакъ-уакъыр, тхъакІумкІыхъэ чъэрыр, бэджэжъые тхъагъэпцІыр. О ухэта?

– Сэ куандэхэм къаколъэтэу зылыхэрэр ары.

– Къеблагъ, къыхъ.

Тфыри зэдэпсэхэу хъугъэ.

ЕтІанэ мышъэжъыр къэцохъуагъ:

– Унэ цІыкІу, унэ дах! Хэта мышц исыр?

– Исхэр тэрых: цыгъо цІыкІур, хъантІаркъо уакъ-уакъыр, тхъакІумкІыхъэ чъэрыр, бэджэжъые тхъагъэ-пцІыр, тыгъужъ ежъашъоу кондэ къогъум къыколъэтэу къыІэкІахъэрэр зылІырэр арых. Адэ о ухэта?

– Сэри? Сэрыба зэкІэ шъузэхэзыпІытІэцтыр!

Мышъэр шышъхъэ къупшъхъэм тетІысхыи, зэкІэ зэхипІытІагъ.

БАДЖЭМРЭ КЪЭРЭУМРЭ

Урыс пшыс

Баджэмрэ къэрэумрэ зэблагъэ хъугъэх. Зэгорэм баджэм къэрэур ыхъакІэнэу рихъухъагъ ыкІи ар къыригъэблэгъэнэу ыдэжъ кІуагъэ:

– КъакІо, къэрэу, садэжъ! Боу дэгъоу сэ усхъакІэщт!

Къэрэур хъэкІакІо къэкІуагъ. Мафэм баджэм бэджы-нэу ышІыгъэр лэгъэ чэнджым рикІи, къэрэур ригъэ-блэгъагъ:

– Шхэ, шхэ, сикъэрэу! Ощ пае сэ сыпцэрыхъагъ.

Ыпэ кІыхъэкІэ такъ-такъ ыІоу къэрэур лагъэм еуІу хъугъэ. Ау сыд фэдизэу еуІугъэми, ащ зи Іуфагъэп. Баджэм бэджыныр ежъ шІоу рибзэикІыжъыгъ. Бэджыныр зэужэу зешыхэм, баджэм къэрэум риІуагъ:

– Угу хэмыгъэкІ, сиблэгъэ нэф! Угу къемыгъау, ащ нахъ узэрэсхъакІэн гъомлапхъэ зи сиІэп, зи къыпфэсштэн сиІэгушэп!

– Тхъауегъэпсэу, сибэджэ цІыкІу, боу шІоу сыпхъэ-кІагъ, – ыІуагъ къэрэум. – Джы неущ садэжъ о къакІо хъэкІакІо.

ЯтІонэрэ мафэм баджэр хъакІэу къэрэум дэжъ къэкІуагъ. Къэрэум лыцІыкІушыпс ышІи къошын ІукІыхъэм ригъэхъагъ, Іанэм къытыригъэуцагъ.

– Шхэ, сибэджэжъый! УмыукІыт, шхэ!

Баджэмрэ къэрэумрэ зэдэшхэнэу аублагъ.

Баджэм моу зыкъишІи, моу зишІыжъи шъхъае, зыкІи лышыпсэу къошыным итым нэсын ылъэкІыгъэп. Ау къэрэур мыгумэкІыхэу, ыпэ кІыхъэ къошыныІум рицаемэ, лы къыхихызэ, баджэм ыІупс къечъэу, ыбзэгу къилэлэу, ынэхэр къичъхэу щысызэ, зэкІэ изакъоу къэрэум ышхы-жъыгъ ыкІи мырэуштэу баджэм риІуагъ:

– Угу хэмыгъэкІ, сибэджэ цІыкІу, ащ нахъ къыпфэсштэн зи сэ сиІэп, угу къемыгъау, зэрэсфэлъэкІэу усхъакІагъ.

Баджэм ыІупс къечъэу, мэлакІэ нахъ лІагъэу къыгъэ-зэжъи ыдэжъ къэкІоужъыгъ.

Джащ щегъэжъагъэу къэрэумрэ баджэмрэ язэблэгъэ-ныгъэ аухыгъ.

УСЭХЭР

Хъакъунэ-Хъуажъ Зарем

КЪУШЪХЪЭТХЫМ ТЕТ ТЫГЪЭУ!

Къыдэхъугъ адыгэм
УигушъыІэ лъагэ,
Лъэпкъыр ыгъэдахэу
КъегъашІэ ащ гъэхэр, –
ЩыІ сиадыгабзэ
Адыгэгум ыбзэу,
Ар къызэрэхъугъэу
Къушъхъэтхым тет тыгъэу!

Хьакъунэ-Хъуажъ Зарем

ЛЪАГЭ ЫТАМЭ

Синьдэлъфыбзэ
Пчэдыжъ осэпсэу
Чым къыдэушы,
Симыгъэгъуащэу
СыкырещэкIы.
Ащ имэкъамэ
Лъагэ ытамэ
Ар тэлэтыфэ, –
Лыжъы жэкIэфи,
Ки, жъи зэфэдэу
Тэжъугъэгъэфедэ!

Нэхэе Руслъан

ЗАРЭ ЯТЭ ДЭГУШЫЭ

– Мыр сыд?
– Адэ мыры?
– Мыр щэмэдж,
– Мыр шхончы.
Чэмым Iус фыраупкIэ.
Зинысащэм щэ регъэкIы.
– МыдкIэ щылъыр?
– Мыр къэпшIэна?
– Ар шIуанэ,
– Мыр бжъэматэ,
Натрыф хатэр рапкIэ.
Бжъэмэ къэбар кыщаIуатэ.

Жэнэ Къырымыз

СЫД ПАЕ?

– Тичэтыу сыд паекIэ
ЫпакIэхэр псыгъоу кIыхъэ?

– Тичэтыу ыпакIэхэр
Гъуазэ фэхъух, антенн папкIэх.
– Атэкъэжъ исыдж плъэгъугъа,
Ар ащ сыдкIэ ищыкIагъа?
– Атэкъэжъ исыдж имажъэу
АщкIэ зежъы, зэупхъужъы.
– Адэ сыд пае типчэны
ЖакIэу тетыр папцIэу ины?
– ЫжакIэкIэ зышIошIыжъы,
Дэхэ дэдэу зелъытэжъы.
– Хъэм сыд пае лъэкъуиплI иIа,
ЗыкIэмытIур сшIэрэп ныIа?
– Анахъ псынкIэу, ар зыфаем,
Апэ итэу чъэным пае.
– ТхъакIумкIыхъэм сыд паекIэ
ЦыкIужъыеу кIакуа ыкIэ?
– ТхъакIумкIыхъэр кызэхъукIэм
Хъэ бзаджэмэ пачыгъ ыкIэ.

Дэрбэ Тимур

ОСЫР КЪЕСЫ

Осыр къесы фыжъэу, дахэу,
Къыгъэнэфэу тэ тимафэ.
ТыдэкIуаешъ Iуашъхъэм лъагэу,
ТыпэгъокIы тикIымафэ.

Дэрбэ Тимур

ТХЪАКИУМКIЫХЪ

ТхъакIумкIыхъэр лъэпэпцIый,
Мэз мэзахэм ар фэмый.
Гущтэ ешIы макъэ къэIумэ,

ХьэкIэ-къуакIэ ыпэ къэкIымэ.
КIым иуахътэ – ышъо фыжъы,
Осэу къесырэм хэкIодэжъы.
Зигъэбылъмэ гъотыгъуай,
ЗыдэщыIэр къэшIэгъуай.

Мэхъош Руслъан

БЗЫУЖЪЫЙ

Бзыу, бзыу, бзыужъый,
Гого цIыкIоу дэхэжъый.
Нэ цIыкIуитIур пырэжъый,
Уеплъымэ – блэрыжъый.

Дэрбэ Тимур

ТЭТЭЖЪ

Ситэтэжъыр тэтэжъ дэгъу,
Ащ хъэренэ сырегъашIэ.
Сызыфаер ренэу къешIэ,
КъыслъэIэсы ишIулъэгъу.

Дэрбэ Тимур

БЖЪЭ

Бжъэр бжъэматэм къебыбыкIы,
Къэгъагъ шъофым феузэнкIы.
Ащ итеплъэ дахэшъ-дахэ,
Алрэгъу теплъэм гур щэмахэ.

Дэрбэ Тимур

***

ТхъакIумкIыхъи, бэджэжъыйй,
Цызэ цIыкIуи, бзыужъыйй,

Пыжъ пыраци,
Цыгъо лъапцIи,
ЗэкIэ, зэкIэ синыбджэгъу,
СэшIы ренэу ащ ягугъу!

Мырзэ Дзэпц

КЪЕСЫ

Осыр къесы, зэрелъасэ,
Шъэбэ-шъабэу зэтешасэ.
Чъыг къутами,
Тиурами,
Тиунашъхъи ос къытесэ.

КъумпIыл Къадырбэч

РОДИНЭР

Родинэр мары
Тэ тиунэшху.
Родинэр мары
Тэ тицагушху.
Родинэр дахэ,
Родинэр ины.
ЗэкIэми Родинэр
Тэ зэдытий.

Нэхэе Руслъан

***

Сихэку цIыкIуми –
Ины иIофхэр,
Исыр мыбэшхоми,
Лъэшы ицIыфхэр.

Пэрэныкьо Мурат

ТЯН

Тянэ илэшлугъэр
Сыдым сә фәсшлән,
Тянэ илъяплагъэр
Хэты къысион?

Цукьо Джэхъфар

СЯНЭ ЗГЪЭГУШОН

Плъяжьи гъожьи зэхәпхъагъәу
Къәләмыбә къәсәхъылә.
СыпәмыкIәу IәпкIә-лъяпкIәу
Къәгъагъ хъуцә сурәт сәшIы.
Iәрам шъяпкъә исәгъәкъу!
Адә ахәр дәхә закIәшъ.
Сянә мафәу къызыхъугъәм
Ар естыни згъәгушон.

Нәхәе Руслъан

БЭРЭ МАИР КЪЫТФЭРЭКИУ

Маир – плъяжьи,
Маир – фыжьи.
Къәгъагъәхәр зәмышъогу.
Маир – дахә,
Маир – гъатхә.
Сихәгъәгу игушIуагъу.
ШIу сәлъягъу май мазәр,
ЗыIусәщә ижьи IәшIу.

Къукьо Налбий

ЧЪЫГЫ ХАТ

Чъыгы хатәм сә сыдәт,
Сызыдәтыр зәпәшIәт.
ЗәпәшIәтәу тыгъәзакI,
ТыгъәзакIәр сыгужъуакI.
Тыгъәжъыер сIәгу ис,
сIәгу исыр мыIәрыс.
Чъыгы хатәм сә сыдәт,
Дунаири зәпәшIәт!

Къукьо Налбий

БЗЫУМ УНЭУ ИЩЫКИАГЪЭР

Пхъәмбгъур, уатәр, гъучIыIунәр –
Бзыум пае сәшIы унәр.
Шъуеплъ, хъазырышъ, рыбыбынәу
ТәмитIу госшIыхъагъ.
Адә тамә имыIәщтмә,
Сыд ришIәщта
Бзыум унәм,
СыдкIә ищыкIагъ?

Жәнә Къырымыз

ЗЫГЪЭКЪАБЗ

Пчәдыжъым жъәу, нәфшъагъом
Цыгъо цIыкIуми чәтыу щырма
Къәбзә-лъябзәу затхъакIы.

ГУЩЫІЭЖЪХЭР

Лажьэрэр Іахьынчъэ хъурэп.
Хабзэ зымышІэрэр шъхъанэкІ.
Ныбджэгъу шъыпкъэр Іахьыл папкІ.
Бэрэ даІо, макІэу Іуатэ.

ХЫРЫХЫХЪЭХЭР

Чэщырэ къэнэфы, укІомэ къэкІо, учъэмэ къыбдэчъэ.
(Мазэ)

Чышъхъашъор бзыуцыфкІэ фэпагъэ. (Осы)
Сыхъат мыгъэпс, унэм исыр къэзыгъэуш. (Атакъэ)
Тичэу лъапсэ лы ІашкІэ илъ. (Хъантаркъу).
Нэ цІыкІу, пэ цІыкІу, джэдыгу цІыкІу зыщыгъ. (Цыгъо)
ЦІыфым егъусэ, щагур къеухъумэ,
ПчъэІупэм Іосы, хымэхэм яхъакъу. (Хъэ)

Шъхъантэм тесмэ тхъаркъо, зикъудыймэ къэплъан.
(Чэтыу)

Ышъхъэ ины, ынэ цІыкІу, хьылъабэ зэрехъэ. (Къамзэгу)

ІУРЫІУПЧЪЭХЭР

Апсы плъыжъыбзэм псы изыбзэу ит.

Чъый, чъый, узэпаупкІ,
Чъый, чъый, ураупкІалІ.

Іанэ, Іанэ, Іаний, пэнэ мин пэнашъхъ.

КІЭЛЭЦІЫКІУ ДЖЭГУКІЭХЭР

ЗэдэгущыІэ-зэфэусэ зыхэлъ джэгукІэхэм ІорыІуатэхэр нахъ
къяшІэкІыгъэх. Джэгуным ухэзыщэрэ пэублэм щыублагъэу,
зэкІэлъыкІокІэ гъэнэфагъэ хэлъэу зэдэгущыІэ псалъэр гъэпсыгъэ.

- Сикъаз плъэгъугъа?
- Слъэгъугъэ!
- Тэ кІуагъа?
- Набгъом ис!
- Сыд ышІэрэр?
- КІэцІыгъэ.
- Сыд къыкІэцІыгъэр?
- КІэнкІэ.
- Хэт зышхыгъэр?
- Мэлахъу.
- Сыд къыуитыгъэр?
- Мэлышъу ...

ЧЭТЫУМРЭ ЦЫГЪОМРЭ

КІэлэцІыкІухэм аІапэхэр зэрагъэубытышъ, хъураеу
мэуцух. Чэтыурэ цыгъорэ пхъэдзкІэ зыхадзышъ,
чэтыум цыгъор рефыжъэ. Цыгъор гузэгум зилъадэкІэ,
рамыгъэкІыным пылтых. Ау чэтыум пэрыохъу фэхъухэрэп.
Цыгъор къызиубыткІэ, чэтыум ежъ зыфэе цыгъомрэ зыфэе
чэтыумрэ къахехышъ, къачтыхъанэу ахэр ежъэх.

МЭШІОКУ-МЭШІОКУ

Нэбгырэ тІурытІоу аІапэхэр зэрагъэубытышъ, аІэхэр
Іэтыгъэу мэуцух. Зы лыеу къэнагъэр Іэ Іэтыгъэмэ ачІэгъ
чІэкІы. Зыфаер ахещышъ зыдычІещы. Щытмэ апэ мэуцу.
Къэнагъэр ауж макІошъ, зэпэІутмэ азыфагу къыдэхъэ. Зы-
фаер къахещышъ, ахэри апэ мэуцух. Джаушътэу мэджэгух.

ЯЩЭНЭРЭР ЛЫЕ

Нэбгырэ тIурытIоу, зым ыгупэ адырэр итэу хъураеу мэуцух. Лые гъусэ зимыIэу къанэрэм къечтыхъэ. Ащыц горэм ыкIыб дэуцо. ЗыкIыб дэуцуагъэм ыпэ итым къычтыхъанэу регъажъэ. Ари апэрэм фэдэу зыгорэм ыкIыб дэуцо. Къэзычтыхъэрэр пчэгум ихъан фитэп.

ЛЪЫТАКIЭХЭР

***

ХъанэкIу,
ЦунэкIу,
ПшIыкIуи,
ПшIыкIубгъу,
ТIокIы!

***

МышкIу, мышкIу,
МышкIу лъабжъ,
ЛъэбжъэукI,
Бжъау кIэн,
КIэн къахъи,
Тыгъэджэгугу,
Джэгум сыхъи,
Сыкъэхъыжъ!

***

Щамсуд, Судоян, Iумэрэ Тумэрэ Запарики Зикитани
Кит.

НАХЪЫЖЪ ГРУППЭР

ПШЫСЭХЭР

Шарль Перро

ПЭIО ПЛЪЫЖЪ ЦЫКIУ

Зы къуаджэ горэм пшъэшъэжъые цIыкIу горэ дэсыгъ, ар зэрэдэхагъэр, нахъ дахэ дунаим тетыгъэп. Янэ ар шIу дэдэ ылъэгъущтыгъ, янэжъы ащ нахъи лъэшыхъэу шIу ылъэгъущтыгъ.

Ипхъорэлъфыр къызщыхъугъэ мафэм ехъулIэу янэжъ ащ пэIо плъыжъ цIыкIу къыритыгъ. Джащ къыщегъэжъагъэу тыдэ кIуагъэми пэIокIэ плъыжъ дэхэ цIыкIур пшъэшъэжъыем щыгъыщтыгъ. Гъунэгъухэм ащ пае аIощтыгъ:

– Муары, ПэIо Плъыжъ цIыкIур къэкIо!

Зэгорэм янэ хъалыжъо ыгъэжъагъэти, пшъэшъэжъыем риIуагъ:

– КIо, ПэIо Плъыжъ цIыкIу, нэнэжъ дэжъ, мы хъалыжъомрэ тхъу къошын цIыкIумрэ фэхъых, ипсауныгъэ къыкIэупчI.

ПэIо Плъыжъ цIыкIу зигъэхъазыри, нэмыкI къуаджэ нэнэжъым дэжъ кIуагъэ.

Мэзыр зэпичызэ Тыгъужъыр ыпэ къифагъ.

ПэIо Плъыжъыр ышхымэ ащ лъэшэу шIоигъуагъ, ау щынагъэ, мэzteупкIыхэм яощ тео макъэ блэгъэ хъазырэу къэIущтыгъ. Тыгъужъыр зыIубзэихъажъи, пшъэшъэжъыем къеупчIыгъ:

– Тыдэ укІора, ПэІо Плъыжъ цІыкІу?

Мэзым уктыщыуцунышъ тыгъужъхэм уадэгущыІэ-
ныр зэрэщынагъор ПэІо Плъыжъ цІыкІум джыри ышІэщ-
тыгъэп, Тыгъужъым шІуфэс рихи, риІуагъ:

– Нэнэжъ дэжъ сэкІо, фэсэхъы хъалыжъорэ тхъу
къошын цІыкІурэ.

– Чыжъа уянэжъ зыдэщыІэр? – къеупчІыгъ Тыгъу-
жъыр.

– Чыжъэ хъазыр, – джэуап къытыжъыгъ ПэІо Плъыжъ
цІыкІум. – Модэ мо къэлъэгъорэ къуаджэр ары, ащ дэт
шъхъалым ыкІыб дэт апэрэ унэ цІыкІур ары.

– Хъун, – ыІуагъ Тыгъужъым, – сэри уянэжъ дэжъ сыхъэ
сшІоигъугъ. Сэ мы гъогумкІэ сыкІощт, о мыдрэ гъогумкІэ
къакІо. Теплтыщт титІу язэу нахъыпэ нэсырэм.

Ар къыІуи, Тыгъужъым лъэкІэу иІэмкІэ нахъ гъогу
кІэкІымкІэ кІитхъугъ.

ПэІо Плъыжъ цІыкІур нахъ гъогу чыжъэмкІэ кІуагъэ.
Мыгузажъоу кІощтыгъэ, къэуцуцтыгъэ, къэгъагъэхэр
къыугъоицтыгъэ, къэгъагъ Іэрам ышІыгъ.

Ежъ пшъэшъэжъыер шъхъалым нэмысызэ, Тыгъужъыр
янэжъ иунэ нэси, тІыкъ-тІыкъ Іоу пчъэм теуагъ.

– Хэт ар? – къэупчІагъ ныор.

– Сэры, уипхъорэлъфыр, ПэІо Плъыжъ цІыкІур ары, –
пэджэжъыгъ Тыгъужъыр мэкъэ псыгъокІэ. – Сэ хъэкІакІо
уадэжъ сыкъэкІуагъ, хъалыжъорэ тхъу къошырэ
къыпфэсхыгъэх.

Ащыгъум ныор сымаджэу пІэм хэлтыгъ. Ащ ПэІо
Плъыжъ цІыкІур къэкІопагъэу къышІошІи, лъэшэу
къыІуагъ:

– КІэпсэ цІыкІур къудый, сипшъэшъэ цІыкІу, пчъэр
къыІукІыщт.

Тыгъужъым кІэпсэ цІыкІур къыкъудыйгъ, пчъэр
къыІукІыгъ.

Тыгъужъыр тебани, ардэдэм ныожъыр ыдырыгъ.

Мэфищэ шхагъэпти, Тыгъужъыр лъэшэу мэлакІэ
лІагъэу щытыгъ.

ЕтІанэ пчъэр къыригъэти, ныожъым ипІэ хэгъуалъхъи,
ПэІо Плъыжъ цІыкІум ежэу ригъэжъагъ. ШІэхэу ари
къэсыгъ, пчъэм къытеуагъ:

– Тыкъ-тыкъ!

– Хэта ар? – къэупчІагъ Тыгъужъыр.

Тыгъужъыр мэкъэхъоу, ымакъэ икІыгъэу щытыгъ.

ПэІо Плъыжъ цІыкІур зэ къэщтагъ, ау нэужым
егупшысэжъыгъ, янэжъ зыгорэкІэ чыІэр къегоуагъэмэ
ымакъэ икІыгъэнкІи хъун зыфэпІоныр ыгу къихъагъ.

– Ар сэры, уипхъорэлъфыр ары, – ыІуагъ ПэІо Плъыжъ
цІыкІум. – Къыпфэсхыгъ хъалыжъорэ тхъу къошын
цІыкІурэ.

Тыгъужъыр хэпскэуІукІи, нахъ мэкъэ псыгъокІэ
къыІуагъ:

– КІэпсэ цІыкІур къудый, сипшъэшъэ цІыкІу.

ПэІо Плъыжъ цІыкІум кІапсэр къыкъудыйгъ – пчъэр
къыІукІыгъ.

Пшъэшъэжъыер унэм ихъагъ. Тыгъужъым чыхІэн
чІэгъым зычІигъэбылъхъи къыІуагъ:

– А сипшъэшъэ цІыкІу, хъалыжъор столым телъхъ,
къошын цІыкІур мэкІаеи тегъэуцу, о садэжъ къэгъолъ.
Лъэшэу упшъыгъэн фае.

ПэІо Плъыжъ цІыкІур Тыгъужъым дэжъ гъолъыгъэ,
еупчІыгъ:

– Нэнэжъ, сыда пІэхэр мыщ фэдизэу зыкІэинхэр?

– Ар о нахъ пытэу узІэкІэсыубытэным пай, сипшъэшъэ
цІыкІу.

– Нэнэжъ, сыда ащ фэдизэу птхъакІумэхэр зыкІэ-
инхэр?

– Нахъ дэгъоу узэхэсхыным пай, сипшъэшъэ цІыкІу.

– Нэнэжъ, сыда мыщ фэдизэу унэхэр зыкІэинхэр?

– Нахъ дэгъоу услъэгъуным пай, сипшъэшъэ цІыкІу.

– Нэнэжъ, сыда мыщ фэдизэу пцэхэр зыкІэинхэр?

– Ар о нахь псынкІэу усшхыным пай, сипшъэшъэ цІыкІу.

ПэІо Плъыжъ цІыкІур хэщэтыкІыгъо имыфэзэ, Тыгъужъ мэхъаджэр къытебани, цуакъэхэмрэ ПэІо Плъыжъ цІыкІумрэ зэрэщыгъхэу ыдырыгъ.

Пшъэшъэжъыем инасып къыубытыгъ, а охътэ дэдэм тефэу мэzteупкІхэр оцхэр атамэ телъхэу унэ цІыкІум блэкІыщтыгъэх.

Ахэмэ бырсыр макъэр зэхахыгъ, унэ цІыкІум илъэдагъэх, Тыгъужъыр аукигъ, ыныбэ зэгуагъэчъи, ПэІо Плъыжъ цІыкІур къыдахыжъыгъ. Ащуж итэу нэнэжъыри къыдэкІыжъыгъ – тІури псаух, зыпари къащышІыгъэп.

ХАВРОШ ЦІЫКІУР

Урыс ныс

Дунаим тетых цІыф дэгъухэри, нахь дэиІохэри.

Джахэмэ афэдагъэх Хаврош Іэпс-лъэпс цІыкІур зыІэ-кІэфагъэхэр. Ибэу къэнэгъэ пшъэшъэжъыер ахэмэ зэраубытылІагъ, агъэшхагъ, ІофшІэнымкІэ егъэзыгъэу аІыгъыгъ: шъэщтыгъ, джыщтыгъ, унэхэр зэІихыжъыщтыгъ, зэкІэ ащ ыпшъэ дэкІыщтыгъ.

Ибысымгуащэ пшъэшъищ иІагъ. Анахыжъым НэзакъокІэ, гурытым – НитІукІэ, анахыкІэм – НицкІэ аджэщтыгъэх.

Пшъашъэхэм къэлапчъэм Іусхэу урамым теплъэнхэм щэхъурэ Іоф яІагъэп, Хаврош Іэпс-лъэпс цІыкІум ахэмэ апае Іоф ышІэщтыгъ: афадэщтыгъ, афэджыщтыгъ, афашъэщтыгъ – ау ащ пае нибжъи гущыІэ дахэ къыраІоу зэхихыгъэп.

КъыхэкІыгъ Хаврош Іэпс-лъэпс цІыкІур губгъом ихъэмэ ячэм къолэн ІаплІ рищэкІэу, ыпшъэ игъуалъхъэмэ, щыІэкІэ къинэу зыхэтыр къыфиІуатэу:

– Чэм кІасэу ныпэшІ! Сэ къысэох, къысэцІацІэх, хъалыгъу къысатырэп, сыгъы мыхъунэу къысаІо. Неущ ехъулІэу пудитф сиджынэу, сшъэнэу, згъэкъэбзэжъынэу ыкІи зэкІоцІысщыхъажъынэу къысаІуагъ.

Чэм кІасэм ащ джэуап къыритыжъыгъ:

– Пшъэшъэжъые дах, моу сизытхъакІумкІэ къипшыхъи, мыдрэ тхъакІумэмкІэ къипшыжъ – зэкІэри хъазыр хъуцт: шъэгъахэ, гъэлэгъахэ, зэкІоцІыгъэчэрэгъогъахэ.

Фихыщтых ащ бысымгуащэм чэтэн шъагъэхэр. Адрэр сеплъын, хэпчэуІукІынышъ, пхъуантэм дигъэбылъхъащт, Хаврош цІыкІум джыри нахыбэу ІофшІэн къыритыщт.

Хаврош цІыкІур джыри чэм цІыкІум дэжъ къэкІоцт, ІаплІ рищэкІыщт, Іэ щифэщт, зы тхъакІумымкІэ ихъанышъ, адрэ тхъакІумымкІэ къикІыжъыщт, хъазырхэр ыштэнхи, бысымгуащэм фихыщтых.

Мары бысымгуащэр ыпхъоу Нэзакъо къеджагъ ыкІи ащ риІуагъ:

– А сипшъэшъэ дах, сипшъашъэу гукІэгъушІ, шъэу, джэу, зэкІоцІыгъэчэрэгъожъэу зыхъукІэ ибэм дэІэпыІэрэм кІори къеплъ.

Нэзакъо Хаврош цІыкІур игъусэу мэзым кІуагъэ, ащ игъусэу губгъом зэкІом янэ къыриІуагъэр щыгъушъэжъыгъ, тыгъэр къегоуагъ, уцым хэгъолъхъагъ. Хаврош цІыкІум къеІо:

– Чъый, нэцІыкІу, чъый, нэцІыкІу!

Нэзакъо ынэ цІыкІу чъыягъэ. Нэзакъо очъыефэкІэ, чэм цІыкІум зэкІэ ышъэгъах, ыгъэлэгъах ыкІи зэкІоцІыгъэчэрэгъожъыгъэ.

Сыдми бысымгуащэм зи зэригъэшІэшъугъэп, арыти ятІонэрэ пхъур – НитІур ыгъэкІуагъ:

– А сипшъэшъэ дах, сипшъашъэу гукІэгъушІ, ибэм дэІэпыІэрэм кІори къеплъ.

НитIур кIуагъэ Хаврош цIыкIум игъусэу, янэ риIуагъэр щыгъупшэжъыгъ, тыгъэр къегоуагъ, уцым хэгъолъхъагъ. Хаврош цIыкIур едэхаIo:

– Чъый, нэ цIыкIу, чъый, ятIонэри!

НитIум ынапIэхэр зэтырипIуагъэх. Чэм цIыкIум ышъагъ, ыгъэлэжъыгъ, зэкIоцIигъэчэрэгъожъыгъэ, ащ фэдизым НитIур чъыагъэ.

Ныор губжи яцэнэрэ мафэм яцэнэрэ пхъур – Нищыр ыгъэкIуагъ, ибэм джыри нахъ IoфшIэныбэ ритыгъ.

Нищыр тыгъэм хэтэу дэпкIаезэ пшъыгъэ ыкIи уцым хэфагъ.

Хаврош цIыкIум оред къеIo:

– Чъый, нэ цIыкIу, чъый, ятIонэрэри!

Ау яцэнэрэ нэ цIыкIур щыгъупшагъ.

Нищым ынитIу чъыагъэ, яцэнэрэр къэплъэ, зэкIэ елъэгъу: Хаврош цIыкIур чэмым изытхъакIумэ ипшыхъи, ятIонэрэмкIэ къызэрипшыжъыгъэри, чэтэн шъэгъэ хъазырхэри къызэриштагъэхэри елъэгъу.

Нищыр къэкIожъи, янэ зэкIэ къыфиIотэжъыгъ.

Ныор гушIуагъэ, ятIонэрэ мафэм илI дэжъ кIуи риIуагъ:

– ШIобз чэм къолэныр!

ЛIыжъыр ащ фэагъэп:

– Сыд пIорэ, ныу, уиакъыл уиежъба? Чэмыр ныбжъыкI, дэгъу!

– ШIобз сIуагъэшъ, шIобз!

Сыд ышIэшт. Шъэжъыер ыгъэчанэу лIыжъыр фежъагъ. Хаврош цIыкIум ар ышIагъэти, губгъом чъагъэ, чэм къолэн цIыкIум IаплI рицэкIыгъ ыкIи риIуагъ:

– Чэм цIыкIоу ны папкI! О ушIуабзын агу хэлъ.

Чэм цIыкIум джэуап къыретыжъы:

– О, пшъэшъэ дах, сыл умышхы, сикъупшъхъэхэр угъоихи, нэлэплъэкIым кIоцIыпхэхи, садым щычIатIэх ыкIи егъашIэм сызыщымыгъэгъупш, пчэдыжъ къэс сикъупшъхъэ цIыкIухэм псы атекIэзэ шIы.

ЛIыжъым чэм цIыкIур шIуибзыгъ.

Хаврош цIыкIум зэкIэ чэм цIыкIум къыриIуагъэр ыгъэ-цэкIагъ: гъаблэ ыгъалIэщтыгъ, ау ащ ыл зыIуилъхъагъэп, ыкъупшъхъэ цIыкIухэр садым щычIитIагъэх ыкIи мафэ къэс псы акIикIэщтыгъ.

Ахэмэ зы мыIэрысэ чъыг къатекIагъэшъ, сыд фэд ар! МыIэрысэу къыпыкIэхэрэр нэкIушъхъаплъых, иды-шъэшъо тхъапэхэр мэлүшъашъэх, икуамэхэу тыжъыны-шъохэр къэуфэх. Хэт ебгъукIоми къэуцу, благъэу блэкIыхэрэр къыдэплъэх.

Ба, макIа тешIагъэр – Нэзакъор, НитIур, Нищыр зэгъу-сэхэу зэгорэм садым къыщакIухъэщтыгъ. А лъэхъаным цIыф кIочIэшхо горэ – баеу, шъхъац тIыргъоу, ныбжъыкIэу блэкIыщтыгъ. МыIэрысэ нэкIушъхъаплъыхэр зелъэгъу-хэм, пшъашъэхэр гущылэгъу ышIыхэу ригъэжъагъ:

– Пшъэшъэ дахэхэр, хэта шъуащыщэу сэ мыIэрысэ къысэзытыщтыр, ар сэ къыздэкIошт.

Зэшипхъуищыри мыIэрысэ чъыгым пызэрэгъэбэ-нагъэх.

МыIэрысэхэр лъхъанчэу пытыщтыгъэх, Iэрыфэгъоуи щытыгъэх. Ау джы нахъ лъагэу, ашъхъэ пэчыжъэу залэтыгъ.

Зэшыпхъухэм ахэр къыпаутыхэмэ ашIоигъуагъ, ау тхъапэхэр анэ къыкIэтакъоштыгъэх, къыпачын аIомэ ашъхъац анэ къыкIэтакъо. Сыдэу ашI-къашIыжъми, аIашъохэр тыритхъыгъэх нахъ, къыпачын алъэкIыгъэп.

Хаврош цIыкIур зекIуалIэм – къутэмэ цIыкIухэм ащ зыкъыфащэигъ, мыIэрысэхэри нахъ къыфекIотэхыгъэх. ЛIы кIочIэшхор бзылъфыгъэм ыхъэкIагъ ыкIи ар ащ ыщагъ. Дэгъоу ыкIи тхъэжъэу щылэ хъугъэ.

СЭТЭНАЙ-КЪЭГЪАГЪ

Сэтэнай-гуащэм къэгъэгъэ дахэ горэ Пшызэ Iушъо имэз блыгу къотэу къыщилъэгъугъ. Арыти: «Мыщ фэдиз зидэхэгъэ къэгъагъыр тиунэ пчъэлупэ IузгъэтIысхъанышъ,

зылгъурэм ыгъэшлагъоу Iорэт!» – ыIуи ядэжъ къыхъыгъ. Къыхъи, щыгушIукIызэ чIым хигъэтIысхъагъ.

Ыужырэ мафэм къэгъагъым зеплъым, ытхъапэмэ загъэчэрэзы пэтэу ылгъэгъугъ. Ар Сэтэнай-гуащэм лгъэшэу шIоигъуаджэ хъугъэ, ау джэуап зэрэфэхъун ышIагъэп. Мэфэ заулэ тешIагъэу а къэгъэгъэ дэхэ дэдэм фэдэ етIани къыхъыгъ. «Ыпэрэр мыхъугъэми мыр хъункIи хъун», – ыIуи ятIонэрэу ыгъэтIысыгъ. Ари гъугъэ. Къэгъагъыр зэрэгъурэр лгъэшэу ыгу къео, ау ар зэрэмыгъуштым пае епэсыгъэн фаер ышIэрэп.

Яцэнэрэу етIани а къэгъагъым фэдэ къыхъыгъ.

«Ыпэрэхэм афэмыдэу мыр хъункIи пшIэхэнэп!» – ыIуи егугъузэ, пчгъэлупэм IуигъэтIысхъагъ. Ащи ытхъапэхэм зыктырагъэIыхыгъ. «Сыд пае мэз блыгум зэрэпсаухэу къосэмыгъэтыхи!» – кIэгъожьыгъэу ышгъхъэ фиIожьзэ, ошгъуапщэхэр къытезэрэхъэхи ошхышхо къещхыгъ.

Ыужырэ мафэм зеплъым, Сэтэнай-гуащэм икъэгъагъэ ытамэхэм зыкъаIэтыжыгъ. ГушIуагъэ Сэтэнай-гуащэр. Ошхыпсым къэгъагъэм ыпсэ къыпигъэкIэжыгъ! Арэуштыу апэрэу цIыфмэ псым шIуагъэу иIэр къашIагъэу аIо. «Псыр – псэм фэд!» – нартмэ аIуагъ.

ЛЫЖЪЫМ ИОСЫЕТ

Адыгэ пшыс

Зы лIыжъ горэм ыкъо осыет къыфишIыжыгъагъ:

– Джы, сикIал, сэ сэлIэ, о дэгъоу ушгъIэнэу, лэжыгъэ бэгъуагъэ къэпхыжынынэу уфаемэ, гъатхэм цукъолэниблкIэ жъо, бжыхъэ къэс унакIэ шIы, – ыIуагъ лIыжъым.

Ащ къикIырэр ымышIэу кIалэр бэрэ егупшысагъ.

Ау къышIэн ылгъэкIыгъэп. ЕтIанэ лIыжъмэ анахъ Iушэу чылэм дэсым дэжъ кIуагъэ.

– Мыщ фэдэ осыет тятэ къысфишIыжыгъ шгъхъае, къикIырэр сшIэрэп, ар къысапIо сшIоигъоу уадэжъ сыкъэкIуагъ, – риIуагъ лIыжъым.

– Ар, сикIалэ, къызэрэбгурыIон фаер мары: уилэжыгъэ бэгъонэу уфаемэ, гъатхэм пасэу осыр къолэн-пкIэлэнэу телъызэ чIыгур жъо; зэтегъэпсыхъагъэу ушгъIэ пшIоигъомэ, илгъэс къэс уиунэ гъэкIэрэкIэжъ. Джары ащ уятэ къыригъэкIыгъэр, – ыIуагъ лIыжъым.

ХЪАЛЫЖЪЫЙ

Урыс пшыс

Еомэ-еомэ, зэраIомэ зэраIотэжъэу зы лIыжъырэ нyo цIыкIурэ щыIагъэх. ЛIыжъыр нyом елгъэлугъ:

– Хъалыжъые сфэгъажъ, ныу.

– Сыда зыхэзгъэжъыкIыштыр? Хъаджыгъэ сиIэп.

– А, ныу! Зэ хъамбарым къинэжыгъэ щыIэмэ къаплгъэ, лэжыгъалгъэм дэлгъ щыIэмэ къэцIэнтхъужъ, цIэнтхъуафэр къэпхъэнкIыжъ – къыдэпхышт ащ тIэкIу.

ЛIыжъым зэриIуагъэм фэдэу ышIыгъ: хъамбарыр къыпхъэнкIыжъи, IэбжыбитIу фэдиз хъаджыгъэ къыугъоижъи тхъацур ыпшагъ, хъалыжъые ыущэрэхъи, тхъу кIидзи ар ыгъажъи, ыгъэушгъыIынэу шгъхъаныгъушгъашгъхъэм тырилгъхъагъ.

Хъалыжъыер щылгъэзэ езэщыгъ: ар шгъхъаныгъушгъашгъэм зыктыригъэу кIорэхэи тетIысхъапIэм къытефи, джэхашгъоми телъади, пчгъэмчгъэзэ ечгъалIи, пчгъэшгъхъаIум зэпырыпкIи хъэятэм ихъагъ, хъэятэм ыкIи дэкIояпIэм телгъадагъ, дэкIояпIэм епкIэхэи щагум дэлгъади, къэлапчгъэм дэлгъэти, ежъагъ.

Гъогум тетэу зигъэчэрэгъоу чгъэзэ, тхъакIумкIыхъэм ыпэкIэ къикIэу IукIагъ:

– Хъалыжъый, хъалыжъый! Сэ о ушхышт!

ТхьакІумкІыхьэм ытхьакІумэхэр кЪыІэтыгъэх, хьалы-
жЪыем кЪыхидзагъ:

Сэ сыхьалыжтыеу, хьалыжтый!

Мэзым ил'эсыг'тогу хьалыж'тыер рыч'эзэ тыг'уж'тым
Іук'и к'эуцуг':

– Хьалыжъый, хьалыжъый! Сэ о үсшхышт!

Сэ сыхалыжтыеу, хыалыжтый!

– Хьалыжтый, хьалыжтый! Сэ о усшхышт.

Хьалыжъыем къыхидзагъ, мышъам ытхьакIумэхэр къыригъэлэлэхыгъэу къедэIу.

Сэ сыхалыжтыеу, хыалыжтый!

– Уимафэ шІу, хыалыжъый! Сыдэуи улІэхъупхъа,
сыдэуи унэгүшъхъаплъ дэхэ цІыкІуа!

Сэ сыхалыжтыеу, хыалыжтый!

Хъакум сэ сисыгъ,
 Шъхъаныгъупчъашъхъэм
                                 сыщыучъыІыжъыгъ,
 Сэ тэтэжъ сыкъыІэкІэкІыжъыгъ,
 Сэ нэнэжъы сыкъыІэкІэкІыжъыгъ,
 Сэ тхъакІумкІыхъэми
                                 сыкъыІэкІэкІыжъыгъ,
 Сэ тыгъужъыми сыкъыІэпыкІыжъыгъ,
 Мышъэми сыкъыІэкІэкІыжъыгъ,
 Оры нэмыІэмэ, бэджэжъый,
 Зи арэп сызэрэпІэкІэкІыжъыщтыр.

– Уиорэд дэхэ дэд! – ыІуагъ баджэм. – Ау зэу гухэкІыр,
 синэфын, сэ жъы сыхъугъ – дэеу зэхэсэхы. Моу сынэгу
 цІыкІу къытетІысхъи джыри зэ къысфэІожъ.

Хъалыжъыер гушІуагъэ иорэд къызэрэщытхъугъэхэм
 пае, баджэм ынэгу тетІысхъи иорэд къыхидзагъ:

– Сэ сыхъалыжъыеу, хъалыжъый!..

Баджэм хъалыжъыер – гъам! – ыІуи ышхыгъ.

МЫШЪИЩ

Зы пшъэшъэжъые цІыкІу горэ ядэжъ икІи мэзым
 кІуагъэ. Мэзым щыгъуащи, ядэжъы кІожъырэ гъогум
 лъыхъоу фежъагъ, ау гъогур ымыгъотыжъэу, мэзым хэт
 унэ цІыкІу горэм ІукІагъ.

Пчъэр Іухыгъэщтыгъ. Пшъэшъэжъыер пчъэм
 дэплъыгъ, унэм зи зэримысыр зелъэгъум, ихъагъ.

Мы унэ цІыкІум мышъищ щыпсэущтыгъ. Зы мышъэр
 ятагъ, ащ зэреджэщтыгъэхэр Михаил Иванович. Ар мышъэ
 иныгъ, пырэцагъ.

Адрэр мышъэ анэжъыр арыгъэ. Ар нахъ цІыкІугъ
 ыкІи Настасья Петровна раІощтыгъ. Ящанэрэр
 мышъэ щыр цІыкІугъ, ащ МишуткэкІэ еджэщтыгъэх.
 Мышъэхэр унэм исыгъэхэп, ахэмэ заплъахъынэу мэзым
 хэхъэгъагъэх.

Унэ цІыкІур тІоу зэпыутыгъагъ: зыр шхапІэ, адрэр
 чъыапІэ. Пшъэшъэжъыер шхапІэм зехъэм, столым тетэу
 тхъацупс арытэу лэгъищ ылъэгъугъ. Апэрэ лагъэр, Михаил
 Ивановичым иер, ин дэдагъ. ЯтІонэрэ лагъэр, Настасья
 Петровнам иер, нахъ цІыкІуІуагъ. Ящанэрэр, лэгъэ
 шхъонтІэ цІыкІур, Мишуткэ иягъ. Лагъэ пэпчъ джэмышх
 зырыз акІэрылъыгъ: инэу, гурытэу ыкІи цІыкІоу.

Пшъэшъэжъыем анахъ джэмышх иныр ышти, лэгъэ
 иным итым щыщ ехъумпІыгъ; етІанэ джэмышх гурытыр
 ышти, лэгъэ гурытым итым щыщ ехъумпІыгъ; етІанэ анахъ
 джэмышх цІыкІур ышти, лэгъэ шхъонтІэ цІыкІум итым
 зыхэхъумпІэм, Мишуткэ иер анахъ ІэшІоу къышІошІыгъ.

Пшъэшъэжъыер тІысымэ шІоигъоу хъугъэ, столым
 кІэрыт пхъэнтІэкІуищыри ылъэгъугъ: зыр ины – ар Михаил
 Ивановичы ий, адрэр нахъ цІукІуІу – ар Настасья Петровнам
 ий, ящанэрэр цІыкІоу, шъхъантэ шхъонтІэ цІыкІу телъ –
 ар Мишуткэ ий. Пшъэшъэжъыер анахъ пхъэнтІэкІу иным
 зыдэкІуаеу, къефэхыгъ; етІанэ пхъэнтІэкІу гурытым
 тетІысхъагъ, ау ари гупсэфыгъэп; етІанэ анахъ пхъэнтІэкІу
 цІыкІум зытетІысхъэм, къэщхыгъ – лъэшэу гупсэфыгъ.
 Ащ лэгъэ шхъонтІэ цІыкІур ылъэгъуанджэ тыригъэуцуи,
 шхэу фежъагъ. ЗэкІэ тхъацупсыр зешхыхэм, пхъэнтІэкІум
 зыщигъэхъыеу фежъагъ.

ПхъэнтІэкІу цІыкІур пхырикІыкІыгъэти, джэхашъом
 пшъэшъэжъыер къытефагъ. Ар къэтэджыжъи, пхъэнтІэкІу
 цІыкІури къыштэжъи, адрэ унэм чІэхъагъ. Ащ пІэкІорищ
 чІэтыгъ: зыр инэу – Михаил Ивановичым иягъ, адрэр
 гурытэу – Настасья Петровнам иягъ, ящанэрэр цІыкІоу –
 Мишенькэм ий. Пшъэшъэжъыер анахъ иным игъолъхъагъ –
 ар лъэшэу пІэкІор шъомбгъо дэдагъ; гурытым игъолъхъагъ
 – ар лъэшэу лъэгагъэ; анахъ цІыкІум игъолъхъагъ –
 пІэкІор цІыкІур лъэшэу ежъ тегъэпсыхъагъэу гупсэфыти,
 ичъыхъагъ.

Мышъэхэр адрэ унэм чІэхъагъэх.

– Хэта сипІэ хэгъуалъхыи зыцІыцІыгъэр? – ыІуи, Михаил Ивановичыр мэкъэ цынагъокІэ къэгъогыгъ.

– Хэта сипІэ хэгъуалъхыи зыцІыцІыгъэр? – ыІуи, Нас-тасъя Петровнар мылъэш дэдэу къэкууагъ.

Мишенькэ цІыкІум пхъэнтІэкІу цІыкІур ипІэкІор цІыкІу кІэригъэуцуи, дэпшыагъ ыкІи мэкъэ псыгъокІэ къэшІуигъ:

– Хэта сипІэ хэгъолъхъагъэр?

ОшІэ-дэмышІэу, ащ пшъэшъэжъыер ылъэгъугъэти, ар шІуабзырэм фэдэу къэпцІэугъ.

– Мары ар! Къэубыт, къэубыт! Мары ар! А-еей! Къэубыт!

Ар ащ ецакъэ шІоигъуагъ. Пшъэшъэжъыем ынапІэ къызэтырихи, мышъэхэр къызелъэгъум, шъхъангъупчъэм зыридзылІагъ. Шъхъангъупчъэр Іухыгъагъ, ар шъхъангъупчъэмкІэ ипкІи, кІиІэжъыгъ. Мышъэхэр пшъэшъэжъыем кІэхъашъугъэхэп.

БАДЖЭМРЭ КЪОШЫНЫМРЭ

Ныор губгъом хынакІо зэкІом, щэ зэрыт къошынэу къыздихъыгъэр куандэм хигъэбылтыхъагъ. Баджэр къошыным къекІошъылІи, ышъхъэ ащ ригъэзыхъагъ, щэу итыр рилъыпІыкІыгъ. Ядэжъ икІожъыгъо хъугъэ шъхъа-кІэм, къехъулІагъэр тхъамыкІагъу – ышъхъэ къошыным къырихыжъын ылъэкІырэп. Баджэм ышъхъэ ыгъэсы-сызэ къекІухъэ ыкІи еІо: «Ы-ы, къошын, укъызэрэздэ-сэмэркъэугъэр икъунба? СытІупщыжъ, къошын цІыкІу! Икъугъ, сицІыкІу, узэрэсэмэркъэугъэр, тІэкІу уджэгугъэ-мэ икъун».

ПшІэн зыфапІорэм уфит, къошыным къытІупщырэп. Баджэр губжыгъэ: «Еплъ сэ уасшІэрэм, цІэпІэжъ, дахэкІэ сыкъэмытІупщыцтмэ, сэ о уезгъэтхъалэн».

Баджэр псыхъом ечъалІи, къошыныр ригъэтхъалэнэу фежъагъ, къошыныр ытхъалагъ, баджэри зыдычІилъэ-шъуагъ.

УСЭХЭР

МэщбэшІэ Исхъакъ

АДЫГЕЕУ СИГУПС

ЩыІэныгъэм итхыд, сидунай иорэд,
Сыгу къэпІэтэу, шъхъафитэу сыбгъас.
СызыпІугъэу сихэку, сянэ лъапІэм уфэд,
Адыгееу сигупсэу сикІас.
О Россием инурэ тыгъэшхоу пшъхъащыт,
УшІэтэу жъогъобынмэ уахэс.
Уипсыхъохэм афэдэ дунаим темыт,
Адыгееу сигупсэу сикІас.

Дэрбэ Тимур

СЫГУ РИХЫГЪ МЫЕКЪУАПЭ

Къэлэ иным сэ ситатэ сыкъищагъ,
Унэ лъаги урам дахи щыслъэгъугъ,
Тызэгъусэу бэрэ, бэрэ къэткІухъагъ,
Сурэттехым сурэтыбэ ттырихыгъ.
Сыгу рихыгъ сэ Мыекъуапэ, сыгу рихыгъ,
Сщымыгъупшэу, сызэкІожъми сыхэтыгъ,
Сщыгъупшэна, лъэшэу, лъэшэу къэсплтыхъагъ,
Щыслъэгъугъэр синэнэжъ фэсІотэжъыгъ.

Нэхэе Руслъан

АДЫГАБЗЭР СЯН

Убзэ зыпшІокІодырэм –
Уянэ пшІокІодыгъ.
Ар къызгурымыІорэм –
Ыпсэ аритыгъ.

Сыбзэ сэ ситыгъэ,
Сыбзэ сэ сихьылъэ,
Сыбзэ сэ сигугъэ,
Игъэрети схэль.

Слъэхэри кIэзгъэкIырэр
Сэ сиадыгабз.
Псыхъоу мычъэкъожьырэр
Си адыгэ хабз.

Сыбзэ сэ сигъашIэ,
Сыбзэ сэ сигушIо,
Сыгу къытырегъао,
Шыблэуи ар мао.

Орэд къырыпIощтмэ –
Гъэтхэ оцхыбзыбз,
Псапэ горэ пшIэщтмэ –
Бгъэгуми дзыбз.

Шъоум фэд сыбзэ.
Сян адыгабзэр,
Сят адыгабзэр,
Сыда пIомэ, тыпсэ.

УАДЫГЭМЭ

Уадыгэмэ,
Адыгэ паIо зигъаI,
ХъакIэми «къеблагъ» яIу
УаIукIэмэ.
Уадыгэмэ,

Нэхэе Руслан

Адыгэгъэ-цIыфыгъэм рыщыI,
АдыгабзэкIи дахэу гущыIэ
УцэIэфэ.

Къуаджэ Руслъанид

АДЫГЭ САЙ

Адыгэ саеу гохъы шэплъыбзэр,
Дэнэку псыпсэу о ушъэбабз,
Пшъэшъэ ныбжыкIэу дахэм иубзэр
БгъашIоу, бгъэгушIоу, ыпсэ ущыц.

Цуекъо Джэхъфар

ОСЫ ЛЫЖЪ

Зэныбджэгъухэм тызэхэтэу,
Темызэщэу Iофыр тэшIэ:
ПэкIэ кIырыр къекIоу тетэу,
Осы Лыжъыр дахэу тэшIы.
Ау пчэдыжъым тэ тлъэгъугъэр
ТхъамыкIагъошъ — тыгум хэкIы:
Осы Лыжъыр зыIутыгъэр
Псыр щыуалъэу зэкIэ нэкIы.

Осы Лыжъыр мыгъолъыжъэу
КъэкIухъакIо кIогъэн фае,
ТыздэщыIэр къымгъотыжъэу,
ГъоцэгъэнкIэ тенэгъуе.
Ныбджэгъу пстэури
тышъуцыгугъэу,
Непэ макъэ шъотэгъэIу:
Осы Лыжъыр зэрэшъульэгъоу
Къэшъуцэжъынэу тышъолъэIу.

Жэнэ Къырымыз

НЫР

Ны! А гущыІэр гущыІэ лъапІ.
 Фэбагъэу хэлъымкІэ тыгъэм ычІапІ.
 Ныр дунаим зэ щыогъоты,
 Игуфэбагъэ кІуачІэ къыуеты.
 УзыпІугъэ ныр сыдым пэпшІын,
 Ным нахъ ппэблагъэ тыдэ къикІын!
 Джары ныр анахъ зыкІэлъапІэр.

*Хъакъунэ-Хъуажъ Зарем***АНАХЪ ДАХЭУ, АНАХЪ ІУШЭУ...**

СиІ сэ нанэ сырыгушхоу,
 Анахъ дахэу, анахъ Іушэу.
 ІэшІу дэдэу мэпщэрыхъэ,
 Ренэу-ренэу къыздечъыхъэ.
 – Сыда, сикІал, къыпфэсшІыщтыр?
 Угу къэкІыгъэу къыпфэсшІэщтыр? –
 КъыкІэупчІэ нэнэ гупсэ,
 Шъэбэ цІыкІур къысэубзэ.

*Цукъо Джэхъфар***КЪЭГЪЭГЪЭ ІЭРАМ**

Къушъхъэ чапэр къыгъэшІэтэу,
 Къэгъагъ плъыжъыр къызэхэнэ.
 КІэи лъэгур зэлъиубытэу,
 Гъатхэр гоІоу къызэкІэнэ.
 МэфэкІ мафэм ишІуфэсэу,
 Сянэ щытхъур фэсэІуатэ:
 Гъатхэм фэдэу сыфэусэу
 Къэгъагъ шІэтыр ащ есэты.

Кошбэе Пщымаф

МАЙ

Маир фабэ,
 Маир гуапэ,
 Маир гъатхэм идэхэгъу.
 Маир нэфы,
 Маир чэфы,
 Маир кІалэм иджэгугъу.
 Маир оцхы,
 Маир мэщы,
 Маир чІыльэм икъэшхъогъу.
 Маир ошІу,
 Маир гушІо,
 Маир уцым ихэхъогъу.

Жэнэ Къырымыз

ОР-ОРЭУ

Ор-орэу зыфэпэжъ,
 Ор-орэу уипІэ штэжъ,
 УичыІухэр идэжъ,
 УичыІуни гъэпытэжъ!
 О пшІэгъахэр къэмылътыт,
 ПшІэны фаем о гулътыт,
 Уяни уяти о уямыжъ,
 Хъакъу-шыкъухэр о тхъакІыжъ!

*Бэрэтэрэ Хъамид***БЗЫУ ОРЭД**

Бзыу, бзыу, бзыужъыем
 Убзэ макъэм кІырегъэщ, –

Стамэ тесэу пшэшъэжъыем
Ышъхъэ цыкIуи деукъош.
Ащ едэIузэ, бзыу жабзэу,
Дежъыуныр къыхидзагъ –
Бзыу орэдым фэдэкъабзэу
Сабый псалъэр сшIодэхагъ.

Дэрбэ Тимур

ЕШIЭ ШIОУ АЩ АДЫГАБЗЭ

Шыд къааигъэр къэуцугъ,
Зыдежъагъэр щыгъупшагъ.
Iэ щысфэнэу секIолIагъ,
«Шыт» зесэIом ежъэжъыгъ.
Сыдым пае? КъызгурыIуагъэп.
Сэ мо щыдым зи есшIагъэп.
ЗэхишIагъэп сигъэшIуабзэ,
ЕшIэ шIоу ащ адыгабзэ.

Дэрбэ Тимур

ЧЭТЫУ ЦЫКIУР СЭГЪЭДАIО

Сяти сани сыкъыранэ
Унэм ренэу,
Чэтыу цыкIур къысфыранэ
СыкIыгъунэу. ГушIо нэгоу,
Чэтыу цыкIур сэгъэдаIо
Сыдэдэжэгоу.
СIорэм лъэшэу къыхэдаIо

Хъакъунэ-Хъуажъ Зарем

ЗЭРЭГЪЭШIЭГЪОНЫР

Тыгъэр псашъо кIуагъэ, –
Нанэ зэриIуагъэр!
Фэдэ зэхэпхыгъа,
Е сэмэркъэугъа?
ЗэрэгъэшIэгъоныр!
СшIэрэм хигъэхъонэу,
КIэим тызщехыгъэм,
Шъабэу ар щхыпцIыгъэ.
– Псыхъо кIыIум тыгъэр
Хэшъу, гу лъыптагъа?
ЗэрэгъэшIэгъоныр!
Седжэмэ къэкIона,
Хъау, ерэшъу псым фитэу,
Сеплът ышъхъагъ ситэу,
Сыни ымгъэузэу,
Синани сигъусэу.

Цуекъо Джэхъфар

ТИАТАКЪЭ МАIО, МАIО!

Чэум тетэу тиатакъэ
ЗэрилъэкIэу мэтэмао,
Шъхъамысыжъэу ар ымакъэ
Зэлъыгъэжъэу маIо, маIо.
ПсынкIэу, псынкIэу къэтэдэжынхэу
КIэлэцIыкIухэм къызэлъэджэ.
Чэщы пщагъор ащ тшъхъащыхэу,
Хъаблэр зэкIэ зэпегъаджэ.

Цукъо Джэхъфар

СЫИНА, СЫЦЫКИУА?

ШкІэ нэтІэфыр къэсфыжыщтмэ,
 Сэ сын, сэ сын.
 Чэт Іэхъогъум шкъун естыщтмэ,
 Сэ сын, сэ сын.
 Тиджэхашъо спхъэкІын хъумэ,
 Сэ сын, сэ сын.
 Сянэ чэфэу джар къысеІо,
 Ар стэмашъхъэ къытеуІо.

Цукъо Джэхъфар

ЧЭТЫУМ ИДЖЭМЫШХ

Лагъэм уибзаеу
 Хъунэп ушхэныр!..
 Джэмышхыр шхэгъум
 Игъом къыштэныр
 БэкІэ нахышІоу
 Чэтыум еІо,
 Джауштэу зекІонэу
 Ащ къырегъэкІу.
 ПкІыхъэу елъэгъу
 Хъоеу щэпІастэ,
 Ауми джэмышхым
 Лъыхъузэ къэлъатэ.

Абрэдж Сафят

СЭ СЫХЭТЭРЫКІ ЦЫКИУ

Хатэм хахы тІэкІу къырыкІу,
 Сэ сыхэтэрыкІ цІэрыІу...

Хъасэхэм сахэплъэгъон,
 Бжыхъэ нэс сэ сыбэгъон!
 Сэ сыплъыжы! Сэ сыхъурай!
 Хатэр сэркІэ сыдэу бай!..
 Помидорым кІуачІэ хэлъ –
 ТІэкІу схэхъонэу сигухэлъ!

ГУЩЫІЭЖЪХЭР

Ны зимыІэм гуІэр имаф.
 Іушыр мэупчІэжы.
 ХэбзэмышІэ шІыкІай.
 Бэ зыІорэм нахы бэ зышІ.
 Жэр гъэкъабзэ, бзэр гъэІасэ, пцІы умыусы.
 Лажьэрэр Іахынчъэ хъурэп.
 Цыф лъэкъым ыпсэр ыбзэгъу.

ХЫРЫХЫХЪЭХЭР

ЧІышъхъашъор бзыуцыфкІэ фэпагъэ. (Осы)
 Шашыф фыжыым губгъор зэлъеубгъу. (Осы)
 Зыкъопс дунай псаум лъыІэсрэр. (Тыгъэ)
 БгъэуцІынымэ мэбэгы, бгъэтІыпІэмэ мэцІацІэ. (Нат-
 рыф)
 Плъыжы, ІэшІу, мэлэшІу пехы, лъхъанчэу чІыгум
 пэблагъэу къэкІы. (Цумпэ)
 АтэкъакІэу къэгъэщыгъэу пцагъом хэт. (Мазэ)
 Тамэ иІ, ау быбырэп, лъакъо иІэп, ау укІэхъащтэп.
 (Пцэжъый)
 Псым хэсыфэ ар щыпсынкІ, къызыхэпхкІэ амалынчъ.
 (Пцэжъый)

Ышъхъэ гъуаплъэ, лъэбжъэпан, бжъэ зытелъыр
 ылъэдакъ,
 Ари къашъушIэ. (Атакъэ)
 КIэпсэшхокIэ къыращы, ощышхокIэ акъутэ. (Къэбы)
 Iэмэ-псымэнчъэу, унэ зышIрэр. (Бзыу)
 Мастэу тетыр бэ, Iуданэ зи иIахэп. (Пыжъы)
 Мэфэ реным къекIухъэ, пчыхъэ хъумэ
 пчъэкъуахэм къогъолъхъажъы. (ПхъэнкIыпхъ)

IУРЫIУПЧЪЭХЭР

Къачъэ, къачъэ, сикъэбыжъ.
 Бадзэ спIытIри сытIыс, чэм тIысри сытэдж.
 Сэшхопэпс, чэтэпэпс, чэтэпсиупI.
 Пэнэ мыгъо, пэнэ папцIэ, пэнэ цIынэ слъакъо хауи, пэнэ
 мыгъо, пэнэ папцIэ, пэнэ цIынэ хэсхыжъыгъ.

ЛЪЫТАКIЭХЭР

***

Зы – тхъэр зы, зизакъор насыпынчъ,
 TIу – нитIур зэрэшIэ,
 Щы – Iанэр лъэкъуищ,
 ПлIы – шым лъэкъуиплI иI,
 Тфы – Iэр Iэхъомбитф,
 Хы – щырыщитIур – хы,
 Блы – Жъогъо Зэшиблмэ загъазэмэ – нэфылъ,
 И – пхъэIашэм цуий кIашIагъ,
 Бгъу – пшIы хъункIэ зы щэкIэ,
 ПшIы – пшIым нэс олътэштъумэ икъугъ.

***

Iыхъы-Iыхъы,
 ХъуратIыжъ,
 ЛIыжъым ыкъоу
 Дунэкъай,
 Къаймэт,
 Къайтат,
 ХъакIулащ,
 Озбэч,
 Епсых,
 Ехыжъ,
 Оры тIокIыр!

***

МыкI-мыкI
 МыкIэ къакъ.
 Къыгъысэл,
 Сэлэхъат,
 Хъатыми
 Дагъэ-дагъэ,
 Дэгъэ щыку,
 Щыкурал,
 Бэгъэлыми,
 КIэгъэлыми,
 КIыкукуми,
 Ку-ку-ку.

***

КIалэхэр, кIалэхэр, тыжъугъэджэгу.
 СыдкIэ, сыдкIэ тыджэгун?
 Къан-къан къангъэбылъ,
 Мэзым хахъэрэр хъантIаркъошх.

КИЭЛЭЦИКИУ ДЖЭГУКИЭХЭР

Сабым ыпкына-лына тэрэзэу уцуным, игуцылэн-жабзэ хэхъонымкIэ усэхэу «Лъабытый», «Iабыцыу», «ХъакIыба-кIыбыхъуа» ыкIи нэмыкIхэр IэпыIэгъу хъущтых.

КЪЭРЭУ-КЪЭРЭУ ДАДЭ

Къэрэу-къэрэу дадэ!
Тыгъэр псашъо кIуагъэ,
КъэкIожъмэ тыджэгун,
Апэ итыр сишы,
Ауж итыр сицу.
ЦокъэээкIад,
Дыд кIыхъэм ыпэ дзыом къецы.
ШIэныгъэшхом зыфэтэцэи.
Iэягъэм зыщэтэдзые,
Игъом тыкыфыкыокIы,
КIэлабэр гъусэ кытфэхъу.

ЧЪЫГЫМ ТЕС БЗЫУХЭР

Мы джэгукиэм купышхо хэлажъэ. Залъытэшъ, ауж кыинагъэр бзыухэм яшэкIонэу агъэнафэ. Бзыухэр «мэлъатэхэшъ», зыхэр пхъэтэкъэжъым, адрэхэр чъыгым атетIысхъэх. ЗэкIэри лъэгапIэмэ атесын фае. Къеххэу чIым «щышыпэнхэ» залокIэ, шакIор паIокIэ ахэошъ, зытригъафэрэр «шакIо» мэхъу. Адрэхэр «мэбыбыжъых», залэтыжышъ лъэгапIэм тетIысхъажъых. Джауцтэу мэджэгух езэщыфэхэ.

ЕДЖАПIЭМ ЗЫФЭЗГЪЭХЪАЗЫРРЭ ГРУППЭР

ПШЫСЭХЭР

МАШЭРЭ МЫШЪЭМРЭ

Урыс пшыс

Зы лIыжъырэ зы ныорэ щыIагъэх. Ахэмэ Машенька ыцIэу пхъорэльф цIыкIу яIагъ. Зэгорэм хъаIухэмрэ къэц-маркIорэ къахынау мэзым кIонхэу зэпшъэшъэгъухэм загъэхъазырыгъ. Машенькэ зыдацэнэу ахэр къеджагъэх.

– Тэтэжъ, нэнэжъ, сэри пшъэшъэжъыехэм мэзым садэ-жъугъакIоба, – ыIуагъ Машенькэ.

Тэтэжъымрэ нэнэжъымрэ пшъэшъэжъыем кыраIуагъ:

– КIо, ау уипшъэшъэжъые гъусэхэм ауж зыкымыгъан – арымырмэ угъоцэщт.

Пшъэшъэжъыехэр мэзым кIуагъэх, хъаIухэмрэ къэц-маркIорэ къаугъоеу ежъагъэх. Зы чъыгым блэкIымэ, зы шъхъандэр кызыэринэкIызэ Машенькэ ипшъэшъэгъухэм чыжъэу акIэрыкIыгъ.

Игъусэхэм яджэу ар фежъагъ. Ау ипшъэшъэгъухэм зи зэхахырэп, кыпэджэжъхэрэп.

Мэзым хэтэу Машенькэ бэрэ кIуагъэ – гъоцэпагъэ.

Мэзым ианыхъ куупIэ, иIужъупIэ ар хэхъагъ. Зэплъэм – унэ цIыкIу горэ щытэу елъэгъу. Машенькэ пчъэм теуагъ – зыми зи кыIорэп. Ар пчъэм зелункIым – кыIукIыгъ.

Машенькэ унэ цIыкIум ихъагъ, шъхъаныгъупчъэм дэжъ щыт тетIысхъапIэм тетIысхъагъ. ТIысыгъэу мэгупшысэ:

«Хэта мышц щыпсэурэр? Сыда зыпари къыкІэмылга-
гъорэр?..»

А унэ цІыкІум мышъэ инышхо щыпсэуцтыгъ. Ау ар а
уахътэм унэм исыгъэп: ащ мэзым къыщикІухъэцтыгъэ.
Мышъэм пчыхъэм къыгъээзэжъыгъ, Машенькэ къызелъэ-
гъум гушІуагъэ.

– Ыхъы, – еІо ащ, – джы сэ устІупщыжъыщтэп! Сэ
садэжъы ущыпсэуцт. Хъакур бгъэплъыщт, пІастэ пшІыщт,
сэ сыбгъэшхэцт.

Машэ зиутІыІугъ, хэгупшысыхъагъ, ау зи хэпшІыхъа-
жъын щыІэп, мышъэм иунэ цІыкІу джы ар щыпсэу хъугъэ.

Мэфэ реным къэтынэу мышъэр мэзым кІоцтыгъэ,
ежъ имыгъусэу унэм къимыкІынэу Машенькэ мышъэм
къыфигъэпытэцтыгъэ.

– Ау зыгорэкІэ уежъэжъымэ, – ыІоцтыгъэ мышъэм, –
тІури зы укъэсыубытыжъыщт ыкІи джащыгъум усшхыщт!

Мышъэм зэрэІэкІэкІыжъыщт шІыкІэр ымышІэу
Машенькэ егупшысэу ыублагъ. ТыдэкІи мэзы, зыдэкІоцт
лъэныкъори ышІэрэп, зэупчІын фэди зи щыІэп...

Егупшысэмэ, егупшысэзэ къыугупшысыгъ.

Зэгорэм мышъэр мэзым къыкІыжъыгъэу Машенькэ ащ
риІуагъ:

– Мышъ, а, Мышъ, сытІупщ зы мэфэ закъо сыкъэтынэу
чылэм: синэнэжърэ ситэтэжърэ тынхэр афэсхъыцтых!

– Хъау, – еІо мышъэм, – о мэзым ухэгъошхъащт.
Къаштэх тынхэр, сэ ахэр афэсхъыцтых!

Машенькэ ары зыфэягъэр!

Хъалыжъохэр ыгъэжъагъэх, пхъэшъо мэтэ ин дэдэ
къыгъотыгъ ыкІи мышъэм риІуагъ:

– Мары, еплъ: мы матэм сэ хъалыжъохэр ислъхъацтых,
о ахэр тэтэжърэ нэнэжърэ афэхъых. Ау зэгъашІэ: матэр
гъогум къыщызэтемых, хъалыжъохэр къимыхых. Сэ
чъыгаем сыдэпшыенышъ, о сыкъыплъыплъэцт!

– Хъун, – еІо мышъэм, – къаштэ матэр!

– Зэ унэм икІи ошх къешхымэ къаплъэба, – ыІуагъ
Машенькэ.

Мышъэр унэм зэрикІыгъэм тетэу Машенькэ зэкІэм
пхъэшъо матэм ипшыхъагъ, хъалыжъохэр зэрылъ лагъэр
ышъхъэ къытыригъэуцожъыгъ.

– Мышъэм къызегъээзэжъым, матэр зэрэхъазырыр
ылъэгъугъ. Матэр ыкІыб рилъхъи мышъэр чылэм ежъагъ.

Ёлкэхэм, пчэхэм ахэтэу хъуатэмэ адахъэмэ, Іуашъхъэмэ
адэкІуаезэ мышъэр макІо. КІомэ-кІозэ, пшъыгъэ ыкІи
къэуцугъ:

Такъэм сытетІысхъан,
Сшхын хъалыжъо!

Ау Машенькэ матэм къеджыкІы:

Усэлъэгъу, усэлъэгъу!
Такъэм утемытІысхъ,
Хъалыжъор умышхы,
Фахъ синэнэжъ,
Фахъ ситэтэжъ!

– Еплъ ар зэрэнэчаныр, – еІо мышъэм, – зэкІэри елъэгъу!

Пхъэшъо матэр къыІэтыжъи мышъэр ежъэжъыгъ.
КІомэ-кІозэ къэуцугъ, етІысэхыгъ ыкІи зэриІожъыгъ:

Такъэм сытетІысхъан,
Сшхын хъалыжъо!

Машенькэ джыри матэм къеджыкІы:

Усэлъэгъу, усэлъэгъу!
Такъэм утемытІысхъ,
Хъалыжъор умышхы!
Фахъ синэнэжъ,
Фахъ ситэтэжъ!

Мышъэм ыгъэшІэгъуагъ:

– ЗэрэтхъагъэпцІыр ар! Лъагэу тес, чыжъэу маплъэ!

Мышъэр къэтэджыжъыгъ ыкІи псынкІэу ежъэжъыгъ.

Чылэм къынэсыгъ, тэтэжъымрэ нэнэжъымрэ зыщып-сэухэрэ унэр къыгъотыгъ ыкIи ежъ къарыоу иIэр рихьылIи къэлапчъэм теуагъ:

– КъыIушъух, къыIушъух! Машенькэ шъо тынхэр къышъуфысыгъэхьыгъэх.

Хьэхэм мышъэм ымэ яугъ ыкIи ахэр ащ къытебэнагъэх. Щагу пстэуми хьэхэр къадэчъыхи къехъакъухэу аублагъ.

Мышъэр къэцтагъ, матэр къэлапчъэм къыIуигъэуцуи ежъ къызэмыплъэкIыжъэу мэзым ылъэныкъокIэ кIиIэжъыгъ.

Лыжъымрэ ныожъымрэ къэлапчъэм къыIухъагъэх. Зэплъэхэм – матэ щыт.

– Сыда мы матэм илъыр? – ыIуагъ ныом.

Лыжъым матэм ышъхъэ къытырихыгъ, еплты шъхъае, ылъэгъурэр ышIошъ хъурэп: матэм Машенькэ ис – псау ыкIи узынчъэ.

Лыжъымрэ ныожъымрэ гушIуагъэх. Iушы цIыкIукIэ еджэхэу, Машенькэ IаплIы рацэкIэу, ебэхэу фежъагъэх.

Бэгъ Нурбий

ЛЫЖЪ МЫГЪО ЩЫГЪУМЫТ

Еумэ-еумэ зэраIоу,
Еумэ зэраIотэжъэу,
Зы лыжърэ зы ныорэ аIоу,
КъашIэжъэу ятхъамыкIагъэ
Зэгъунэгъу шъыпкъэу щыIагъэх...
Иагъэшъ лыжъым щыгъу унэ,
Хъяр горэ къыщыдэхъунэу
КъекIугъэп уахътэ:
«Лыжъ тхъацэр,
Лыжъ тхъацэр!» – аIошъ
ецIацIэх.

Псы къыхърэп –
Псым зыфегъалIэ,
ХигъэткIукIына щыгъу унэм!
КъыхэкIы ар мэлэкIалIэу,
Ау щыгъум пэс къегъэгъунэшъ...
Ис ныор чыиф унэжъым,
Загъори къекIы гумэкIэу –
Мыцтагъот ичэт анэжъи,
Ащ бгъэжъыр къыфыреплъэкIы.
КIэгущIу чэтыр мэкъакъэшъ,
Къыщэджэшъ щагум ымакъэ.
Къегъотышъ зы кIэнкIэ закъо,
Къырехъэ унэм фэсакъэу.
Фай кIэнкIэшквалъэ

ышхынэу,
Щыгъунчъэу ыгу Iихына?
ТхъамыкIэм иIэп щыгъуцэ,
КъызыIихыщтым еусэ.
Игъунэгъу лыжъыр ыгу
къэкIы,

Щыгъу лъэIоу мары
фыкъокIы:

– Зы кIэнкIэшквалъэ
Фикъунэу хаслъхъэ
Къысэт щыгъу тIэкIу...
Джары силъэIу...
– МыдкIэ къыхэсхми,
Гъуанэ хъун,
МодкIэ къыхэсхми,
Гъуанэ хъун –
Iофы лые сыхэбдзэн,
СиIэп кIэнкIэм хэудзэн.
– Армэ, чэщым
къыпфещхынэу,

Уищыгъу унэ ыгъэткиунэу
 Сэ птесэЮ, хъарамыжъ,
 ЛЫжъы мыгъо щыгъумыт! –
 Нью цыкIур IукIыжъыгъ.
 Пчыхъэм мышхэу
 Гъолъыжъыгъэ.
 Пщэ онтэгъухэр зезэрэфэу,
 Фэжъу мэкъэшхо къылъэIэсы,
 Шыблэр гъуагъоу,
 Пчыпэ нэфэу
 ПчыкIэм цIышхэу чIым
 зыхесэ.

Зэпымыоу чэщы реным,
 КъыхэджыкIэу жъы кореным,
 Уиудэгоу къещхы оцхыр,
 ГугъэкIодэу мэщхы, мэщхы.
 Щыгъу унэм псыр къекIугъ,
 ПсынкIэ дэдэу ыгъэткиугъ.
 ЗеутIыIу,
 ЗегъэцIыкIу,
 ПыкIэжъыгъэ,
 Шъугъэ щыгъыр.
 Щыгъу бжыби имыIэжъэу,
 Iэбэ-лъабэу,
 Ыгу еIэжъэу
 Ныом дэжъы ар къынэсы,
 ГуIэу етхъо ипчъэкъопсы:
 – А ныу, ныу,
 Пчъэр къыIухи, сыкъигъахъ,
 СыолъэIу,
 КъысфэкIуагъэр сэ бэлахъ.
 – IукI, IукI,
 ЛЫжъы мыгъо щыгъумыт,
 IукI, IукI,

УкъэлъаЮу уIумыт.
 – А ныу, ныу,
 Пчъэр къыIухи, сыкъигъахъ,
 СыолъэIу,
 О уакъогъу сыкъогъэлъ.
 – IукI, IукI,
 ЛЫжъы мыгъо щыгъумыт,
 – IукI, IукI,
 УкъэлъаЮу уIумыт.
 – А ныу, ныу,
 Пчъэр къыIухи, сыкъигъахъ,
 СыолъэIу,
 Уалъыпэгъу сыщыгъэлъ.
 – IукI, IукI,
 ЛЫжъы мыгъо щыгъумыт,
 IукI, IукI,
 УкъэлъаЮу уIумыт.
 КЮ, зегъэхъ,
 Салъыпэгъуи ущымылъ.
 ЛЫжъы мыгъо щыгъумыт,
 Боу умыс.
 – А ныу, ныу,
 Пчъэр къыIухи, сыкъигъахъ,
 СыолъэIу,
 Уиджэныкъо сыдэгъэс.
 Мы зы унэр
 Ори сэри терэун,
 Тызэгъусэу
 Тылэжъэн, тыпсэун.
 Пхъэр тыухми,
 Тэкъэжъ горэ къэскъутэн,
 Чэур Iузми,
 Чы къэсхъынышъ згъэпытэн...
 О пшIоигъоу

Зигъо плъэгъурэр згъэцэкIэн,
 Сыщыгугъэу
 Джы сыкъежэ уигукIэгъу.
 – Уегъэфабэ,
 Уегъэдахэ шIушIэгъабэм.
 ШIу о пшIэщтмэ,
 ШIум хэпхынэп гузэгъабгъэ.
 Ау цIыфыгъэр
 Зыпщэгъупшэм упIыкIагъ.
 Мэфэ нэфми
 Узхэтыгъэр шIункIы, пщагъу.
 УкъэлъаIоу
 ЧъыIэ улIэу о уIут,
 КъакIо, къакIо,
 ЛIыжъы мэфэ дэхэ цIыкIу.
 Ащ ыужы
 Ныор лIыжъым ешIужьыгъ.
 Ныуи лIыжъи
 Баеу-тхъэжъэу къэнэжъыгъ.

ТЫГЪУЖЪЫМРЭ ТЫМРЭ

ТIыр хъоу мэз Iушъом Iутэу Тыгъужъыр егъашIэм а
 чIыпIэм щытыгъэм фэдэу ошIэ-дэмышIэу кыIутэджагъ.
 ТIым зи кIуапIэ иIэжъыгъэп.

– Уимафэ шIу, си ТIы дах, – ыIуагъ Тыгъужъым.
 – Тхъауегъэпсэу, – ынэхэр кыыригъэкIэу ыIуагъ ТIым.
 – Лъэшэу уишIыкIэ сыгу рехъы, ау мы бжъэшхуитIоу
 птетыр зыфэгъэпсыгъэр кыызгурыIон слъэкIырэп.
 СыдкIэ былым, пшхын плъэкIынэп, уикIапэ фэдагъэмэ
 нахъышIугъэба?

– Тыгъужъ, удела? Мы сыбжъитIу арыт псы IэшIур
 зипшъукIэ, илгъэс псаум псыфалIэ улIэщтэп.

Тыгъужъыр лъэшэу ащ кыыгъэчэфыгъ.

– Тауштэу уешъошт? – ыIуагъ Тыгъужъым.
 – Бжъэ пакIэр ужэ дэплъхъанышъ укIэшъузэ ипшъушт.
 ТIыр уцугъэ пытэу. Тыгъужъ нэй-псыер тIыбжъэм
 ешъонэу кыызыфеучIынэтIым, ТIыр нэшъофаоу бжъи-
 тIумкIэ еуи, ылгъэкъуиплI кIэгъэзыкIыгъэу Тыгъужъым
 зиухужьыгъ.

ШЪУЗ IУШЫР

Адыгэ пшыс

Пчэдыжъым щэкIо баир унэм кыихъажьыгъ:

– Ый! – ыIуи къэджагъ. – Къесэгъажъэ.
 – КъаIо, – риIуагъ.
 – Зы, – кыыриIуагъ.
 – Алахъэр зы.
 – ТIу.
 – НитIур зэфэдэмэ, шIоу алгъэгъу.
 – Щы.
 – Iанэр лгъэкъуищымэ шIоу мэуцу.
 – ПлIы.
 – Чэмыр быдзиплIмэ, щашIо.
 – Тфы.
 – Iэхъомбитфыр зэхэзапшъэ.
 – Хы.
 – Пщы шъаор илгъэсихым дэшэсы.
 – Блы.
 – Жъогъо Зэшиблым зигъазэмэ, нэф мэшъы.
 – И.
 – ПхъэIашэм цуий кIэтмэ, шIоу мажъо.
 – Бгъу.
 – ШэкI кухъибгъур уишъуз зэратесэу сиIахъ.
 Ар икъэхъыкIэу шэкI кухъибгъур, шъузыр зэратесэу,
 Умарэ щэкIо байм кыышIуихъыгъ.

БАСНЭ

Лэшынэ Хъазрэт

БЫСЫМГУАЩЭМ КЪЕХЪУЛИАГЪЭР

Бысымгуащэм зы чэт иІагъ,
 Мафэ къэси къыкІэцІэу зы кІэнкІэ.
 Бысымгуащэм зымафэ ыІуагъ:
 «Сичэт згъэшхэн Іус дэгъукІэ.
 Дэгъоу шхэрэр кІэцІын дэгъоу,
 КъыкІэцІын кІэнкІэ онтэгъоу,
 Мафэ къэсми кІэнкІитІу къыхъын:
 Нахь иныр лІым езгъэшхын,
 Нахь цІыкІур сэркІэ хъун...
 Чэтыр ыгъашхэу ащ ыублагъ,
 ЕтІупщыгъэу ыжэ детакъо,
 Ау натрыфыцэр ычыи ригъэнагъ,
 Ригъэтхэлэжъыгъ чэт закъор...

...НахьышІум щыгугъзэ бысымгуащэм
 КъыщышІыгъэр лъэшэу гухэкІы.

ЛЪЫТАКІЭХЭР

ХЪАРЫФЫЛЪЭМ ИУСЭХЭР

А Б В, Г Гу Гъ –
 Адыгеир тихэгъэгу.
 Гъу Д Дж, Дз Дзу Е –
 ТиеджапІи дэгъу дэд.
 Ё Ж Жъ, Жъу Жъ З –
 Сэ пчэдыжърэ жъэу сэтэдж,

И Й кІаку, К Ку Къ –
 Ори псынкІэу зэ къэтэдж!
 Къу КІ КІу, Къу КІ КІу –
 Мыекъуапэ тэ тикІас.
 Л Лъ ЛІ, Л Лъ ЛІ –
 УлІмэ къалэр гъэкІэракІ.
 М Н О, П ПІ ПІу –
 О пІэ Іэтри къэгущы!,
 Р С Т, ТІ ТІу У –
 «ТІу» къэмыхъэу, «тфы»-кІэ едж!
 Ф Х Хъ, Хъу Хъ Ц –
 Зыгъэхъупхъ, умыфэмыф,
 Цу ЦІ Ч, Чъ ЧІ Ш –
 Цумпэр чанэу къэугъой.
 Шъ Шъу ШІ, Шъ Шъу ШІ –
 УицІыф шъуаши къэухъум.
 Шъу ШІ ШІу, Шъу ШІ ШІу –
 ШІушІэ пшІэным ушъхъамыс,
 Щ-м ыуж, Щ-м ыуж,
 Щ-м ыуж – пытэ тамыгъ (Ъ).
 Ы-м ыуж, Ы-м ыуж,
 Ы-м ыуж – шъэбэ тамыгъ (Ь).
 Э Ю Я, Э Ю Я –
 Эмми, Юри, Яши тхэт,
 І-ри буквэ, І-ри буквэ –
 Буквэ тхъапша? Къэлъытэжъ.

Къуекъо Налбий

***

– Зы.
 – Пчэныр зы бжъакъу.
 – Ащ фэдэ мэхъуа?

– Мэхъу,
 БжъатІэзэ зы бжъэр тезыгъ.
 – ТІу.
 – Пчэныр бжъэкъуитІу.
 – Ащ фэдэ мэхъуа?
 – Мэхъу.
 ТІэкІу шІагъэу къыгъотыжъыгъ.
 – Щы.
 – Пчэныр бжъэкъуищ.
 – Ащ фэдэ мэхъуа?
 – Мэхъу.
 Азфагу зы къыдэкІагъ.
 – ПлІы.
 – Пчэныр бжъэкъуиплІ.
 – Ащ фэдэ мэхъуа?
 – Мэхъу.
 Ау сшІэрэп ар зэрэхъугъэр.
 – Тфы.
 – Пчэныр бжъэкъуитф.
 – Ащ фэдэ мэхъуа?
 – Мэхъу.
 Ау сэри нибжъи слъэгъугъэп.

ЛЪЫТАКІ

Зы – тхъэр зы.
 ТІу – нитІумэ алъэгъурэр шъыпкъэ.
 Щы – Іанэр лъэкъуищ.
 ПлІы – чэмыр быдзиплІ.
 Тфы – Іэхъуамбэу пытыр тфы.
 Хы – хым хафэрэр етхъалэ.
 Блы – блэр заорэр мэбэгы.
 И – ер зышІэрэр шІум щэрэмыгугъ.

Бгъу – быгъур зэпыджырэр малІэ.
 ПшІы – умышІэрэм утемыгущыІ.

УСЭХЭР

Нэхэе Руслъан

СЫШЫКІЭПЩЫН

СышыкІэпщын.
 Зыгорэм ыбгъэгу сыкъыдихыгъэу
 Сыгу.
 Адыгэм игъогу сигъогу,
 Икъушъхъи сикъушъхъэу
 СышыкІэпщын.
 ГъучІэп сызхэшІыкІыгъэр,
 ЧІыгум сыкъыхэкІыгъ.
 ПчыкІэ машІуи схэлъ,
 Шыблэ макъи сІулъ,
 Лъэмэкъэ шъаби сиІ,
 ЗэуапІэми сэ садихъагъ,
 Орэди афызэхэслъхъагъ
 СышыкІэпщын.

Бэгъ Нурбий

ГЪЭСЭПЭТХЫД

Тэтэжъ, адыгагъэр
 АІо зэбгъэшІагъэу,
 О пшъхъэкІэ джыдэдэ
 КъысаІу ар зыфэдэр.

– Адыгагъэр оІуи,
КъыосІон къедэІуи.
Жъыр умыпыутэу,
Ар бгъашІо зэпытмэ,
Джары адыгагъэр,
Дэхагъ зыфаІор.

– Бзылъфыгъэр бгъэлъапІэу
ФэпшІымэ шгъхъэкІафэ,
Джары адыгагъэр
Зыхэлъыр дэхагъэр.

– Ощ нахъи нахъыкІэм
Ыгу хэмыгъэкІэу
Уфэзафэу ущытмэ,
Джары адыгагъэр,
Дэхагъ зыфаІор.

Нэхэе Руслъан

СЫАДЫГ ЗЫІОРЭР АДЫГА ЗЭКІЭ?

Сыадыг зыІорэр адыга зэкІэ?
Адыгэм адыгабзэ ешІэ,
Адыгэм иорэди кІещы,
Ишгъуаши дахэу къахэщы.

Сыадыг зыІорэр адыга зэкІэ?
Адыгэм игущыІэ заІо.
ЗиІорэм къыщегъэшгъыпкъэжъы,
Ныбджэгъур къегъэпсаужъы.

Сыадыг зыІорэр адыга зэкІэ?
Адыгэм къушгъхъэхэр ыгу илгъ,
Къиныгъом зимыгъэбылгъ,
Адыгэм дахэу щыІэр пылгъ.

Пэрэныкго Мурат

МЫЕКЪУАПЭ

Къушгъхъапэу жъы къабзэр
Ипсыхго тырехы,
Мэ ІэшІур Іубзабзэу
Исади ктыдехы.
Иунэ зэтетхэр
Урамым щэтэджы,
Ар Адыгэ хэкум
Икгалэ ялыеу,
Тыгухэр зыпэблагъэу
Ти Мыекъяупэ.

Жэнэ Къырымыз

ШГЪХЪАДЖ КЪЫІОРЭМ ТЕДЭІУН

Чэтыр мэкъакъэ:
– Къэсэхъы къакъэ!
Чэмыр мэбыу:
– Къэсэхъы щабэ!
Къазыр мэкІыи:
– Сыфай уцыкІэ!
Хъэ цІыкІур мэхъакъу:
– СэгъэІу макъэ
Атакъэр маІо:
– Зэ шгъукъэдаІох!

ГутІэ Саныет

СЫЗЫФАЕР ТАМ

– ШІагъуа сымбызумэ!
Сэри сыбыбыщт.

Лъагэу модэ огум
Сэри сибыбэщт.
Шагъуа сымыбзыумэ!
ИтIур орэтам.
Сянэкъокъурэп бзыумэ
Там, сызыфаер там.

ГумIэ Саныет

АТАКЪ

«Тыкъу-рыкъу, тыкъу-рыкъу,
Сылъэш, зэкIэм сафырекъу!»
КIырегъэщы атэкъэжъым иорэд,
«Хэт сэщ фэдэр? КъыкъорэкI.
Хэт нахъ дахэр? СыкIэракI».
Тамэр лъэшэу къызэкIещы,
КIэр елъэкIы, пшъэр зэшIуещы.
Сыджы плъыжъыр машIом фэд,
Иорэдышъ дэхэ дэд.
Нэфышъагъом орэдыIоу чэтэщым ис,
Щэджэгъуанэм мэкъэгъэIоу чэум тес.

ГумIэ Саныет

СЭРИ СИКИАС ПШЫСЭЖЪ

Чъыгы къутамэр – кушъэ,
Пизэу пытыр – пкIашъэ.
Жъыбгъэм егъэлъушъашъэ,
КъыIуатэрэр – хъишъэ.
Тхыдэр гум екIуашъэ.
Тхыпэр гум щэкIуашъэ.
Iотэжъ умыгъэгъуащэу,
Iотэжъ умыгуIащэу.
Зэхэзыхрэм щэрэмыгъупшэжъ.
Сэри сикIас пшысэжъ.

ГумIэ Саныет

КЪЭБЫЖЪЫЙ

НатI, натI, нэтIэкъэб,
НэтIэкъэбыр – шъэожъый.
Шъэожъыер дэхэнап,
ЗигъэшIожъэу лъэпцIэжъый.
НатI, натI, нэтIэкъэб,
Хьалэркъэбыр – къэбыжъый,
Къэбыжъыер бжыбым из,
Зыпылъагъэр бгыкъужъый.
НатI, натI, нэтIыкъау,
НэтIыкъаор – зы джэгукI.
Татэм ыгур хэмыгъэкI
Ащ ынатIэ шъхъэкIэ еу.
НатIэм натIэр еушэт,
Нахъы пытэр хэт ынатI?

ГумIэ Саныет

ПЫЖЪЫ

Нэ шIуцIитIур щыгъыжъый,
Пэнэ закIэу цIыкIужъый.
Мэзым хэтэу мыр ешыпы,
КIым ышхыщтышъ, егугъупэ.
Хъупхъэшъ хъупхъэ!
ЗыщынэкIэ зеутIэрэхъ.
Топ Iэгъуау ушъорэкI,
Куанди, шъхъанди апхырэкI
А Iэгъуаом унэмыс,
Панэр – мастэ, къыпхэошъ.
Унэсымэ умгъэмыс,
«А-уау» лъэшэу уигъэлэошъ.

ГутIэ Саныет

ТХЪАКIУМКIЫХЪ

ЫтхъакIумэ кIыхъэ,
Ащэщынэ хъэмэ.
Хатэмэ адэхъэ,
ХэтэрыкIыр къадехы.
Пхъы гъожьыбзэр ыгу рехъы,
Щыры цIыкIуми афехъы.
Агъащтэмэ мэкIатэ,
Агъащтэмэ мэлъатэ.
Тхъапэу сысрэм ыгу рехы,
Кондэ чIэгъым щэмэхы.
Мэщы шIагъэм къыльэхъу,
Губгъо-хашъом щэлъэхъу.

Мырзэ Дзэпщ

ТЭ АЩ ФЭДЭМ ТЫФЭМЫЙ

Зигъэгусэу,
ПцIы ыусэу,
Нани тати адемыIэу,
Ежъ нахъыжъми ямыдэIоу
ЩыIэм хэти фэрэмый, фэрэмый,
Тэ ащ фэдэм тыфэмый, тыфэмый.
Зигъэпхъашэу,
ЗышIоIушэу,
Иныбджэгъуми ямызэгъэу,
ЦIыкIужъыхэр ыгъэгъэу,
ЩыIэм хэти фэрэмый, фэрэмый,
Тэ ащ фэдэм тыфэмый, тыфэмый.
Гъырынэшъоу,
Емыджэшъоу,

Классым чIэсми куо-хъаоу,
Ежъ нахъыкIэми язаоу
ЩыIэм хэти фэрэмый, фэрэмый,
Тэ ащ фэдэм тыфэмый, тыфэмый.

Жэнэ Къырымыз

СИТЭТЭЖЪ

Ащ ыжакIэ осым фэд,
Ащ ыпакIэ кIыхъэ дэд.
Нэгъунджэшхом къыпхырэплты,
ГушIоу, чэфэу ар къысэплты.
Тэтэжъ класэу ар сэ сиI,
Ioфы Iаджи зэдытиI.
Ащ пхъэшIэныр шIу елъэгъу,
УпхъэшIэныр лъэшэу дэгъу.
Пхъэх цIыкIур сегъэубыты,
Пхъэмбгъур кIакоу зэпысэхы.
Нэужым пхъэпсыр ащ къысеты,
Пхъэмбгъу кIышъор есэупсэхы.
ПхъэнтIэкIу лъакъуи,
ПхъэнтIэкIу кIыби, –
ЗэкIэ мары джы хъазыр,
ЗэхэлъхъакIэм ухэмыукъу!
ГъучIыIунэр ахэсIужьзэ,
Зэзгъэфэжърэр ыпкъы закъу.
ПхъэнтIэкIу цIыкIур джауштэу сэшIы,
Тэтэжъ фэдэу джы сэпхъашIэ.
Гупсэ лIыжъэу тэтэжъ сиI,
ТитIуи чэфэу тэ тыщыI.
Ситэтэжъи бэу сэгъашIо,
Сэ сыхъупхъэшъ ар мэгушIо.

Жэнэ Къырымыз

ХЪАЛЫГЪУР ГЪЭЛЪАПІЭ

Хъалыгъур шъэбабзэу,
Чэсэеу фыжыбзэу,
Шхыниблэу зетэхъэ,
Цыфылум еткІухъэ.
ФыгукІэр лъэкІапІэшъ,
Хъалыгъур гъэлъапІэ.

Жэнэ Къырымыз

ЗЫГЪЭКЪАБЗ

Пчэдыжъым жъэу, нэфшъагъом,
Цыгъо цыкІуми чэтыу щырма
Къэбзэ-лъабзэу затхъакІы.
Ащ ямызакъоу бэджэжъыеми
Бзыу пстэуми затхъакІы.
Тпкъышъол къэбзэнэу,
ТкІуачІи хэхъонэу,
ЗытэжъугъэтхъакІ,
ЗытэжъугъэгъэпскІ,
Укъабзэмэ упсауцт,
Ау зыхъукІэ тыкъэбзэцт.

Къуекъо Налбий

КІЫМАФ

Сэ кІымафэр къызытфэсрэм,
Сыхэлъадэ осэу къесрэм,
СыкІэдэІу, зэхэсэхы:
Жъогъо нэфхэр къетэкъохых,
Шъабэу, Іасэу мэжъыутэхых,

ХъампІырашъоу мэлъэтэхых.
Синыбджэгъухэр, шъукъыдэкІ,
Ос утысэм шъукъыдекІокІ.
КъешъуцэкІ, къешъуцэкІ
гъэбэжъу осыр
Шъуижэ цыкІукІэ, шъузэгосэу.

ШэкІо Абрек

НАНЭ БЭРЭ МЭПЦЭРЫХЪЭ

Пчэдыжъырэ – пчэдыжъышхэ,
Щэджагъорэ – щэджэгъуашхэ,
Щэджэгъоужми сэ сагъашхэ,
Пчыхъашъхъэрэ – пчыхъэшъхъашхэ.
Нанэ бэрэ мэпцэрыхъэ,
ТфишІрэр зэкІэ сыгу рехъы.
Пчэдыжъырэ – къалмыкъщай,
Щэджагъорэ щыпсы-пІаст,
Щэджэгъоужым – шъоуцыгъущай,
Пчыхъашъхъэрэ – хъантхъупс.
Нанэ бэрэ мэпцэрыхъэ,
Іанэр пчэгум плІэ къырехъэ.
Чэмы къарэм сыкІэлъэкІо,
ІофкІэ нанэ сэгъэшІожъы.
Джауцтзэ мафэм чэщыр лъэкІо,
Сэчъыежъы, сэбыяужъы.
Нанэ бэрэ мэпцэрыхъэ,
Ишхын ІэшІухэр пкІыхъэм хахъэх.

ШэкІо Абрек

СИХЪЭ ЦЫКІУ

Хъажъу къолэн, нэшхо цыкІоу
Сятэ къысфихъыгъ.

Щэр ыIупэу, пIэстэ нэкIоу,
 КIуашъээ хэхъуагъ.
 Шъо пшъэрылги рызесцэнэу
 Ыпшъэ къелыдыкI.
 Сэ сыкIыгъумэ джы мышынэу
 Мары къыздекIокI.
 Лъэразэу пшъэхъум дэуджэу
 Ныбджэгъу гъэшIэгъон.
 Ащ ымакъэ одыджынэу,
 Тищагу къегъэгъун.

Нэхэе Руслъан

АДЫГЭ IАНЭР ЛЪЭКЪУИЩ

Адыгэ Iанэр лъэкъуищ,
 Ищыгъу-пIастэ IэшIу,
 ШIу уалъэгъоу узыпагъэтIысхъэрэм,
 Унагъом щыщ охъу,
 Узыфаем афэшI игугъу...
 ЛIэшIэгъумэ къызэраханэрэр –
 Хъурэябз адыгэ Iанэр,
 Зэрэмытхъацэр – мыхъамел,
 ХъакIэм пае телэкIагъэу телъ.

Жэнэ Къырымыз

ЛЪАКЪОМ ДЕГЪАШТ

Зы, тIу, щы,
 Зы, тIу, щы.
 Лъакъом дегъашт,
 Лъакъом дегъашт.
 Убгъэгу къыгъэш,

Сырынэм епщ.
 Зы, тIу, щы,
 Зы, тIу, щы.
 Быракъыр къэIэт,
 Быракъыр къэIэт.
 Пытэу теуцу,
 Укъэмыуцу.
 Зы, тIу, щы,
 Зы, тIу, щы.
 Строим рыгъуаз,
 ПсынкIэу зыгъаз.
 УкъызэкIэмыкIу,
 Ар къытэмыкIу.
 Зы, тIу, щы,
 Зы, тIу, щы.
 Лъакъом дегъашт,
 Лъакъом дегъашт.
 Уапэ егъэхъу,
 О зыгъэхъупхъ.

Нэхэе Руслъан

ПЦИАШХЪОР

Бжыхъэр къэсмэ
 Хэгъэгу фабэм
 Зыфырегъахъыжы.
 КIыр зэрикIэу,
 Тыригупсэу
 Тадэжъ къегъэзэжы.
 Иорэди адэ гоIушъ,
 Шъэбэ-Iубэу къеIо.
 Чъыгы шъхъапэу,
 Пщынэ Iапэу
 Гу шъыпкъэм къытеIэ.

Ежъ уеплъымэ,
 ШуцІэ цІыкІу,
 ЗыІэтыщтри
 Чыпэ закъу.
 – Хэт ар? – шъуІомэ,
 ПцІашхъо.
 Ынэхэри нашхъо.
 Гъатхэм апэу къэбыбыжъы,
 МэкъэгъэІушъ, сэгъэшІожъы.
 Ищыр набгъуи чъыгы шъхъап,
 Ышыпынэу шкъун фислъхъащт.

Жэнэ Къырымыз

НЫМ ИОРЭД КУШЪЭМ КЪЫЩЕЖЪЭ

Ным иорэд кушъэм къыщежъэ,
 Ыапэ ыІыгъэу чІыгум тырещэ.
 Тимыгъэгъуащэу къыддэгущыІэ,
 ГущыІэ фабэкІэ тыгу къыкІэІэ.
 Ным иорэд гум иІэзэгъу,
 Зыщыуизакъом укъегъэпытэ.
 МыкІодыжъыщтыр ным ишІулъэгъу,
 Насып зиІэм янэ елътэ.
 Ным къыуиІощтыр хэт къыуиІон,
 Ащ къыпфишІэщтыр хэт къыпфишІэн!
 Ным ихъалэлыгъэ пхэрэмызыжъ,
 ИшІулъэгъу гъатхэу къерэгъэзэжъ.

Бэрэтэрэ Хъамид

ТИГЪЭМАФ

Тигъэмафэ нэхъой напэу
 Губгъуи, мэзи къыфэпэн,

Псыхъо цІыкІуми Іупэ-бзапэу
 ИгушІуагъо къытфиІон.
 Бзыу цІыкІури мэбыбатэ,
 КІэлэцІыкІуми ягушІуагъу,
 ЗэдепкІэхых нэпкъ зандэм,
 Псыщэ куум зычІагъау.
 Тигъэмафэ огу лъагэм
 Дышъэ нэгоу тыгъэр ит,
 Тидунае тфегъэдахэ,
 Тигъэфабэу къытшъхъарыт.

Жэнэ Къырымыз

АТАКЪЭ

Тыкъу-рекъу,
 Тыкъу-рекъу,
 Тиатакъэ
 Чан ымакъэ.
 Сыхъат дэгъум
 Енэкъокъу,
 Сыхъат дэим
 Ар пырекъу.
 Чэщыныкъом
 Къытфыхедзэ,
 Нэфышъагъом
 ИІо педзэ.
 Лъэпэ чатэу
 Чэт-тхъэматэу
 Лъэдэкъацэу
 Ыпэ папцІэ.
 Исыдж мажъэ,
 Дышъэ мэІоу
 Маджэ, маджэ
 МэкъэгъэІу.

Нэхэ Руслан

ЖЪОГЪО КЪОПИТФ

Апэрэ къяупэр –
 Сян;
 Ятлонэрэ къяупэр –
 Сят;
 Яцэнэрэ къяупэр –
 Сшыпхъу;
 Яплэнэрэр –
 Сшы;
 Ятфэнэрэр –
 Сэры.
 Тиунагъо исыр джары.

Мэщбэшлэ Исхъакъ

АДЫГЭХЭР

Щэпсэух дунаим адыгэ лъэпкъхэр,
 Дахэшты дахэ ягугъэ нэпкъхэр.
 Тыгъэм клэгушлукъ.
 Ощх дахи паплъэх,
 Яхъэсэ шлагъи чылтэм щэшхъалтэ.
 Цыфыр къафэхъумэ, гушлуагъом пае
 Шхончклэ ошъогум – огум дэуаех.
 Насып къежъапэр чыгкклэ аублэ, –
 Къыфэкклэ, блэккырэм фэхъун жъауплэ.
 Щэпсэух дунаим адыгэ лъэпкъхэр,
 Дахэшты дахэ ягугъэ нэпкъхэр.

Пэрэныкъо Мурат

СИХЭКУ

О сихэку класэу,
 синэнэ дышъ!
 Хъишъэу о ппылтым
 гъунэ имыл.
 Усимылагъэмэ, сьдэу
 сыхъуни!
 Дунаир ины,
 сэ сышхъэзакъоу,
 Бзэко гъощагъэу сыхъытенэни,
 Ренэу къысаго –
 хэтым урикъу?
 Сикъуаджэ сьдэкклэ,
 сыгум уимыкл,
 Чыжъэу сылуккымэ,
 сипккыхъэлъэгу,
 Уигъогу лъагъо слъэгу члэмыккын.

Хъалыщ Сэфэрбий

ХЭТИ ИЮФ ЗЫРИТЫГЪ

«Нэфыр къэ-э-шты,
 Нэфыр къэ-э-шты!» –
 Атэкъэжтым макъэ къешты.
 Штынэ цыккыр
 Джы кълъатэ,
 Тхъаккымккыхъэм
 Зетхъаккыхъэ.
 Хъажъуцырыр
 Къэуцыжъы.
 Жъыбгъэм пккышъэм

ЛаплI рещэкIы.
Чэм Iэхъогъур
ХъупIэм дэкIы.
КIыщым уатэр ыIэтыгъ.
Хэти иIоф зыритыгъ.
Тыгъэр огум къытфихъагъ,
Мафэр игъогу тырицагъ.

Жэнэ Къырымыз

ЛЪЫТАЛЪЭ

Лъытэ, лъытэ, лъыталъэ,
КъэтIотэщтыр зэхалъхъэ.
Зырэ тIурэ зэлъэкIо,
ПлIырэ тфырэ зэдэкIо.
ЗэрэтлъэкIэу тэлъытэ,
УцIыкIуми гу лъытэ.
ПшыситIу ешIэ сэ сятэ,
Пшысибл ешIэ сэ сянэ.
Пстэуми тэтэжъ атекIо,
Пшысэ шъитIу кьеIуатэ.
Пшысэ тхъапша зэпстэур?
Къэтэлъ псынкIэу джэуапыр!

Чуковский Корней

БЭДЗЭЖЪЫЕУ ЛЪЭКЪОГЪЭЖЪ

Бэдзэ цIыкIоу Лъэкъогъэжъыр,
ЗыныбачIэ дышгъэ гъожъыр!
Губгъом къехъэ бэдзэжъыер,
Къыщегъоты ахъщэжъые.

ПсынкIэу къэсы ябэдзэр,
Къыщещэфы самовар.
«Шъукъеблагъэх, о шъомпIэжъых,
Щэе IэшIу шъуезгъэшъон!»
Къэээрэфых шъомпIэжъ чанхэр,
КъаунэкIых щай стаканхэр.
Бэдзэ къэпхэм щэ къыхакIэ,
Iэгубжъищым щай къаракIэ,
Щаим дашхырэр хъалыжъый.
Къызыхъугъэр зимэфэкIыр
Непэ бэдзэжъый!
Бадзэм бжыдзэхэр ихъакIэх,
ШIухъафтынхэр – щазымакIэх,
ЩазымитIур ямышIыкI,
Дышгъэ лъэпсыр къелыдыкI.
Бжъэ нэнэжъри зы хъакIэшIу,
Къыздихъыгъ ащ шъоу IэшIу.
«ХъампIырашъоу дэхэзакI,
Чэрэз жъуагъэр щаим хакI!
Хъауми угум римыхъыгъа
ХъэкIэшхынэу къыпфэтхыгъэр?»
ЗэкIэм модкIэ бэджы лIыжъ къахэтхъуагъ,
Тэ тибадзэ зы къогъужъ къуилъэшъуагъ.
Бадзэм ыпсэ Iуигъэзын,
Игухэлъ ащ ышхыжъын!
«О сихъэкIэ лъапIэх, къызэхэшъух,
Мо бэджэжъ мэхъаджэм ыпсэ Iушъух!
Шъузгъэшхагъэба сэ,
ШъусхъэкIагъэба сэ,
Сыхъатмыгъом, сыд щышIын,
Гум сизакъоу сишъумын!»
Ары шъхъае мо шъомпIэжъхэм
КIаIэжъыгъэшъ,
Щтэгъэ нэгухэу къогъупэжъхэм

ЯкIужьыгъэх.
 Зым гъолъыпIэм,
 Зым тIысыпIэм
 ЗычIедзэжь, –
 Фэзэонэу бэдзэжьыем
 Зи фэмыеу,
 Шъхъаджи ышъхъэ рехъыжьэжь!
 Загъэбылъышъ, заушъэф,
 УкIодыштми, бэдзэжьыер, пшъхъэ иIоф!
 МодкIэ цIаур, модкIэ цIаур
 ЦIыфы цIыкIур пIонэу мапкIэ.
 МапкIэ, мапкIэ, ащ цIыраур,
 Лъэмыдж жъаур
 Къыхегъэщышъ, уцым хапкIэ.
 Модрэ мэхъаджэм шIоп игухэлъыр –
 Бадзэм ыбгъэгу ыцэхэр фелъых,
 Зэхеухъытэшъ ыIи ылъакъуи,
 Лъыр къыкIицынэу ыбгъэ ецакъэ!
 Бэдзэжьыер къегъэкIыи,
 ЗеукIыжы,
 Ау мэхъаджэр IощхыпцIыкIы,
 МэIэсэжы.
 ЗэкIэм тыда къыздикIыгъэр?
 Аргъой цIыкIур къэбыбыгъ,
 Iэм пышIагъэу иостыгъэ
 Жъогъо цIыкIоу зыдиIыгъ.
 «Бэдж укIакIор тыдэ цыIа?
 Ащ ылъабжъэ щтэ фысиIэп!»
 Бэджим къебыбылIи,
 Сэшхор къырихыгъ,
 Къогъум, рифызылIи,
 Ышъхъэ щышIуихыгъ!
 Бадзэм ыIэ ащ къыштагъ,
 Шъхъаныгъупчъэм рищэлIагъ:

«Бэдж мэхъаджэр сыукIыгъэшъ,
 Бэдзэ пшъашъэу спсэ зыхэлъ,
 О шъхъафиты усшIыжыгъэшъ,
 Джы усщэн сэ сигухэлъ!»
 Бэдзэ къэпи, цIауи, бжыдзи
 Джы цIыраухэм къахэпшыжьых,
 Аргъой цIыкIум щытхъур фало:
 «ТекIоныгъэр къыдихыгъэшъ,
 Щытхъур, щытхъур ащ ыдэжь!»
 МэшIохъ цIыкIухэм яостыгъэ
 Хагъэнэжь –
 ЗэкIэ, зэкIэ зэлъэнэф,
 ЗэкIэ, зэкIэ къегъэчэф!
 О, пкIэшъэхъу лъэкъуишъэхэр,
 Гъогухэм шъуащышIэх,
 Къашъущэх зэ пщынаохэр,
 ЗэкIэ тыкъешIэшт!
 Япщынаохэр къагъэсых,
 Шъонтрыпаохэр къагосых,
 ТIыпI, тIыпI, тIыпI, тIыпI!
 Яшъонтрыпэ къагъэтIэпI!
 Аргъои пчэгум къыдытехъэ.
 Бжыдзи цIауи загъэлъат,
 ЗэкIэ пчэгум къытелъад!
 Бжыдзэм къашъом щыришъыпкъ,
 ЩазымитIур кIыкы-сыкъ!
 ШъомпIэжы бжъэкъошхох,
 Ахэр лIыжы баих,
 ХъампIырэшъо дахэм
 Къыдэшъонхэу фаех.
 Оридэд, оридэд.
 ЗэкIэ, зэкIэ чэфым хэт!
 Бадзэр дакIо аргъой цIыкIум,
 Анахъ чанэу, лIыгъэр зыгум!

Къамзэгур, ущымыс,
Плътакъо пылътхэм уашътхэамыс!
Къамзэгу гуащэм ар къыдешІэ,
ЦІау пшъашътэм накІэ фешІы:
«О сикІасэу цІаужъых,
Пкъышъо зэкІоу псыгъожъыеу,
Шъори, сэІо, цІыкІужъых,
ЦІыкІу дэдэу дэхэжъых!
Ящазымэ кІыкъ-сыкъ,
Алътэдакъэ тІыкъ-сыкъ,
ХъэцІэ-пІацІэу къекІолІагъэм
Нэф къэшъыфэ ичэфыгъу:
Бэдзэ цІыкІоу Лътэкъогъэжъым
Хъяр мэфэкІыр къыдэхъугъ!

Маяковский Владимир

СЫД ФЭДА ДЭГЪУР, СЫД ФЭДА ДЭИР?

Ыкъо цІыкІужъые
ятэ
екІолІагъ,
Ыкъо цІыкІужъые
ятэ еупчІыгъ.
– Сыд фэда
дэгъур,
Сыд фэда
дэир? –
Сэ
шъэф сиІэп,
кІэлэцІыкІухэр, –
ятэ
ыкъо цІыкІу
джэуапэу
ритыгъэр,

мы
тхылъы
цІыкІум
Джы
къысэтхэшъ
шъукъедэІу.
Жъыбгъэм
унашътхэр
трехы,
ошъур
лътэшэу
джы къехы,
хэти ешІэ
джа
уахътэм
уджэгунэр лътэшэу
дэи.
Ощхыр
къыпхъи
теужыгъ.
Тыгъэр
лътэшэу
къэжъыугъ.
Арэу хъуныр
иныхэмкІи
цІыкІухэмкІи
лътэшэу дэгъу.
КІэлэцІыкІум
ынэкІушъо,
чэщ шІункІым
нахъ шІуцІэу,
шІоир тизэу
ыгъэхъуным, –

хэт зэришIэу,
 сабий
 кIышъом
 иегъэшхо
 ригъэкIышт, –
 ау зыхъукIэ
 ар дэи.
 СабынкIэ
 зитхъакIыныр,
 егугъузэ,
 порошоккIэ
 ыцэ ренэу
 ылъэкIыныр,
 кIэлэцIыкIум
 шэнэу
 хэлъмэ, –
 ац
 епIощтыр –
 кIэлэ дэгъу,
 ац
 епIоштыр –
 кIэлэ шIагъу.
 КIэлэцIыкIу
 бзэджэжъыер,
 ежъ
 нахъ
 цIыкIум
 еомэ,
 ац фэдэр
 сэ ситхылъы
 хэстхэхэнкIи сыфэмый.
 Мыр
 мэкIый:
 оц нахъ

цIыкIум
 зыгорэкIэ
 уеокъон! –
 Джащ фэдэр
 кIэлэ дэгъу,
 джащ фэдэр
 кIэлэ шIагъу!
 Тхылъ
 шIагъоу
 узэреджи,
 узэрджэгоу
 хъашъу
 Iэгуауи,
 ренэу зэIэотхъымэ,
 октябратмэ оц пай
 аIо:
 ар лъэшэу
 кIэлэ дэй.
 Iофы ышIэныр
 зэрикIасэр
 къыгъэнафэу
 кIэлэцIыкIур,
 тхылъым
 еджэу
 кIэлъырысмэ,
 ац фэхъыгъэу
 тхылъым ратхэ:
 а цIыкIужъыер
 кIэлэ дэгъу,
 а цIыкIужъыер
 кIэлэ шIагъу.

Къэбыбыгъэу
 зы къолэжъ
 зэрелъэгъоу
 ар къэкIый,
 гуIи
 кIиIэжыгъ.
 Ащ
 епIощтыр
 къэрэбгъэжъ,
 Къэрэбгъагъэр
 лъэшэу дэй.
 Мыдрэр – лъэшэу
 цIыкIужъый,
 ау щытзэ
 бзыу щынагъом
 щымыщтахэу
 езэожъ.
 КIэлэцIыкIур,
 лIыблэнэныр
 лъэшэу
 дэгъу,
 ащ
 ишIуагъэ
 боу къэкIощт.
 Мыр
 псынжъым
 хэпшыхъагъ,
 ищыгъынхэр
 ыушIоигъ
 шIогушIуагъоу
 къэчэфыгъ.
 Ащ епIощтыр,
 кIэлэ дэй,

ащ епIощтыр – кIэлъэшъу Iай!
 Мыщ
 ицуакъэ
 ежъ елъэкIы,
 икалоши
 ежъ етхъакIы.
 Ар,
 цIыкIуми,
 кIэлэ дэгъу.
 Хэт
 икIали,
 Сыдрэ
 шъауи,
 ыгу ренэу
 мыр ерэлъ:
 кIалэр
 къошчырым
 яхъыщырмэ
 ины хъуми,
 къо
 хэкIын...
 КIэлэцIыкIур
 къэчэфыгъ,
 цIыкIужъыем
 триубытагъ:
 «Дэгъу нэмыкI
 ныбжъи
 сшIэнэп,
 дэй горэ
 сэ сшIэхэнэп».

ХЫРЫХЫХЬЭХЭР

Пчэн шъхьапэф, хэгъэгу фар. (Осы)
 Шашыф фыжъым губгъор зэлъеубгъу. (Осы)
 Пцэгъуацэм фэдэу сыцIыкIу,
 Ау чIыгум техъон сыфэхъу. (Осы)
 ЛIыжъым иунашъхьэ дышъэ бэщ телъ. (Тыгъэ)
 Ошъочэпэлл, шъоплъыжъ Iэбгъу. (Тыгъэ)
 Чэщ остыгъэ губгъо гъэдахэ. (Мазэ)
 Псым хэсыфэ ар щыпсынкI, къызыхэпхкIэ амалынчъ.
 (Пцэжъый)
 Пчэгъу шъхьэпэ рыкIу, нэкIу быратI. (Къэбы)
 Рампэс – раусэй. (ПхъэнкIыпхъ)
 Iэ зимыIэ пчъэIух. (Жъыбгъэ)
 Чэщ остыгъэ губгъо гъэдахэ. (Мазэ)
 Псым алырэгъу теубгъуагъ. (Мылы)
 ЛIымэ яшъуаш, шымэ яун. (КIако)
 Быныр къэзыгъатхъэу пхъэмбгъу хъурай. (Iанэ)
 Къытелъэразэшъ чэрэзэу къэшъо. (Чынэ)
 Хъаджыгъэ нэкIу, дэпкъ екIужъ. (Щыбзэ)
 Адэмыдабз,
 Къырымыбзэгъу. (ПцIашхъу)
 ЗыкIэ зылъэшъоу, зышъо зипый. (Баджэ)
 Зышъхьэ матэ, зыкIэ Iэгуау. (Аслъан)
 Зыбжъэ тыгъэрыгъу, зыкIэ мыгъоIус, хъадэIус
 хамылъхъ. (Пчэны)
 Нэ цIыкIу, пэ цIыкIу, джэдыгу цIыкIу зыщыгъ. (Цыгъо)
 Пчыхъашъхьэ оу, пчэдыжъ оу. (Мэлы)
 ТеурыкIу-елъэкIон. (Псычэт)

ГУЩЫIЭЖЪХЭР

МакIэу Io, бэу шIэ.
 Тыдэ щыIэми шIэныгъэм лъыкIу.
 Тхылтыр шIэныгъэм иIункIыбз.
 Нахъыжъхэм шъхьакIафэ афэзымышIырэм шъхьакIафэ
 тефэрэп.
 ЦIыф лъэпкъым ыпсэр ыбз.
 ШIу шIэри псым хадз.
 Уиныбджэгъу уигъундж.
 Акъылым уасэ иIэп, гъэсэныгъэм гъунэ иIэп.
 Адыгэ хъакIэ пытапIэ ис.
 Адыгэ хабзэр атэ кIэныжъ.
 Уянэрэ уятэрэ уямынэгуй.
 Зэдашхэ IэшIу, зэдэлажъэ тхъагъо.
 Зы акъыл нахъи акъылитIу.
 ГущыIэ дахэм тамэ къыбгугегакIэ, гущыIэ Iаем
 узэхегъафэ.
 Ныбджэгъур мэфаем агъэунэфы.
 ШъхьакIо уимыIэу лIы ухъуштэп.
 «Неп» зыIорэр мэунэ, «неущ» зыIорэр мэунэхъу.
 Жъэу тэджырэм шыкIэхъу фалъфы.

IУРЫIУПЧЪЭХЭР

***

Мые-мые мыяшъхъ, пэнэ мин пэнашъхъ,
 Мыем мишъэ зыпышъэшъыкIэ,
 КIэшъэшъэгъэ пкIашъэм
 Мышъэр щэпIэшъашъэ.

***

***

***

КИЭЛЭЦИЙКИҮ ДЖЭГУКИЭХЭР

ПЭЮХЬ

Ар зыІуагъэм ыкІыб къыдэуцэ. Аузэ купитІоу джэ-
гуштхэм загощы. КупитІум азыфагу гъунапкъэ фашІы. Зы

КЪЭРЭУ-КЪЭРЭУ, КЪАЗ-КЪАЗ.

Шъхьафэу агъэуцугъэм зэпытэу кІохэрэм аужрэр къапи-
хынэу ежъэ. Адрэхэм кыпырамыгъэхынэу модкІэ-мыдкІэ
кІэбгъулъых. Зырызэу кыпиххэзэ, зэуж итэу кІорэ купыр
еухыфэ усэр къаІозэ мэджэгух. ЕтІанэ джэгуным кытра-
гъэзэжъы.

ХҮРЫХЫХЬЭХЭР

Джэгуныр аублэным пае щысхэм зык'алътэ. Лътыт-
кIэм иаужрэ гущыIэ зытефагъэм хырыхыхъэ кыIонэу

къырегъажьэ. ТекIуагъэкIэ алътэртэрэр нахъ хыбэ е къоджабэ къэзыхыгъэр ары. Къуаджэ къэпхыным Ioф гъэнэфагъэ пылт:

Адэмыдабз, къырымыбзэгү, къашIэ, – еIo джэгуныр къезыгъэжъагъэм.

– СшIэрэп, – зиIoкIэ:

– Къуаджэ къысэти ослотэн, – еIo.

– ШэхэкIэй осэты. (Хырыхыхьэр къэшIэгъуаемэ, къоджитIу-щы е нахыбэ къыIехы).

– Ащ ибылымыгъэ къэсэхъ-къэсэшх,

СIызыхыжъыщтыр чIарэтI-ратIых,

Нарт ямыжъошхуи тырагъэожь, – еIo упчIэр къэзытыгъэм. Ащ ыуж ныIэп джэуапыр къызиIорэр: «Адэмыдабз къырымыбзэгүр» — пцIашху.

ЗэрэпIамыхыжъыщт гуцыIэр къэмыIомэ, къуаджэ къэпхыгъэкIэ алътэртэтп.

Къуаджэу е хэу къэпхыгъэр пIамыхыжъыным пае къэIoгъэн фэе гуцыIэ гъэнэфагъэхэр (къэIуакIэхэр) бэу щыIэх. Ахэмэ ащыщхэр:

– Очэпщые (къуаджэу къыуатыгъэм ыцIэ къеоIo) шIугъоу дэлтыр къэсэхъ, къэсэшх, сIызыхыжъыщтыр Iэбжъанэм фэдэу джашъоу тхъэ ешI;

– Стезыхыжъыщтыр атэкъашым тесэу, кIэпщ пако ыIыгъэу тхъэ къегъан;

– СIызыхыжъыщтыр пщы мыгъо, – пщы джашъоу, къэдэс-сысыжъэу кърэн;

– ШIугъоу дэлтыр – садэжъ, бзэджагъэу дэлтыр – уадэжъ;

– КъыдэгъэкIи, псы дэкIэжъ;

– ИдэгъупIи идэхапIи садэжъ, иIэяпIэр – хым ыкIыб, псым ыкIыб;

– IэшIу-IушIoу дэлтыр сэ садэжъ, Iэе-Iуеу дэлтыр псым хадз...

НАРТ ЭПОСЫР

НАРТХЭР

Нартэпосыр – тицIыф лъэпкъ итхыд, иакъыл, игупшыс, игулът. Ар адыгэмэ яхъишъ, яшэн-зекIуакI, яцIыфыгъэшху. Нарт лIыхъужъмэ яхылагъэу адыгэмэ орэдхэр, пщыналъэхэр бэу зэхалъхъагъэх. Ахэр гъэшIэгъон дэдэх, ахэмэ къагъэлъагъохэрэр нартхэр кIoкIэшхохэу, Iушхэу зэрэщытыгъэр ары.

Нартхэу Саусырыкъо, Шэбатныкъо, Ащэмэз якъэбархэм акъылышIохэу, лIыбланэхэу щытыгъэхэу тыцагъэгъуазэ. Нарт эпосым бзылъфыгъэ образ гъэшIэгъонхэу къыхафэхэрэм ащыщых: Сэтэнай, Акуанд, Малычпхъур, Дэхэнагъу, Адыиф.

Сэтэнай нарт лIыхъужъхэу Саусырыкъорэ Шэбатныкъорэ ян, нартхэм ящыIэныгъэ ипчэгү шъыпкъэ ит. Сэтэнэе-гуащэ бзылъфыгъэ дах, Iушы, IэпэIас. Сэтэнаем икIалэхэр ем пэшIуекIохэу, шIур ашIэу епIух. Сэтэнэе-гуащэ икIалэхэр шъхъэгъэшIожъэу щымытхэу, лъэпкъым игумэкI ягумэкIхэу егъасэ. Сэтэнаем иакъыл къыхэкIыкIэ Лъэпшъы уатэр, сыджыр, Iадэр ышIыгъэу мэхъу. Сэтэнай-гуащэ губзыгъ, IупкIэ, цIыфыгъэ ин хэлъ. Пыйхэр нартхэм ячIыгу къызекIухэкIэ, нартхэр пыйхэм атезгъэкIуагъэр Сэтэнай.

НАРТ САУСЫРЫКЪУ

Саусырыкъо – нарт лIыхъужъ цIэрыIу. Саусырыкъо кIoчIэшху, чан, лIыблан, ащ илъэпкъ шIу ылъэгъущтыгъ, илъэпкъ ишъхъафитныгъэ фэбэнагъ, къыухъумагъ. Саусы-

ПэтГыоцэ Феликс. Саусырыкъу

рыкъо – псэемыблэжъ лыхъужъ шъыпкъ, ар иныжъмэ язаощтыгъ. Саусырыкъо щылычыпкъэу щытыгъ. Ар Лъэпшъ икIыщ щипсыхъагъ. IадэкIэ Лъэпшъы ыубытыгъагъэ чIыпIэр мэхапIэу иIагъ.

Саусырыкъо дэмысэу иныжъхэр къатэбанэхи ахъун-кIэх иябылымхэри, ямашIуи атырахи кIожьыгъэх. Саусырыкъо къызэкIожьым, алъежьи, иныжъхэр ыукIыхи, былымхэри къыфыжъыгъэх, машIори къыхъыжъыгъ. Саусырыкъо лъэпкъым шIу ылъэгъущтыгъ.

Адыгэ Республикэм игерблъапсэ фэхъугъэр Саусырыкъо лъэпкъ шъхъафитыныгъэм, насып щыIакIэм итамыгъэу машIор цIыфхэм къызэрафихъыжъыгъэр ары.

НАРТ САУСЫРЫКЪО ИПЩЫНАЛЪ

Саусырыкъо тикъан,
Саусырыкъо тинэф,
ПчымэIуфэр зиашъу
Ашъор зиджэнэкокл,
ПчыкIэр зипэIошыгу,
Ешыгуаор зичат,
Пызыкъутрэр зипчышъхъ,
Зышъхъэ абрэмыжъу,
Зынэхэр жъогъошхо лыд.

СЭТЭНАЙ-КЪЭГЪАГЪ

Сэтэнай-гуащэм къэгъэгъэ дахэ горэ Пшызэ Iушъом имэзыблыгу къотэу къыщилъэгъугъ. Арыти: «Мыщ фэдиз зидэхэгъэ къэгъагъыр тиунэ пчъэIупэ IузгъэтIысхъанышъ, зылъэгъурэм ыгъэшIагъоу Iорэт!» – ыIуи, ядэжъ къыхъыгъ.

Къыхъи, щыгушIукIызэ чIым хигъэтIысхъагъ.

Ыужырэ мафэм къэгъагъым зеплтым, ытхъапэмэ загъэчэрэзэу ылъэгъугъ. Ар Сэтэнай-гуащэм лъэшэу шIоигъуа-

джэ хъугъэ, ау джэуап зэрэфэхъун ышIагъэп. Мэфэ заула
тешIагъэу а къэгъэгъэ дэхэ дэдэм фэдэ етIани кыыхыгъ.

«Ыпэрэр мыхъугъэми мыр хъункIи хъун», – ыIуи,
ятIонэрэу ыгъэтIысыгъ.

Ари гъугъэ.

Къэгъагъыр зэрэгъурэр лъэшэу ыгу къео, ау ар
зэрэмыгъуштым пай епэсыгъэн фаер ышIэрэп.

Яцэнэрэу етIани а къэгъагъым фэдэ кыыхыгъ.

«Ыпэрэхэм афэмыдэу мыр хъункIи пшIэхэнэп!» – ыIуи,
егугъузэ пчъэIупэм IуигъэтIысхъагъ. Ащи ытхъапэхэм
зыкъырагъэIыхыгъ. «Сыд пае мэзблыгум зэрэпсаухэу
къосэмыгъэтыхи!» – кIэгъожьыгъэу ышъхъэ фиIожьзэ,
ошъуапщэхэр кыитезэрэхъэхи ошхышхо къещхыгъ.

Ыужрэ мафэм зеплтым, Сэтэнай-гуащэм икъэгъэгъэ
тамэхэм зыкъаIэтыжыгъ.

ГушIуагъэ Сэтэнай-гуащэр.

Ошхыпсым къэгъагъэм ыпсэ кыыпигъэкIэжыгъ!

Арэуштэу апэрэу цIыфмэ псым шIуагъэу иIэр
къашIагъэу аIо.

«Псыр – псэм фэд!» – нартмэ аIуагъ.

НАРТ ПЭТЭРЭЗ ИПЩЫНАЛЪ

Пэтэрэз Жъокъо анэм кызыратым
Анаем ипытэхэр кушъэ нэтIитIоу,
Хэшъае ипытэхэр кушъэ цэгитIоу,
Бланэмэ атхыцIашъохэр икушъэпсэу
Щэмбарым идахэхэр икушъэ бэщэу
Жъокъо анэм Пэтэрэзыр кызыхепхэм,
Зеукъудыишъ кушъэ нэтIитIур кыыхеут.
ЗыкыIэти кушъэпситIур зэпиути
Зыкыигъази кушъэ нэтIитIур кыызэгуйгъэзи,
Пэтэрэз джэхэшъогум кыитечэрэзагъ.

БАСНЭХЭР

Иэшъынэ Хъазрэт

БЫСЫМГУАЩЭМ КЪЕХЪУЛИАГЪЭР

Бысымгуащэм зы чэт иIагъ,
Мафэ къэси кыыкIэцIэу зы кIэнкIэ.
Бысымгуащэм зымафэ ыIуагъ:
«Сичэт згъэшхэн Iус дэгъукIэ.
Дэгъоу шхэрэр кIэцIын дэгъоу,
КыыкIэцIын кIэнкIэ онтэгъоу,
Мафэ къэсми кIэнкIитIу кыыхын:
Нахъ иныр лIым езгъэшхын,
Нахъ цIыкIур сэркIэ хъун...
Чэтыр ыгъашхэу ащ ыублагъ,
ЕтIупщыгъэу ыжэ детакъо,
Ау натрыфыцэр ычыи ригъэнагъ,
Ригъэтхъэлэжыгъ чэт закъор...

...НахышIум щыгугъзэ бысымгуащэм
КыыщышIыгъэр лъэшэу гухэкIы.

Пэрэныкъо Мурат

НЭЙ-ПСЫЙ

Хъэкъэрэжъы икъэбары
ЦIыфхэр бэу щыгъуаз,
Хъэкъэрэжъы изэрары
СэрыкIэ сырыраз.
Зажэхидзи къатырихи
Къупшъхъэр рихыжъагъ,

Игъусэхэр къызэхини
Псыхъом Іулъэдагъ.

Псыхъо кърго куум
Зы лъамыдж телъыгъ,
Лъамыдж бгъузэ цІыкІум
КІэсэнитІу кІэтыгъ.

Мо лъамыджым тетэу
Хъэкърэжъ лъэкІуатэ,
Псыхъо нашъом хэтэу
Зы хъэ къыдэкІуатэ.

Къупшъхъэу ыжэ дэлъым
КуцІыр къыпэтІэТІы,
Хъэкърэжъ делэм
Арэу къыпэшІэты.

Псыхъо гъунджэм итым
ПсынкІэу зыжэхедзэ,
Къупшъхъэу ыжэ дэлъым
Зегъэхыдзэ-псыдзэ.

Псым хэпкІэгъэ хъажъыр
Псыгум икІодагъ,
Къупшъхъэу ІэкІэзыгъэр
ПсычІэм чІилъэсагъ.

Нэй-псыягъэр шэн Іай,
Іае уехъулІэщт.
Нэй-псыягъэр шэн дэй –
Джащтэу уекІодылІэщт.

БАДЖЭМРЭ КЪЭРЭУМРЭ

Баджэр Къэрэум къылъыкІуи
ХъакІакІо ядэжъы ыщагъ,
Щхыур лагъэм рицІали
Къэрэум «къэтІыс» риІуагъ.
Къэрэур Іанэм пэтІысхъэ,
Бысымыр хъакІэм дэтІысы,
Бысымым щхыур зыІуелъхъэ,
Къэрэур лагъэм едысы.
– Опсэу, тыбгъатхъи! – еІошъ,
Къэрэур Іанэм пэкІыжъы, –
Сэри усхъакІэ сшІоигъошъ,
КъакІо, – къыреІошъ мэкІожъы.
Баджэр зышІотхъагъэпцІэу
Иблагъэ ыдэжъы къылъехъэ,
Къэрэуми зигъэгупцІанэу
ИхъакІэ баІоу фырелъхъэ.
Къошыным пахъэр къырихэу
Къэрэум Іанэр къычІехы,
ХъакІэм ыІупс къыІуихэу
Ыпашъхъэ фырегъэуцохы.
Мо хъакІэр къошын ІукІыхъэм
Ышъхъэ имыфэу ебзэи, –
Бысымэу къэрэу пэкІыхъэм
Къошыным илъыр екъузы.
Баджэжъыер зыІубзеежъызэ
Къэтэджы, ядэжъ ежъэжъы,
Къэрэур ащ дэхъащхыжъызэ
Къэлапчъэр лъырегъэтыжъы.

Джарышъы шъуинэрылъэгъу,
Е пшІэу, шІу ущымыгугъу!

Пэрэныкьо Мурат

МЫШЪЭМРЭ БАДЖЭМРЭ

Нэктыплъэу Мышъэжъ шъэджашъэм
 Дэжъыехэр зэтырегъэпхъэпхъы,
 ЫжэпкышъуитIу зэреутэкIы,
 Дэжъые упкIапкIыгъэхэри екъузы.
 Мэз дэгу цуныер ичIыпIэрысэу,
 Бэджэжъые тхъагъэпцIы цIыкIур
 КIуашъэээ Мышъэм къыIокIэ,
 ЫкIэ деупкIэшъ мэтIысы.
 Ныбэ нэкIыгъэри кIекъузэ,
 Мышъэм ыкъузырэри къелъытэ,
 Лъэтемытэу ышъо ехъожъы,
 Хъоры-шэрыгъэм фэкIожъы.
 Къырегъажъэшъ мышъэм реIуатэ:
 – Табыоу, зимафэр мэфишъ,
 Тхъэмэтэ мафэуи сидышъ!
 Сыкъыоплъыжъы шъхъам, укъодан дэд,
 Сыдэуи уишхакIи сшIоигъоджэ дэд.
 Дэжъыер пытэшъ пцэ Iуиутын,
 Гъомлэпхъэ хъати хэмыгъотэн.
 НекIо, сикъош, – шъоушхы усцэн!
 Шъоу къэбарым къызэкIегъэлъатэ,
 Мо сицIэплъыжъыри къызщэлъэты,
 ЫтхъакIумэжъыхэр зандэу мэуцу,
 Къызэтеуцагъэшъ баджэм елъэIу...
 Тыгъэри къохъажъы
 ШIункIыри къэсыгъ,
 ЧэцIыхъу хъаджэри
 Шъоум пэсыгъ.
 Бжъахъом ибжъаIуи
 ИгъэкIотыгъ,
 Бжъэмэтэ кууми

Шъоур дизыгъ.
 – Цыс-сс! – еIошъ Бэджэжъыер
 Мышъэ шъэджашъэм едысы:
 – Сыхъатмыгъуи, тыкъябгъэшIэн,
 Уилъэкъолъэшъуи лые къытишIэн.
 Мышъэжъы къуащэр лъэкъуитIу рыкIоу,
 ЧэцIыхъу хъаджэм ишъоу екIуашъэ.
 Баджэр Iушъашъэээ Мышъэм кIэлъэкIо,
 Гъогум изанкIэ Мышъэр регъакIо.
 Ежъ къызэкIэкIошъ Мышъэм еубзэ:
 – А сыпсэр зикъурмэнэу сикъошы лъапI!
 Къуахэр ЧэцIыхъум джы ичъыяпI,
 ЧэцIыхъу пщыпIэм зыщыгъэзый,
 ДырегъэээкIи чэу кIыб зыкъэшI,
 Жъыбгъэ зыкъешIышъ,
 Сыдыр уикъашI
 Алахъэр зэуагъэр
 ЧэцIыхъу хъадж,
 КъашIэр щыуагъэшъ
 джы ар мэсымадж!..
 Шъоумэм мышъэр рефэкIы,
 IуфэфыкIэу чэужъым тебанэ,
 Пчэгъужъы шъхъапэри пэкIыкIы,
 КIыизэ мэшэжъым ебанэ.
 Гъунэгъу хъаблэри зэлъечъэ –
 ЧэцIыхъум ичъый зэпэу,
 Чылэу къечъагъэр зэпеошъ,
 Мышъэр IэнэкIэу агъачъэ.
 Iэчъэ-лъачъэу Бэджэжъыер мээекIо,
 Уахътэу зыфаер къекIугъэшъ,
 Гъунэгъу чэтэщым екIуашъэ,
 Чэт шъхъаукъалэхэр етыгъу,
 Чэты тыгъугъэхэр ехъы мэкIожъы.
 ФедэкъэкIуапIэм щыгъуазэшъ,

ТхьагъэпцIыр пцIыгусыным фэIаз,
Делэри федэм ехъуапсэшъ,
Сыдырэ Iуагъэри игъуаз.

Пэрэныкьо Мурат

АСЛЪАН-ПАЩЭМРЭ БЭДЖЭ ХЪОР-ШЭРЫМРЭ

Зэфэмыдэ къызэдашъорэп,
зэмышъогъу зэдэуджырэп.
Бэджэжъыем шыихъэу
зелъытэжъы,
Ежъ нэпэмыкIэу
мэзым дыхэсмэ, –
Мор мысэ,
мыр дысы
ариIоу фежъэ.
Ау Аслъаныр
ыдэжъ къынэсмэ
Баджэр мэлэсэ,
Iушъабэу мэубзэ,
ЗыIуишIыхъэзэ
къыделъэрэзыхъэ:
Зиусхъан,
оц нахъ кIышъо
къабзэ
Тимэзы хэсэп,
сыоушхъухъэ,
Тхъэм къыуитыгъэ напэм
сыкIырэплъы,
Сыкъыоплъышъ,
пшъхъэ
сыкъехъуапсэ,
ПIэ илъ псэушъхъэмэ
Ренэу салъэплъэшъ,

Уизабыт шэны
тырахы щысэ,
Сыдигъуи хабзэ,
щытхъур
зигунэсмэ
ЯтIасхъэ хъор-шэрыр фыкъокIы,
Ау гухэкIэу хъугъэр,
ар зикIасэмэ
Аслъаныр ащыцэу къычIэкIы.
Мо Баджэм ишъхъэкIэфагъэ гу
лъетэшъ,
IэнатIэ реты:
– Оц нахъ тэрэзыIо
СиIумэтмэ ахэмытэу сэлъытэшъ,
Шъэфэу уалъыплъэнэу осэIо...
Джащ щегъэжъагъэу Бэджэ хъор-шэрыр
мэшакио.
ЛэучэцIыр регъэзы,
ЗэшIуекъы, «къабыл» хъунэу
ушырыр
Аслъан-пацэми регъэкъузы.

* * *

Сикъошхэр, мыщ мэхъанэу
иIэр зы:
Фэдэ зиусхъаным ылыцIэ
шъуфызы.

Пэрэныкьо Мурат

БГЪАШХЪОМРЭ ЧЭТЫУЖЪЫМРЭ

Мо тхьаркьо Iасэр
чэтжъыемэ адашхэу
Бгъашхъом зелъэгъум

лъэшэу гушIуагъэ,
 «Къэзгъотыгъ!» ыIуи
 зигъэакъылышхоу
 ЩыгъынышIэ Iазэм
 ыдэжъ кIуагъэ.
 Тхьаркъо шъуашэ
 ащ регъэшIышъ зыщелъэ,
 Гъунджэшхор къырегъаштэшъ
 зыкIырэплъы,
 Ау лъэбжъэнэ чанхэр
 къышIуцIэщы,
 Ыпэ къакъыщи
 гъунджэм къышIуещы.
 Мыщ дэжъым
 ар щыгъынышIэм щеупчIы:
 Тхьаркъомэ сафэдэба,
 тхъэмэтэ маф?
 Уафэдэ дэдэр сшIэрэп,
 ау сэ скIуачIэ
 Къыхъыгъэр къыфэсшIагъэшъы,
 джы гъогумаф!
 Бгъашхъор ахэбыби
 чэтжъые быным,
 Зигъэтхьаркъо Iасэу
 захэтIысхъэм,
 Кон лъапсэм тес чэтыужъыр къебэнышъ
 КъышIуетхъы
 тхьаркъо-бгъашхъом
 ышъхъэ.
 БэджашIэр, щыгъынышIэм
 итхьаркъо
 шъуашэ
 РышэкIуагъэм ищысэ
 зыщымыгъэгъупш!

Бианки Виталий

БЭДЖЭ ТХЪАГЪЭПЦЫМРЭ ПСЫЧЭТ IУШЫМРЭ

Бжыхъэ. Бэджэ тхъагъэпцIыр егупшысэ: «Псычэтхэр фэбапIэм быбыжъынхэу загъэхъазыры. Сэ зэ псыхъом сыкIонышъ псычэтыл тIэкIу зэзгъэгъотын».

Кондэ къогъумкIэ къызаяпшылIэм елъэгъу: шъыпкъэ, нэпкъыбгъум псычэт бэдэдэ Iус. Зы псычэт горэ кондэ чIэгъым чIэт, ытамэ хэт цыхэр ылъабжъэкIэ зэрегъэзафэ. Баджэр ытамэ етхъуагъ.

КIуачIэу иIэмкIэ псычэтыр кIырыугъ. Баджэм ыцэмэ цыхэр къадигъэнагъэх. «А-енасын! – егупшысагъ Баджэр. – Мор зэрэсIэпыкIыжъыгъэр...» Адырэ псычэт зэхэтхэр къэбырсырыгъэх, заIэти IубыбыкIыжъыгъэх.

Мыдрэ псычэтыр къэнагъ: ытамэ зэпыкIыгъ, ыцыхэр хэтхъыгъэх. Нэпкъым нахъ пэчыжъаIоу ащ къамылымэ захигъэбылхъажъыгъ. Баджэм зи ымыгъэхъэшъугъэу кIожъыгъэ.

КIымаф. Бэджэ тхъагъэпцIыр егупшысэ: «Хыкъумэр щтыгъэ. Джы сипсычэт цIыкIу сIэпыкIыжъыщтэп: осым тетэу зыми кIон ылъэкIыщтэп, иуж къытенэмэ, ащ сытехъанышъ къэзгъотын».

Псыхъом къэкIуагъыкIи шъыпкъэ: псычэт лъабжъэхэм ужхэр осым къытыранагъэх. Ежъ псычэтыр а кондэ дэдэм чIэс, зигъэутэкорэпщыгъэу щыс. Мыщ дэжъым псы фабэ къыкIэчъы, псыр ыгъэщтырэп, мыщтыгъэу, пахъэр шъхъарихэу ащ чIыпIэ хъурае иI.

Баджэр псычэтым тебэнагъ. Псычэтым зычIигъауи мыл чIэгъым чIэхъажъыгъ. «Ори, о!.. – егупшысэ Баджэр. – Псым зыригъэтхъалэжъыгъ...».

Зи ымыгъахъэу Баджэр кIожъыгъэ.

Гэшъынэ Хъазрэт

ТЫГЪУЖЪЫМРЭ ПЫЖЪЫМРЭ

Тыгъужъым пыжъыр ышхы шлоигъоти,
 Риуагъ: «Панэхэр зытрягъэупкыри,
 Тызэуагъ къэсми лаплышхо зэтцэкъэу,
 Зэблэгъэшхоу титло тызэдыщылэщт!»
 Пыжъы цыкIур макъэу гуцхыпцыкIи,
 Тыгъужъ тхъагъэпцыжъым къыриложыгъ:
 «Арэу пшлоигъомэ панэхэр тырызгъэупкы,
 Нахыпэу о пцэ кыхъэхэр гуагъэчы!»
 Тыгъужъым ышъхъэ рилъашъуи игъогу
 рыкIуагъ.
 Джауцтэу пыжъы цыкIур тыгъужъым текIуагъ!

ПШЫСЭ-ПЬЕСЭХЭР

МэщбэшIэ Исхъакъ

ЦЫФЫМРЭ АСЛЪАНЫМРЭ

1

Шъхъадж зэрэпсэуцтыр,
 Шъхъадж ищыIэкIэцтыр
 Псэушъхъэмэ зэдаштагъэ,
 Мырэуцтэуи зэфэтагъэх:

- Бэджэжъыер, хъор-шэрыгъэр отэты.
- Пцэжъыер, псы чIэгъым учIэсыщт.
- Тыгъужъыр, кIуачIэ пхэлъэу ущылэщт.
- Къарыумрэ лъэшымрэ зыер хэт?..
- Аслъанышхом ар фэтэжъугъэшъуаш!..
- Акъылымрэ амалымрэ къанэ...
- АщкIэ цыф цыкIум зерэуIаш,
- Арымырмэ щылэшъуна?! – еIo аслъаным.
- Хъухэщтэп!.. – къэкууагъ бэджэжъыер.
- Сыд пай?.. – къэупчIагъ пцэжъыер.

2

– ...Цыф цыкIум	Ори,
Акъылымрэ	Аслъан,
Амалымрэ	Ори,
ЫгъэIорышIэу ыIэ илъ зыхъурэм	Къэплъан,
Шъори	Ори,
КъышъулъыIэсын,	Тыгъужъ,

Псыми	Ори,
Шъухимыгъэсын,	Чыкжъ,
Шъори	Ори,
Шъуигъэтынчынэп,	Пцэжъый,
Шъофми	Ори,
Шъуригъэгупсэфэнэп,	Бзыужъый,
Къушъхъэми	Ори,
Шъухигъээзэгъэнэп,	Мэзыкъу,
Ошъогуми	ЩылакIэ
	къышъуитынэп,
Шъуригъээзэгъэнэп!..	Зыхэшъумыгъэукъу,
	Шъуигъэгупсэфынэп!..

– Акъылымрэ амалымрэ цIыф цIыкIум еттын!..
 Ащ ышIэщтым, псэушъхъэхэр, сыфэгъэзагъ.
 Сэ сыщыIэу зыкIи шъо шъумыщын!.. –
 Зигъэпцзэ аслъаныр щысмэ къахэджагъ, –
 Сэрба шъуапэ итыр?!.
 Сэры ныIа ащ фитыр!..
 Арэушътэу хэти ищыIэкIэщтыр агощы,
 ЦIыф цIыкIуми псынкIэу фаIопщы...

3

Плъэхэмэ апэмычыжъэу – мэзым
 ПхъэшIэ лIыжъыр халъагъо.
 ХъакIэ-къуакIэр зэлъештэ гушIопсым,
 ЗиутхыпкIэу техъэ лъагъом.
 – Ари непэ зэшхыгъо сфэхъун,
 Силъэшыгъи зыфэдэр ылъэгъун!..
 Аслъаныр зекIуалIэм лIыжъыр щхыгъэ.
 – Сыд уздэхъащхрэр?! – мыдрэр губжыгъэ.
 – Сыздэхъащхрэ, ашъыу, уиделагъ, –
 ЛIыжъ цIыкIум кIэкIэу къыпидзагъ, –

Аслъаныр кIочIэшхошъ пыибэ иIэщтын,
 Къырафыжъакъомэ – гъэбылтыпIэ фэсшIын,
 Сиакъыли сиамали езгъэшIэн
 ЗэсIожъыгъэу, сыпхъэшIэнэу сыкъежъагъ,
 О сыпшхынэу садэжъ укъэкIуагъ!..
 Джары
 СшIощхэныр,
 Джары
 СшIогъэшIэгъоныр!..
 – Ар сшIэгъахэп,
 Сегуцэфагъэп,
 Дэгъу дэдэба,
 Лъэшэу сигуапэ!..

4

ПхъэшIэ лIыжъыр еуцуалIи,
 Иакъыли,
 Иамали,
 ЗэкIэ,
 ЗэкIэ рихъылIи,
 ГъэбылтыпIэр ыухыгъ,
 Ипчъи хъуаоу къыIуихыгъ:
 – Ихъи еплъба, тиаслъан,
 Псэушъхъэпцэу зиусхъан!..
 – Дэгъуа?..
 Салъэгъуа?.. –
 ЗышIошIыжъызэ аслъаныр къэупчIагъ.
 – ПкIэ дэупкI, къычIэщы... – ыкIи диупкIагъ.
 Гъуаргу ригъаIоу пчъэр къеохы,
 Аслъаныжъми ыгуи рехы!..
 – Джары,
 пщы аслъанэу
 хъакIэ-къуакIэр,

Къарыу закъо гуцэр зэрэмакIэр!..
 Гъогэу, кIыеу аслъаным регъажъэ,
 Иджэрпэджэжъы мэзыр къегъаджэ.
 – Олэхъа аслъаныр зыубытыгъэм
 Тащыци зи къемылын,
 Мо цIыфы цIыкIоу ар зилъэшыгъэм
 ТыкIоу зетымгъэубытын!..
 ХъакIэ-къуакIэхэр зэбгырэчъыжъых,
 Шъхъэчъэ-фачъэу загъэбылтыжъы!..
 ПхъэшIэ лIыжъыр мэщхы, мэщхы,
 Ахэм

ощхэу

ищх

атещхэ!..

Цукъо Джэхъфар

ЛЫЖЪЫМРЭ ТЫГЪУЖЪЫМРЭ

Хэтхэр:

Лыжъыр

Тыгъужъыр

ШакIор

Бэджэжъыер

*Дзыо зэкIоцIыщыхъагъэ горэ ыIыгъэу, орэд тIэкIу
 кIуIукизэ,*

ЛIыжъыр къужъыхъэ мэзым макIо.

Лъэшэу хэхъапщыкIызэ,

Тыгъужъ горэ ЛIыжъым къыкIэрэлъадэ.

Щтагъэу ЛIыжъыр къызэтеуцо.

ТЫГЪУЖЪЫР. О ЛIыжъы нэф, унэшIу къысщыфэри,
 псаоу сыкъэгъэнэжъ. Псаоу сыкъызынэжъырэм, сэ Iаджи
 пфэсшIэжъын.

ЛЫЖЪЫР. Уарыба упсауба! Джыри сыда узфэежъыр?
 ТЫГЪУЖЪЫР. ТхъамыкIэгъошхом сыхэфагъ. Лэжъэ-
 шхор саужы ит. Хъэхэр ягъусэхэу, шакIохэр къыслъежъа-
 гъэх. КъыскIахъэхэмэ – сэунэхъу. Ащ нахъ сфэмылъэкIы-
 жъынэу сыпшъыгъ. (*Тыгъужъыр лъэшэу хэхъапщыкIы*).

ЛЫЖЪЫР. Сэ сыдкIэ амал сыхъун, Тыгъужъ
 егъэзыгъ?

ТЫГЪУЖЪЫР. Ауштэу умыIо, ЛIыжъы нэф.

ЛЫЖЪЫР (*ышъхъэ хэлIэстхъэжъы*). Адэ сыд сшIэна
 джы? Утыгъужъ нахъ мышIэми, ори ущыIэмэ пшIоигъу.
 Ау сэ сыд сшIэн слъэкIына? ШакIохэмрэ хъэхэмрэ сязэона?
 Ащи зыпари къыкIынэп. Арышъ, зымыгъэгуужъоу кIэлэжъ.

ТЫГЪУЖЪЫР. Хъау-хъау, ЛIыжъ нэф. Уязэонэу ащ
 ищыкIагъэп.

ЛЫЖЪЫР (*ытэмашъхъэхэр зэфещэх*). Адэ сыда
 сэбгъэшIэнэу джы узыфаер, Тыгъужъ?

ТЫГЪУЖЪЫР. Мы дзыоу пIыгъым сигъэтIысхы
 шакIохэр зыблэкIыхэкIэ сыкъыбгъэкIыжъын. Псаоу
 сыкъызыбгъэкIыжъырэм, сэ пфэсшIэщтым сышъхъасынэп.

ЛЫЖЪЫР. А Тыгъужъ егъэзыгъ, мы дзыо цIыкIум
 уифэнэп.

ТЫГЪУЖЪЫР. Сифэшт-сифэшт, ЛIыжъы нэф!
 ЗысыутIыIушт, зысфызышт, амал закъо Iорэ иIахэмэ,
 зизгъэфэшт.

ЛЫЖЪЫР. Жъы имыгъуатэу уипыхъани къыдыхэт.

ТЫГЪУЖЪЫР. Жъы къэсымышахэуи сисын. (*Хъэ
 хъакъу макъэ къэлIу*).

ЛЫЖЪЫР. Хъэхэри къэзэрэфых.

ТЫГЪУЖЪЫР. Ары-ары, ЛIыжъы нэф. ЗыгъэпсынкI.

ЛЫЖЪЫР. КIо, огуIапэшъ сишIуагъэ озгъэкIын. ШIу
 пшIэмэ – шIу къыкIэкIожъэу аIо.

ТЫГЪУЖЪЫР. Тэрэз-тэрэз, ЛIыжъы нэф. О
 уишIушIагъэ сэ ныбжъи сщыгъупшэнэп. Зэ псынкIаIоу
 дзыом сигъэтIысхъ.

(*БІаблхэр сысыхээ, ЛІыжтым дзыор кызэкІоцІехы, Тыгъужтыр реггэтІысхэ. Дзыуашхэр епхыжы. Бащи щымышІаггэу шакІор псынкІэу кыІохэ. Нэбэ-набэу ЛІыжтыр ащ еплэ*).

ШАКІОР. О тхьамэтэ маф, тыгъужъ цІэплтыжъ горэ мы лъэныкъомкІэ къэчъаггэу плъэггуггэба?

ЛІЫЖТЫР. Тыгъужы? Слгэггуггэп. Мэфэ нэфым тыгъужтыр тыдэ кыкІын шыу?

ШАКІОР. Мэфэ нэфым шыузэбэ тхьамыкІэм ичэм закъо ащ ылІыгъ.

ЛІЫЖТЫР. Тыу-анасыет, ар сыдэу иггъуаджэу хъуггэ! Ныом ичэм закъо Тхъэшхом кыритыжы. (*ПсынкІэу шакІор ІокІыжы*).

ЛІЫЖТЫР. Хъуггэ, Тыгъужъ, дзыом кыкІыжъ. Сэри къужтыхэ ськІон фай. Ныо тхьамыкІэр къужты матэм къежэ.

(*ЛІыжтым дзыуашхэр етІатэ. Тыгъужтым ышхэ кыреггэщы, мэдаІо, зеплтыхэ*).

ТЫГЪУЖТЫР. О ЛІыжъ нэф, джыри ськымыггэ-кІыжыгу. Сэцтэ.

ЛІЫЖТЫР. Умыщт-умыщт, шакІохэмрэ хъэхэмрэ хъоум дэхъажыггэх. КІэплэжмэ, пшххэ зыфэшІу уихъажыщт.

ТЫГЪУЖТЫР (*лгэшэу намээ*). Гын стырымэр джыри кысэу.

ЛІЫЖТЫР (*ытэмашхэхэр зэфещэх*). Адэ сыда пфэсшІэцтыр?

ТЫГЪУЖТЫР. Джыри дзыом тІэкІурэ сиггэс.

ЛІЫЖТЫР. ОлгэІуапэшъ, сыгу кыюггъу. КІо, шІу зышІэрэм шІу фыщылгэу аІо.

ТЫГЪУЖТЫР. Шъыпкэ, шъыпкэ, ЛІыжъ нэф. ШІур уифэшъуаш. (*ЛІыжтым джэнэ ггуапэмкІэ ынатІэ елгэкІы. Зиплтыхээ, аулэрэ ар мэдаІо*).

ЛІЫЖТЫР. Джары, Тыгъужъ, зы макъи-лгакъи кгэІужырэп. Сэри ныом къужты шаггэ фэсхын фай.

(*ЛІыжтыр дэІэныІээ, Тыгъужтыр дзыом кгекІыжы. Лгэшэу зеутхыпкІышъ, шххэндэ лгэпсэм кІэрэтІысхэ, ыцэлышхэ зэриггэшхызэ ЛІыжтым жэхэхэ*).

ЛІЫЖТЫР. Укгэггэнэжыгъ, Тыгъужъ, джы мэзы-шхом хэлгэдэжыри, пшххэ Іухыжъ.

ТЫГЪУЖТЫР. Сыхэлгэдэжыни сышхахэмэ.

ЛІЫЖТЫР (*ытэмашхэхэр зэфещэх*). Сэ озггэшхын сиІэп.

ТЫГЪУЖТЫР. Сэбггэшхыни? (*ЛІыжтым Іаеу жэхэплгэ*).

ЛІЫЖТЫР. А Тыгъужъ, сыдэу Іаеу уктысэплтырэ сэІо? НэкІэ сыпшхыщтым фэд.

ТЫГЪУЖТЫР (*лгэшэу мэщхы*). «НэкІэ сыпшхы-щтым фэд» пІуаггэи? Ащыггум сэ цэкІэ усшхын сыгу хэлъ.

ЛІЫЖТЫР. Ей-ей, ащ фэдэ сэмэркгэу щынаггохэр кгэмышІых. Сэмэркгэуми зы шапхэ горэ иІэн фай.

ТЫГЪУЖТЫР. Сэмэркгэу Іоф ащ хэлгэп, ЛІыжъ хъакы-мэкъ. Тыгъужтымэ сэмэркгэур зыфэдэри ашІэрэп. Джыдэдэм узэхэсцунтхэ зыхгукІэ, Іофыр зыфэдэр кыбгурыІоцт.

ЛІЫЖТЫР. Сыд сэІо зэхэпІухэрэр, укІытэ зимыІ?

ТЫГЪУЖТЫР. Адэ тыгъужтымэ укІытэ зэрямыІэр джы нэсыфэ пшІаггэба?

ЛІЫЖТЫР. Сэ гукІэггъу кыпфэсшІи, псаоу укгэггэнэжыгъ.

ТЫГЪУЖТЫР. Уделэ хъураети псаоу ськгэбггэ-нэжыгъ. Акъыл горэ зиІэм тыгъужтыр кгэухгума! Джы сэ усшхыщт! Ощ фэдэ делэм джары щыкІаггэр!

ЛІЫЖТЫР. Арэу умыІо шыу. А Тыгъужъ, синойтхьа-мыкІэ гукІэггъу кыфэпшІыми зи фэІуаггэп. Ар къужты шаггэу фэсхыщтым къежэ. Сэ сыримыІэжы зыхгурэм тхьамыкІэр сыдэуцтэу щыІэна?

ТЫГЪУЖТЫР. Ощ нахъ ІушыІоу лІыжъ горэ ыгготыжыни, тхгэжгэу ныор щыІэщт.

ЛЫЖЪЫР. Хэти пхъэжъые къыфихъына? ЧъыІэм ригъэлІыхъанба?

ТЫГЪУЖЪЫР. ЧъыІэм къыфызымэ, пхъахъэ кІонкІэ усэгъэгугъэ.

ЛЫЖЪЫР. СытІупщыжъи, Тыгъужъ, ныом къужъы шагъэр фэсэгъэхъ. *(Тыгъужъым «гъыр-гъыргъ» регъаІо).*

ТЫГЪУЖЪЫР. Бащэ къэмыІоу джэнэ шІойхэр зыщыхых!

ЛЫЖЪЫР. СыдэутхъамыкІагъо сыхафи. СишІушІагъэ сфэмыгъо хъугъа джы? Е-о-ой, синойжъ тхъамыкІ!

(Тыгъужъым ыцэлышъхъэхэр зэрегъэхых. Лыжъым жэхэбэнэнэу зытырещае. ОшІэ-дэмышІэу Бэджэжъыер азыфагу къыдэуцо).

БЭДЖЭЖЪЫЕР. Сыда джы шъугу къэкІыгъэр? ІаплІ зэшъущэкІыщта?

ЛЫЖЪЫР. ІаплІ зэтщэкІыщтми сшІэрэп, ау мы Тыгъужъ нэй-псыем сишхын фаеу къырегъэкІы. Ар шакІохэм ащысыухъумагъ!

БЭДЖЭЖЪЫЕР. Сыдэуштэу? ШакІохэм ящхончы тхъу илтъыгъа? ПцІы къэоусышъ – гъэнэфагъэ.

ТЫГЪУЖЪЫР. Хъау-хъау, пцІы Іоф ащ хэлъэп.

БЭДЖЭЖЪЫЕР. Адэ сыдэуштэу хъугъэ?

ЛЫЖЪЫР. Мы дзыом изгъэтІысхы, Тыгъужъыр шакІохэм язгъэлъэгъугъэп.

БЭДЖЭЖЪЫЕР. Олахъэ уашхынэу къыптефэм.

ТЫГЪУЖЪЫР. Зэхэпхыгъэба, Лыжъ мыгъу? Усшхын фаеу Бэджэжъыеми къырегъэкІы.

БЭДЖЭЖЪЫЕР. ПцІы зыусырэм джары ифэшъуашэр.

ЛЫЖЪЫР. Хъау-хъау, Бэджэжъый, сэ пцІы сыусырэп. ЗэкІэ къасІорэр шъыпкъэкІэ Тхъэшхом ыцІэкІэ тхъэ сэІо.

БЭДЖЭЖЪЫЕР. Адэ Тыгъужъышхор мы дзыожъ цІыкІум исыгъэу оІокІэ хэты ышІошъы хъун джы? Ар пцІы гъушъ!

ЛЫЖЪЫР. ПцІэп, Бэджэжъый.

БЭДЖЭЖЪЫЕР. А Тыгъужъ, мыш ыІорэр тэрэза?

ТЫГЪУЖЪЫР. Шъыпкъэ, джа дзыо цІыкІум сисыгъ.

БЭДЖЭЖЪЫЕР. Ар сынитІукІэ симылъэгъоу сшІо-шъы хъунэп.

ТЫГЪУЖЪЫР. Сисыгъ, шъыу!

БЭДЖЭЖЪЫЕР. Мо дзыо цІыкІум узэримыфэщтыр хэтыкІи нафэ.

ТЫГЪУЖЪЫР. А Лыжъ, мы дзыом сигъэтІысхы, Бэджэжъые хъакъы-мэкъым нэрылъэгъу фэтэгъэшІ. *(ХэщэІукІызэ, Тыгъужъыр дзыом етІысхъэ).*

ТЫГЪУЖЪЫР. Джары къеплъ, Бэджэжъый. Дзыом сызэрифэщтыр джы нэрылъэгъу къыпфэсшІыгъэба?

БЭДЖЭЖЪЫЕР. Дзыуашъхъэр пхыгъэн фаеба?

ТЫГЪУЖЪЫР. Дзыуашъхъэр къэпх, Лыжъ цІыкІу.

(ЫІаблэ кІээзызэ, Лыжъым дзыуашъхъэр епхы).

ЛЫЖЪЫР. Джары, Бэджэжъый, спхыгъэ. Джауштэу ыпэрэмкІи спхыгъагъэ.

(Бэджэжъыер зэтеутэу мэщхы. Фэмышъужъэу Лыжъри мэщхы).

ТЫГЪУЖЪЫР. Сыд сэІо шъуздэхъащхырэр?

БЭДЖЭЖЪЫЕР. Оры, Тыгъужъ дел, тыздэхъащхырэр.

ТЫГЪУЖЪЫР. Сыда?

БЭДЖЭЖЪЫЕР. Баджэм тыгъужъибл ыгъапцІэу зэраІорэр зыщымыгъэгъупш. ЕпшІагъэу, шІу ущымыгугъ, Тыгъужъ нэкъыплъ!

ТЫГЪУЖЪЫР. Сымыгъэгубж, Бэджэжъые хъор-шэр! Узэхэсцунтхъэн! Ужэ къыдахъэрэр умыІоу, дзыуашъхъэр къэтІат!

БЭДЖЭЖЪЫЕР. А Лыжъ хый, бэщыр штэри, мы Тыгъужъыр утын-ужъгъын шІы. Ем е пыщылъ. ШІум шІу пыщылъ. Лъэшэу еу!

ЛЫЖЪЫР. Ар хъуна, Бэджэжъый? БэцкІэ сеомэ – ыл узынба?

БЭДЖЭЖЪЫЕР. Ем е пыщылъ, шІум шІу пыщылъ! Еу!

ЛЫЖЪЫР. ПсэКюды хъунба, Бэджэжъый?
 БЭДЖЭЖЪЫЕР. Унэ кьеІэрэм ыпсэ еІэжъ.
 («ТІампІ» макъэхэр къэІух. Тыгъужъыр мэгъогы).

Пэрэныкъо Мурат

РЫУ, СИБЭЩ!

I

Зы лЫжъырэ зы ныорэ
 КІэтыкум дэсыгъ,
 Пхъэкужърэ зы цужърэ
 Ящагу дэтыгъ.
 Цугъожъыр къыкІишІи
 ЛЫжъ цІыкІур ищагу
 Нэфшъагъом дэкІыгъ.
 Мэщ хатэу ышІагъэм
 ЛЫжъ цІыкІур къынэсы,
 Цугъожъэу кІэшІагъэм
 ЛЫжъ цІыкІур едысы, –
 Пхъэкужъым кІетІупщы,
 Уц кІырым ретІупщы.
 Мэщ хатэр хъураеу
 ЛЫжъ цІыкІум къекІухъэ,
 Мэщ хатэр инкІаеу
 КъэкІыгъэшъ ыгу рехъы.
 Ау хилъэгъуагъэр
 Лъэшэу игъуадж,
 Ащ гухъэ-гужъыр
 Ыгум къетадж.
 – Цужъ Іэртэджым
 Чыгур рысэжъо,

Быны игъуаджэм
 Мэщыр фэсэшІэ.
 Хэта къысэтыгъоу
 Мэщыр зышхыжъэр?
 Хэта къысэсагъэу
 Лъагъор хэзыщырэр?
 Сэ ащ къысишІэрэр
 Фэзгъэгъухэнэп,
 Ащтэу сыКюжъыныр
 Ныом ыдэнэп. –
 Отычыр къештэ,
 КІапсэр зыдештэ,
 Мэзышхом хэхъэ,
 Чы кухъэр къешІы.
 Пчыхъэм нэмысэу
 Хатэр къешІыхъэ,
 Чэум ылъапсэ
 Гъуанэр ІуешІыхъэ,
 Тыгъэр къынэсы,
 Кужъыр зэпешІэ,
 Цужъыр къыкІешІэ,
 ЛЫжъыр къежъэжъы,
 Ядэжъ къэкІожъы.
 Цугъожъыр кІетІупщы,
 Къакъырым чІепхэжъы,
 ПчъэбгъуитІур зэІуещы,
 Унэжъым ехъажъы,
 Ныожъ гъонлагъэм
 Дагъэр зэІешІэ,
 ЛЫжъы нэкІыгъэм
 Іанэр къыфешІы.
 ЛЫжъым зетхъакІы
 Іанэм пэтІысхъэ,
 ПІастэм хегъэкІы,

Ныом реуатэ:
 – Мэщ бэгъуагъэм
 Ом зыфещэи,
 Мэщы шъхъахъурдэм
 Гур кыдещае.
 Хатэр къэскIухъэзэ
 Зы хэслъэгъуагъ:
 Тимэщ тыгъуакIор
 КъекIу фежъагъ.
 Сыгубжи мэщым
 Чэу есшIэкIыгъ,
 Сыгубжи чэум
 Гъуанэ фэсшIыгъ. –
 Хъэцыкор егъэчы,
 Ньюжъым цы еджы,
 БзэджашIэм егьи:
 – О лIыжъы мыгъоу,
 О щыгъу пIаст!
 Мастэ уехъулIэу
 Ioфым зебгъэст,
 ТыгъуакIом иIoф
 Земышфэу къэбгъан,
 Гъуанэр еIэфэ
 Мэщым хэхъан.
 Пчэдыжъ нэфшъагъом
 Ежъи зегъэхъ,
 А гъонэ шIагъом
 Пчъэ цIыкIу IушIыхъ!.. –
 Ныом кыIуагъэм
 ЛIыжъыр рэгъуазэ,
 Пчэдыжъ нэфшъагъо
 Нэс хэпазэ.
 Чэщыр шъхъарыкIи
 Нэфыр къэшъыгъ,

ЛIыжъым зитхъакIи
 Унэм икIыгъ.
 Кужъ зэпышIагъэм
 Цугъожъыр кIишIагъ,
 Пчэдыжъ нэфшъагъом
 Шъофым ихъагъ.
 Хатэу ышIагъэм
 ЛIыжъыр кынынэсы,
 Цужъэу кIэшIагъэм
 ЛIыжъыр едысы.
 Кужъым кIетIупщы,
 Уцым ретIупщы,
 Ощыр къепхъуатэ
 Гъуанэм кыIохъэ,
 Лъэужыр къелъытэ,
 Пытэу IотIысхъэ.
 Зыгорэ шхэкIыгъэу
 Гъуанэм къекIужъы,
 Гъэжъуашъхъэр ыIыгъэу
 Шъэфэу къепшыжъы.
 ЛIыжъыр тебани
 ЗэкIиубытагъ,
 Ыгу кыызэкIани
 Мырэу риIуагъ:
 – Цужъ Iэртэджым
 ЧIыгур рысэжъо,
 Быны игъуаджэм
 Мэщыр фэсэшIэ.
 Ора бзэджашIэр,
 ГъорыкIo цIыкIу?!
 Ора бзэджашIэр,
 ЦIэпIэжъы цIыкIу?!

ТхъакIумкIыхъэ цIыкIур:

– О лIыжъ цIыкIоуи,
О лIыжъ бэлахъ!
Сищыры цIыкIу
Мыр фэсэгъэхъ.
Сэ хъатырыпкIэ
О къыфэсшIэн,
Мэл ныбжъыкIэ
О къыпфэсцэн!

ЛIыжъ цIыкIур (губжыгъэу):

– Мэл ныбжъыкIэм
Сыд сэ есшIэн?
Ныожъ тхъамыкIэм
Сэ уфэсцэн,
Гъажъоу пшхыгъэм
Уигъэпщэрыгъ,
Гъажъоу птыгъугъэм
Тигъэодыгъ.
Ныом уестыны
Лэпсы уишIын,
Лэпсым тешъоны
Тыпщэрыжъын.

ТхъакIумкIыхъэ цIыкIур:

– О лIыжъ цIыкIоуи,
О лIыжъ бэлахъ!
Сищыры цIыкIу
Мыр фэсэгъэхъ,
СихъатырыпкIэ
Мэл къызэрыкIоп,
Симэл ныбжъыкIэ
УигъэукIытэщтэп:
«Мэл-мэл!» зыпIокIэ
Ар къыфэлъфэщт,

«Мэл-мэл!» зыпIокIэ
Ар къэбэгъошт.

ЛIыжъ цIыкIур (нэгъушIоу):

– Арэу оIомэ,
Боу устIупщын,
А мэлыр сиIэмэ,
Боу сыунэн.

(ТхъакIумкIыхъэр етIупщыжъы).

ТхъакIумкIыхъэ Iушыр
Ядэжъ мэчъэжъы,
Мэл-мэл дышъэр
Къещэ къэкIожъы.
ЛIыжъыр мэлъатэ,
ГушIом зэрехъэ,
Мэлыр епхъуатэ
Кужтым къырелъхъэ.
Кужтыр зэпешIэ,
Цужтыр къыкIешIэ,
ЛIыжъым ядэжъы
Мэлыр ещэжъы.
Мэлыр къырехы,
Чъыгым къырепхы.
Цужтыр кIетIупщы,
Шхынлъэм репхыжъы.
ПчъитIур зэIуещы,
Унэм ехъажъы.
Ныожъ гъонлагъэм
Дагъэр зэIешIэ,
ЛIыжъы нэкIыгъэм
Iанэр къыфешIы.
ЛIыжъым зетхъакIы
Iанэм пэтIысхъэ
Пастэм хегъэкIы,
Ныом реIуатэ:

– Нэфшъэгъо пасэм
 Хатэм сынэсыгъ,
 Пчэдыжъ осэпсым
 Мэщыр ылъэсыгъ.
 Мэщы бэгъуагъэм
 Ом зыфещэи,
 Мэщ шъхъэхъурдэм
 Гур къыдещае.
 Гъуанэм сызэрэкIоу
 Зыгорэ къекIы,
 ТхъакIумкIыхъэ цIыкIоу,
 КIо, ар къычIэкIы.
 А тхъакIумкIыхъэр
 Iушэу къычIэкIы,
 Ащ ихъатыры
 Насып къыхэкIы.
 Ащ къыситыгъэр
 Боу гъэшIэгъон,
 Унэм тигъэкIи
 Озгъэлъэгъун.
 Мо ныор къэтэджы
 ЛIыжъым къыдекIы,
 ЛIыжъыр мэкъамэкIэ
 Мэлым пэгъокIы:
 – Мэл-мэл! – зеIом,
 Мэлыр къэлъфагъ,
 – Мэл-мэл! – зеIом,
 Мэлыр бэгъуагъэ.
 Шъынэ Iэхъогъур
 Iэгум джы дэт,
 Ныо къилъыгъэр
 ЛIыжъым жэхэт:
 – О лIыжъы мыгъоу,
 О щыгъу пIаст!

Мастэ уехъулIэу
 Iофым зебгъэст.
 Тэ мо заулэр
 Тфызефэшъунэп,
 Ащ фэдэ мэлыр
 ТфэIыгъышъунэп.
 Сэри сыфэяхэп,
 Ори уфэяхэп,
 Иныжъымэ афащ,
 Иныжъымэ ящ.
 Къини пымылъэу
 Мылъкубэ къысфэхъ,
 Сыгу умыгъэплъэу
 Ежъи зегъэхъ!..

II

Мэлыр Iэдэжъэу
 ЛIыжъыр ежъагъ,
 Гъогум пэмычыжъэу
 Удым IукIагъ.

Ныоужъ удыр:

– О лIыжъы зекIу,
 О лIыжъы цIыкIу!
 Тыгъэр ехыгъ,
 Пчыхъэр къэсыгъ,
 Къеблагъи нычэпэ,
 Садэжъ уисын,
 Пчэдыжъым гъогупэ
 Утехъажъын, –
 ЛIыжъым зиплъыхъи:
 – Шъыпкъэ! – къыIуагъ.
 Ыужы ихъи

Удым дэкIуагъ.
 Унэ кIэсэным
 Мэлыр къырапхы,
 Уды бысымым
 Ипчъэ къыIуахы.
 Удыр мэгуIэ,
 Iанэр къегъэпсы,
 ХъакIэр хегъаIэ,
 ПцIышхор феусы:
 – Узэрэшхэху
 Гъолти зыгъэпсэф.
 Уимэлы дахэ
 Угу фэгъэпсэф.
 КIэсэным Iутын,
 СынаIэ тетын,
 Псы езгъэшъон,
 Игъом згъэшхэн, –
 Лпыжъыр ыгъэгъолти
 Удыр къикIошъыгъ,
 Мэлыр зэблихъуи
 ИкIошъэжъыгъ.
 Пчэдыжъ осэпсым
 Сапэр егъаIасэ,
 Тыгъэ дышъэпсыр
 Лпыжъым къытепсэ,
 Лпыжъ гъэпсэфыгъэр
 Гъогум къырэкIо,
 Пчэдыжъы жъыбгъэр
 Лпыжъым къыльтэкIо.
 Иныжъ якъэлапчъэ
 ПсынкIэу къынэсы,
 Иныжъ ячэупчъэ
 Зэлъегъэсыс.
 Къэлэпчъэ хъагъэр

КъыфыIуагъэчъы,
 Иныжъ унагъор
 Ащ къыпэгъочъы,
 Ынэ къикIотэу
 Мыжъом теуцо,
 Мэлым кIэрытэу
 Лпыжъыр мэкуо:
 – О иныжъ зэхэтэу,
 Иныжъы бын,
 Сэ сIорэм тетэуи
 Непэ щытын!
 Алрэгъу шхъуантIэри
 Моу къэшъуубгъу,
 Шъо иныжъы быныри
 Зежъугъэз ызыбгъу!..
 Иныжъхэр къедэлъ,
 Иныжъхэр зэлъеIэ,
 Алрэгъур аубгъу,
 Зырагъэзы ызыбгъу,
 Мэлыр дыкIыгъоу
 Лпыжъыр къэкIуатэ,
 Мэлым фэхъыгъэу
 КъызыIуепхъоты:
 – Мэл-мэл! – зеIом,
 Мэлыр къэлъфагъэп,
 – Мэл-мэл! – зеIом,
 Мэлыр бэгъуагъэп.
 Лпыжъым къыухи
 Епэгъогъохыгъ,
 Утын къырахи
 Мэлыр тырахыгъ...
 Лпыжъыр губжыгъэу
 ШIэхэу къежъэжъы,
 Ядэжъ блэкIыгъэу

Хатэм мэкЮжы,
 А чэщы мыгъом
 Гъогум тетыгъ,
 Пчэдыжъ нэфшъагъом
 Гъуанэм нэсыгъ.
 Ныбэ-тЫбэ закІәу
 ТхъакІумкІыхъэ цІыкІур
 Гъуанэм нэсыгъ.
 Шъэфәу къепшыжы,
 Тебани лЫжъым
 ЗәкІиубытагъ,
 Мо тхъакІумкІыхъэр
 ЛъаЮу фежъагъ:
 – Сищыры цІыкІухэр
 Джы нэс гунәкІ,
 ТхъакІумкІыхъэ цІыкІухэр
 Сабый закІ,
 Сә сыптІупщыжъымә
 Пчән къыфәсщән,
 Тадәжъ сыкЮжъымә
 Сищырхэр гушІон.

ЛЫжъ цІыкІур:

– Пчәнәу къәпщәщтым
 Сыдыр ишІуагъ?
 Мылъкоу къытыщтым
 Сыдыр ибагъ?

ТхъакІумкІыхъэ цІыкІур:

«Пчән-пчән!» зыпЮкІә,
 Пчәныр къәлтьфәщт,
 «Пчән-пчән!» зыпЮкІә,
 Пчәныр бәгъощт.

ЛЫжъ цІыкІур:

– Арәуи оЮмә,
 Боу устІупщын,
 Пчәныр тиІәмә,
 Боу тыунән.

(ЕтІупщыжъы).

ТхъакІумкІыхъэ Іушыр
 Ядәжъ мәчъәжы,
 Пчән-пчән дышъэр
 Къещә къәкЮжы.
 Пчәныр дыкІыгъоу
 ЛЫжъыр мэкЮжы,
 Лъәшәу уцуагъәу
 ИІәгу дәхъажы.
 Мо пчәныр къырепхы,
 Чәупчъэр фешІыжы,
 ПчъәбгъуитІур къыІуехы
 Унәжъым ехъажы.
 Ныожъ гъонлагъәм
 Дагъэр зәІешІә,
 ЛЫжъы нәкІыгъәм
 Іанәр къыфешІы.
 ЛЫжъым зетхъакІы,
 Іанәм пәтІысхъә,
 Пшастәм хегъәкІы,
 Ныом реІуатә:
 – О ныу, къәсцагъэр
 Боу гъәшІәгъоны,
 Унәм тигъәкІи
 Озгъәлгъәгъун. –
 Мо ныор къәтәджы,
 ЛЫжъым къыдекІы,
 ЛЫжъыр мэкъамәкІә
 Пчәным пәгъокІы:
 – Пчән-пчән! – зәІом,

Пчэныр къэлъфагъ,
 – Пчэн-пчэн! – зеІом,
 Пчэныр бэгъуагъэ.
 ЧэцІы Іэхъогъур
 Іэгум дэмыф,
 Ау зэрэхъугъэм
 Ныор зэщиф:
 – О лІыжъы мыгъоу,
 О щыгъу пІаст!
 Мастэ уехъулІау
 Іофым зебгъэст!
 Тэ мо заулэр
 ТфэІыгъышъунэп,
 Ори уфэяхэп,
 Сэри сыфэяхэп,
 Иныжъымэ афащ,
 Иныжъымэ ящ!
 Мо къиныр пылъэу
 Мылъкуи къэмыхъ,
 Сыгу умыгъэплъэу
 ДэкІи зегъэхъ!..

III

Пчэныр Іэдэжъэу
 ЛІыжъыр ежъагъ,
 Гъогум пэмычыжъэу
 Удым ІукІагъ.

Удыр:

– О лІыжъы цІыкІу,
 О лІыжъы зекІу!
 Къеблагъи нычэпэ
 Садыжъ уисын,
 Пчэдыжъым гъогупэ

Утехъажъын. –
 ЛІыжъыр тэ кІон,
 Тыгъэр ехыгъ,
 Удым иунэ
 Чэщым исыгъ.
 Зызгъэпсэфыгъэм
 Сыдэу шІошІын,
 Гъогум есагъэм
 Сыдэу щыхъун,
 Иныжъ якъэлапчъэ
 ПсынкІау къынэсы,
 Иныжъ ячэупчъэ
 Зэлъегъэсысы.
 Къэлэпчъэ хъагъэр
 КъыфыІуагъэчъы,
 Иныжъ унагъор
 Ащ къыпэгъочъы,
 Ынэ къикІотэу
 Мыжъом теуцо,
 Пчэным кІэрытэу
 ЛІыжъыр мэкую:
 – О иныжъ зэхэтэу,
 Иныжъы бын!
 Сэ сІорэм тетэуи
 Непэ щытын!
 Алрэгъу шхъуантІэри
 Моу къэшъуубгъу,
 Шъо иныжъ быныри
 Зежъугъээ ызыбгъу!.. –
 Иныжъхэр зэлъеІэ.
 Алрэгъур аубгъу,
 Зырагъэзы ызыбгъу.
 – Пчэн-пчэн! – зеІом,
 Пчэныр къэлъфагъэп,

– Пчэн-пчэн! – зeIом,
 Пчэныр бэгъуагъэп.
 ЛЫЖЪЫМ КЪЫУХИ
 Епэгъогъохыгъ,
 Утын къырахи
 Пчэныр тырахыгъ...
 ШъхъакIом зэрифэу
 ЛЫЖЪЫР КЪЕЖЪЭЖЪЫ,
 Нэфыр къэшъыфэ
 Хатэм къэсыжъы.
 Мо лЫЖЪЫ ЦЫКIУР
 Гъуанэм IотIысхъэ,
 ТхъакIумкIыхъэ цЫКIУР
 Гъуанэм къыIохъэ.
 Мо лЫЖЪЫ ЦЫКIУР
 Ащ тебэнагъ,
 ТхъакIумкIыхъэ цЫКIУР
 ЛъаIоу фежъагъ:
 – СызыпIупщыжъырэм
 Бэщ къыпфэсхын,
 СыктызыкIожъырэм
 УзгъэгущIон.

ЛЫЖЪ ЦЫКIУР:

– Бэщым ишIуагъэ
 Мыдэ къэIуат,
 Сэ зи гушIуагъо
 Пхэсымыгъуат.

ТхъакIумкIыхъэ цЫКIУР:

– «Рыу, сибэщ!» зыпIокIэ
 Ар фэзэошт,
 «Еу, сибэщ!» зыпIокIэ
 Ар фэбэнэшт.

ЛЫЖЪ ЦЫКIУР:

– Арэуи оIомэ
 Боу устIупщын,
 А бэщыр сиIэмэ
 Боу сылтэшын. –
 ТхъакIумкIыхъэ Iушыр
 Ядэжъ мэтъэжъы.
 Рыу, сибэщ хъиштэр
 Къехъы къэкIожъы.
 Бэщыр ыIыгъэу
 ЛЫЖЪЫР НЭСЫЖЪЫ,
 Лъэшэу уцуагъэу
 ИIэгу дэхъажъы.
 Макъэр регъэIу,
 Ныор къырещы,
 – Рыу, сибэщ! – еIо,
 Ныом ретIупщы.
 Бэщыр техъагъэшъ
 Ныом кIоцIэо,
 Бэщыр окIаешъ,
 Ныор мэкую:
 – О дэхэ цЫКIУ,
 О лЫЖЪЫ ЦЫКIУ,
 Мэлыри пчэныри
 Сэ фэсIыгъын,
 Мэлэхъо кIоныри
 ДэгъэцэкIэн,
 СемыгъэукIэу
 СанэIу ищ,
 Иныжъ зэтекIы
 Хъыри ятIупщ. –
 Бэщыр Iэдэжъэу
 ЛЫЖЪЫР ЕЖЪАГЪ,
 Гъогум пэмычыжъэу

Удым ІукІагъ.
 Макъэ регъэІу,
 Ыдэжъ къыІуещэ:
 – Рыу, сибэщ! – еІо
 Удым ретІупщы,
 Бэщыр ежъагъэшъ
 Удым кІоцІэо,
 Бэщыр окІаешъ,
 Удыр мэкүо:
 – Мэлыри пчэныри
 Сэ остыжъын,
 Мэлы кІэпэшхори
 Гъусэ къэсшІын,
 СемыгъэукІэу
 СанэІу ищ,
 Ащ изэуакІэ
 Ды-дыды гущ...

(Мэлыри пчэныри къыретыжъых).

Иныжъ якъэлапчъэ
 Лыжъыр къынэсы,
 Иныжъ ячэупчъэ
 Зэлъегъэсысы.
 Къэлэпчъэ хъагъэр
 КъыфыІуагъэчъы,
 Иныжъ унагъор
 Ащ къыпэгъочъы.
 Ынэ къикІотэу
 Мыжъом теуцо.
 Бэрэ пэмытэу
 Лыжъыр мэкүо:
 – О иныжъ зэхэтэу,
 Иныжъ бын!
 Сэ сІорэм тетэуи
 Непэ щытын.

Алырэгъу шхъуантІэри
 Моу къэшъуубгъу,
 Шъо иныжъы быныри
 Зежъугъэз ызыбгъу!.. –
 Иныжъхэр мэгуІэх,
 Иныжъхэр мэзечъэх,
 Алырэгъур аубгъу,
 Рагъэзы ызыбгъу.
 – Яу, сибэщ! – еІо
 Бэщыр ахещэ,
 – Яу, сибэщ! – еІо
 Бэщыр етІупщы.
 Бэщыр ежъагъэшъ
 Иныжъмэ ахэо,
 Бэщыр окІаешъ
 Лыжъхэр мэкүо:
 – О лыжъы цІыкІу,
 ТанэІу икІыжъ,
 Дышъэ цІыкІу,
 Бэщыр тхэщыжъ.
 ІапІэу тэ тиІэм
 Ызыныкъо оттын,
 Мэлы Іэхъогъуи
 Гъусэ къэтшІын...

Лыжъы цІыкІур:

– ІапІэу шъо шъуиІэм
 Сэ сыфэхэп,
 ХъункІэшІы факІоу
 Сэ сыкъэкІуагъэп.
 Сэри сылэжъэщт,
 Шъори шъулэжъэщт,
 ШъухъункІэкІошътэп,
 ШъубзэджэшІэщтэп!.. –

Иныжъ хъункІакІомэ
КІуачІэр къатрехы,
ЛЫжъы псэуакІом
Хабзэр къыдехы.
ЛЫжъыр ядэжъы
ЗанкІэу къэкІожъы,
Джащ щегъэжъагъэу
ЛЫжъыр мэтхъэжъы.

ФИЗМИНУТКЭХЭР

ЖЪЫБГЪЭР

Жъыбгъэр, жъыбгъэр тэ къытфепщэ,
Чъыгыр, чъыгыр егъэхъые.
Жъыбгъэр, жъыбгъэр тынчэу къепщэ,
Чъыгыр, чъыгыр лъагэ мэхъу.

(КІэлэцІыкІухэр жъы зыфеожъых, етІанэ аІэхэмрэ апкъыхэмрэ агъэхъыех, цІыкІу-цІыкІоу етІысэхых, етІанэ цІыкІу-цІыкІоу къэтэджыжъых).

* * *

Бзыу цІыкІухэр мэбыбатэх,
Тэмэ цІыкІухэр ащ зэкІащых.
Чъыг къутамэм къытетІысхъэх,
Зэгъусэхэу загъэпсэфы.

* * *

Тикъэгъагъэхэр дэхэ дэдэу
Мары, мары къызэІуехых.
Жъыбгъэ макІэу хъые фэдэм
Къэгъэгъэ цІыкІухэр егъэсысых.

(КІэлэцІыкІухэм Іэбжымхэр къызэкІахых, аІэхъуамбэхэр агъэсысых).

Тикъэгъагъэхэр дахэу, дахэу
Мары, мары зэІохъажъых,
Ашъхъэ макІэу агъэсысэу.

ПЦЭЖЪЫЕХЭР

Пцэжъыехэр псым къыщесых,
 Пцэжъыехэр псым щэчэфых.
 Зэ зэхэхьэх, зэ зэхэкІых,
 Пшэхъо шъабэм зычІаухъумэ.

ПСЭОЛЪЭШІХЭР

Пкъээр пхъэхкІэ зэпытхыгъэ,
 Ар обзэгъукІэ тыупсыхъагъэ.
 Тэ гъэмафэм пхъэм хэтшІыкІи
 Унэ тшІыгъэ тызэдеи.

(Зэхэтхэу пхъэ «зэпахы», «аупсыхъэ», «уатэкІэ теох», «унэ ашІы»).

***

Іэхъуамбэхэр къангъэбылты
 ЕшІэх, ешІэх, ешІэх, ешІэх.
 Ашъхъэ цІыкІухэр агъэбылтых
 Моуцтэу ашІы, моуцтэу ашІы.

(АІэмычІэхэр зэчІалъхъэх, къызэкІахыжъых).

СЯНЭ МЭЧЪЫЕ

Сянэ чъые боу шІоигъу,
 Сырэхъатмэ ащ шІоигъу.
 Сэ лъапэкІэ сээекІо,
 Къэущыкъомэ сэІо.

(АІэхэр апчанэ итхэу, лъэпэпцІыеу пчэгур къакІухъэ).

***

Тэ тэкІо, тэкІо, тэкІо,
 Чъыгы жъаум тыІукІагъ.
 Тэ тытІыси тыщысыгъ,
 Ащ ыужы тежъэжъыгъ.

***

Тэ тэкІо, тэкІо, тэкІо,
 Цумпэ хъоеу къэдгъотыгъ.
 Къэтшыпыгъэр матэм из,
 Тапэ, тапэ едгъэхъугъ.

***

Тэ тэкІо, тэкІо, тэкІо,
 МыІэрысэм тыІукІагъ.
 Зыткъудыйи къыпытчыгъ,
 Тапэ, тапэ едгъэхъугъ.

***

Тэ тэкІо, тэкІо, тэкІо,
 Тэ мыжъошхо къэдгъотыгъ.
 Телъэбакъошъ, тылъэкІуат,
 Тапэ, тапэ едгъэхъугъ.

***

Тэ тэкІо, тэкІо, тэкІо,
 Тигъогупэ тет тыгъужъ.
 Тыкъэцтагъэшъ тыкъэуцу,
 Ащ нахъ чыжъэу тэ тымыкІу.

ОРЭДХЭР

СИНАН

ГушцыІэхэр – *Жэнэ Къырымыз*
Орэдышъор – *Тхъабысымэ Умар*

Типсыхъо сыкІэдэІукІмэ,
Умакъэ ащ къыхэІукІы,
Чъыгы бырабэм япкІашъэ
О пцІэкІэ къысэІушъашъэ.

Жъыу: Синанэу, синанэ дах,
Дунаир сфэогъэдах,
Насыпыр о къысэптыгъ,
Дунаир о сфыхэпхыгъ.
Ори-ори-ори-ра,
Ори-ори-ори-ра,
Синанэ дахи,
Синанэ, синанэ,
Синанэ, синанэ,
Синанэ дахи.

ГукІэгъуныгъэу о пхэлъым
Цыфыгъэм зыфеузэнкІы,
Дэхагъэу о угу илъым
Дунаир къегъэкІэракІэ.

Жъыу.

Жъуагъомэ уахэсэлъагъо,
Тигубгъуи о уисэлъагъо,
Уижъау сычІэт зэпытэу
УнаІэ къыстеогъэты.

Жъыу.

Дахи ІэшІугъи зыплъэгъукІэ,
Сэщ пае сфэогъэшІожъы,
МакІэуи сэ сылы узмэ,
ОгуІэшъ, ппсэ ухэІэжъы.

СЯНЭ ИМЭФЭКІ

ГушцыІэхэри орэдышъори зыхэр – *Бэгъ Фарид*

Сянэ непэ имэфэкІ,
Къэгъагъ дахэр къыфэсхыгъ.
Сяти непэ мэгумэкІ,
Ащи къэгъагъ къыфищэфыгъ.

Жъыу: Орида, орида,
Сянэ непэ имэфэкІ.
Орида, орида,
Сянэ непэ имэфэкІ.

Сянэ непэ имэфэкІ,
Унэр дахэу зэІысхыгъ.
Сяти непэ мэгумэкІ,
Ащи щагур ыукъэбзыгъ.

Жъыу: Орида, орида,
Сянэ непэ имэфэкІ.
Орида, орида,
Сянэ непэ имэфэкІ.

ТАТЭ СЭГЪЭГУШІО

ГушцыІэхэри орэдышъори зыхэр – *Бэгъ Фарид*

Ренэу къэс сэ къысфэчэфэу
Татэ къыспэгъокІы.

Сынэгущѣо Іэ кыщѣфѣ,
Ышъхъэ кысегъэкІы.

Жъыу: Татѣ фѣдѣу сѣ сыхъущт,
ІѣпѣІасѣ дѣдѣу!
Сѣри татѣ згъѣгушІощт,
«КІѣлѣ дѣгъу», – ащ кысиІощт.

Татѣ ренѣу сегъѣгушІо,
ІѣшІу-ІушІухѣр къѣхъы.
ДжѣгуалъѣкІи сегъѣгушІо,
Татѣ сыгу рѣхъы.

Жъыу: Татѣ фѣдѣу сѣ сыхъущт,
ІѣпѣІасѣ дѣдѣу!
Сѣри татѣ згъѣгушІощт,
«КІѣлѣ дѣгъу», – ащ кысиІощт.

ШЪУКЪАКІУ АДЫГЕИМ

ГущыІѣхѣр – *ХъакІѣмыз Биболѣт*
Орѣдышъор – *Бысыдж Мурат*

Нѣфылъы шѣплъым
ЦІыфхѣр кІѣтаджѣх.
Джѣрыпѣджѣжъым
Къѣуаджѣр къѣегъаджѣ, ей!

Жъыу: ШъукъакІу сыхѣку
Гъѣмѣфѣ мафѣу,
ШъукъакІу тадѣжъы
Шъузщыщыфаем, ей!
Орѣдхѣр чѣфых,
Пшъашъѣхѣр дахѣх,
ШъукъакІу сыхѣку
Шъузыщыфаем, ей!

Тисад бѣгъѣуагъѣ
МѣІѣшІу кыдѣхы,
Коцыр тигубгъо
Хъѣѣу кыитѣхы, ей!

Жъыу.

Зѣдашхѣр ІѣшІу,
ХъакІѣр тѣгъашІо.
Шъѣѣблагъ тиунѣ –
Хъѣзыр тиІанѣ, ей!

Жъыу.

САДИКЫМ ТЫЧІЭКІЫЖЫ

ГущыІѣхѣри орѣдышъѣри зыѣхѣр – *Бѣгъ Фарид*

ТицІыкІугъѣ щѣгъѣжъѣагъѣу
Тисадики тѣ тыкъакІо.
ЩыІѣ гущыІѣ гъѣшІѣагъѣхѣр
ТикІѣлѣпІухѣм кыытаІо.

Жъыу: Нѣпѣ, нѣпѣ тычѣфынчъ,
Нѣпѣ садиным тычІѣкІыжы.
Нѣпѣ, нѣпѣ тычѣфынчъ,
Нѣпѣ садиным тычІѣкІыжы.

Тщыгъѣупшѣщтѣп тѣ егъашІѣм
Гу фѣбагъѣу кыытатыгъѣр
Тщыгъѣупшѣщтѣп тѣ егъашІѣм
Гъѣсѣныгъѣу кыытхалъхъѣагъѣр.

КЫМАФ

ГушчыІэхэр – *ХъакІэмыз Биболэт*
Орэдышъор – *Бысыдж Мурат*

Макъэ къегъэІу,
КъегъэІу чъыІэм,
КъешІы сурэтыр
ІэкІэ нэмысэу.
Чъыгым шъхъархъоныр
КъышъхъащегъаІэ.
ПхъакІэр къелыгъо
МашІо нимыгъэсэу.

Жъыу: КІымафэр къэсы,
Осыр къытфесы, ей,
Къыхасэ хъасэм,
Гъэбэжъур къэсы, ей.

Типсыхъо щтыгъэшъ
ЧІыпІэм еуцо.
Мары лъэрычъэм
КІалэр теуцо.
Тфэмафэу тэІо
Тэ тикІымафэ.
Дэгъоу тэчэфы
Тэ титхъаумафэ.

Жъыу.

Лъагъохэр фешІых
Бгышхом тиІажэ,
Хэти дэгүІэу
Чэзыум ежэ.
Адэ сыдигъо сэ сичэзыу?
О, сапэ итыр, шІэхэу кІырыу!

Жъыу.

ИЛЪЭСЫКІЭМ ТЫПЭГЪОКІЫ

ГушчыІэхэр – *ХъакІэмыз Биболэт*
Орэдышъор – *Бысыдж Мурат*

Джэхэшъогум щыкІэракІэу
Ёлкэм дахэу зыщегІэты,
Ащ ышъхъапэ тыгъэ папкІэу
Жъогъо плъыжъыр къыщэшІэты.
ОрэдыкІэм зедгъэІэтэу
Ёлкэ пашъхъэм тыкъыщешІэ,
Лпыжъ ЖэкІэфри зэрэтхэтэу
Къытфытеох тэ Іэгүшъо.
ГушІогъошхом тэ тиштагъэу
ИлъэсыкІэр боу тэгъашІо.
Шъхъаныгъупчъэм къыІууцуагъэу
Мэзэ нэфри къытфэгүшІо.

КЪЕСЫ

ГушчыІэхэр – *Цуекъо Джэхъфар*
Орэдышъор – *КІыргъ Юр*

Къесы, сыдэу гохъа! ОсІашкІэр дэсэдзые,
Сыгу ыгъатхъэу ащ сыхахъэ,
Осы ІашкІэр дэсэдзые
Осы Іуашъхъэм сыдэчъае.

Жъыу: Ауми осыр умыут,
Плъакъо цІынэу ухэмыт.

МодкІэ тянэ мәгүмэкІы,
Ыгу мызагъэу унэм къекІы.
Цокъэ лъэпыр къегъэпытэ,
Осыр щтагъоу къысфегуатэ.

Жъыу.

Тянэ инми, тІэкІу мэшэхъу,
Сэ джарэуцтэу сэ къысцэхъу.
Адэ шъуеплъыба зэ псычэтым
ИщыІакІэ зэрэщытым.

Жъыу.

ЗэрэлъапцІэу осым хэхъэ,
Псышхом хэтэу къыщекІухъэ,
Ау сымаджэ зыкІи хъугъэп,
Сымэджэщми ар ащагъэп.

ЧЭТЫУМ ИДЖЭМЫШХ

ГушцыІэхэр – *Цуекъо Джэхъфар*
Орэдышъор – *КІыргъ Юр*

Лагъэм уибзаеу
Хъунэп ушхэныр!..
Джэмышхыр шхэгъум
Игъом къыштэныр
БэкІэ нахъышІоу
Чэтыум еІо,
Джауцтэу зекІонэу
Ащ къырегъэкъу.

ПкІыхъэу елътэгъу
Хъоеу щэпІастэ,
Ауми джэмышхым
Лъыхъузэ къэлъатэ.
ШІэгъэн фаер
ГукІэ зэхелъхъэ:
Джэмышх шъэджашъэр
ПІэшъхъагъым чІелъхъэ.
Джыри зэчъыем
ЗериІоу хъугъэп:
ЩэпІастэ лъэпкъи

Ащ ылътэгъугъэп.
Джы шхэрэм къэси
Ынэ еуцІыргъу:
Джэмышхыр зэ шъхъае
Ылтэгъу шІоигъу.

КАВКАЗ

ГушцыІэхэр – *Цуекъо Джэхъфар*
Орэдышъор – *КІыргъ Юр*

Зэкъошныгъэм игъозэ пытэу,
Мамырныгъэм исаугъэтэу,
Зижъыбгъэ къабзэ бгъэгур ыгъакІэу,
Зимэз гъэкІыгъэ тызгъэкІэракІэу.

Жъыу: Кавказ, Кавказы гупсэр
ГъашІэу сиІэм сигъуаз!
Кавказ, Кавказы кІасэм
Сыгур ренэу фэраз!

Губгъэ гъэбэжъумэ
ШІоуи къяшІушІэу,
Лъэпкъ зэфэшъхъафхэм набгъо зыщашІэу,
Пшъэшъэ ищыгъэр гъатхэу зыщыкІэу,
КІалэм шІулътэгъур ыбгъэгу щызгъэкІэу

Жъыу.

Къушъхъэ пчъэгъабэу дунаим тетым
Анахъы дахэу непэ къахэщэу,
ЗыкІи шъхъамысэу цІыфым ритыщтым,
Нефтым ишІужъыр хъоеу къызчІащэу

Жъыу.

Орэды чэфыр цІыфым зыщиІоу,
ЩыІэкІэ зафэр фабэу зыщыІэу,
Зэкъошыныгъэм игъозэ пытэу,
Мамырыныгъэм исаугъэтэу.

ДИДАКТИЧЕСКЭ ДЖЭГУКИЭХЭР

ПСЫНКІЭУ КЪАІО

Программнэ пшгэрылгыр: Гуцылэхэу пкыгыдохэм ашъохэр кызырыкыхэрэр кІэлэпІум кылохэмэ – гуцылэ купэу ащ хахьэхэрэр кІэлэцІыкІухэм къашІэу егъэсэгъэнхэр.

Тэ джыдэдэм тыджэгущт. Сэ зы шъо горэ къэсІощт. Сэ къэсІогъэ шъом фэдэ зиІэ пкыгыдо горэм ыцІэ къешъуІощт. Гуцылэм пае, «фыжы» сэ кызысІокІэ, шъо ащ фэдашъо зиІэ пкыгыдо горэм ыцІэ къэшъоІо: («шъоушыгы», «осы», «бзыуцыф», «тхылъыпІэ», нэмыкІхэри). Джауштэу кІэлэпІум къелох гуцылэхэу: плъыжы, шІуцІэ, гъожы, уцышъо, нэмыкІхэри. Къэлонхэр къафэкыны зыхъукІэ пкыгыдохэр е ащ ясурэтхэр ягъэлъэгъугъэныр.

Ащ нэужым кІэлэпІум пкыгыдом ыцІэ кыреІо, кІэлэцІыкІухэм ащ ышъо зыфэдэн ылъэкІыщтыр къаІо. Ау мыщ дэжым шъо зэфэшъафис къэлогъэн фае. Гуцылэм пае: джан – шхъуантІэ, шпІлты, плъыжы.

СЫДА КЪЫЩЫКІАГЪЭР?

Программнэ пшгэрылгыр: Гуцылэхэр тэрэзэу къаІохэу, гулгытэ ахэлъэу кІэлэцІыкІухэр гъэсэгъэнхэр.

КІэлэцІыкІумэ апашъхъэ кырегъэуцох сурэтхэу пкыгыдохэр зытешІыхагъэхэр (лъэпэд, щазымэхэр, джан, апельсин, щайкІэт, нэмыкІхэри). Сурэтхэм кІэлэцІыкІухэр тэрэзэу яплъынэу кІэлэпІум ареліо. Ахэмэ арытхэм ацІэхэр къарегъаІо (кІалэхэм гуцылэхэр тэрэзэу кызыраІонхэм пылгыгъэн), ащ нэужым джэгуныр зэрэзэхэщэгъэн фаер ареліо.

– Сурэтэу тетхэм джыри зэ гуфалъэу шъуяплъ, ахэр шъугу ишъу-убытэх. Шъо къэшъушІэн фае ахэмэ ащыщэу ахэмытыжы, ахэмэ къащыкІагъэр. КІэлэцІыкІухэм ащыщ горэ унэм регъэкІы, а лъэхъаным кІэлэпІум сурэтхэм ащыщ горэ ахехы. «Сурэтхэм къащыкІэрэр апельсиныр ары» е «Сурэтхэм ахэмытыжы щайкІэт зэрытыр ары».

Ахамылъэгъожырэ пкыгыдоу зыцІэ кыраІуагъэм исурэт кІэлэпІум къегъэлъагъо, ар зэкІэми кыызэдаІо.

ПХЪОНТЭ ГЪЭШІЭГЪОН

Программнэ пшгэрылгыр: Макъэхэу зыкІи с зэхашъафыкІын алъэкІэу, ахэр зыхэт гуцылэхэр ІупкІэу, тэрэзэу къаІохэу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэных.

Джэгукиэм хабзэу хэлъхэр къафелуатэ ыкІи джэгуныр регъажъэ.

– Пхъуантэм дэлтых сурэтхэр. Сурэтхэм къагъэлъагъохэр пкыгыдохэм ацІэхэм макъэхэу с ыкІи з ахэтых (сыхъат, стол, сырныч, стакан, сабын, Заз, зэрыдж, зае, завод, бзыу, мазэ, мэзы, нэмыкІхэри). КІэлэпІум доскэм икъопэ зырызкІэ кытырегъэуцох сурэтхэр: джабгъумкІэ цыт сурэтым макъэу с хэт. Ащ кыгуагъэуцох «Пхъонтэ гъэшІэгъоным» кыдахыхэрэ сурэтхэу макъэу с зыхэтхэр. СэмэгумкІэ макъэу з зыхэт сурэт горэ кытырегъэуцо, ащ кІалэхэм кыгуагъэуцох макъэу з зыхэт сурэтхэу «Пхъонтэ гъэшІэгъоным» кыдахыхэрэр.

Пхъуантэм дэІабэхэмэ сурэтыр кыдахымэ, ащ итыр ІупкІэу, зэхэугуфыкІыгъэу къаІомэ, макъэу хэтымкІэ зыдэщытын фаем агъэуцузэ зэкІэ дэлтыр кыдахы ыкІи кытрагъэуцо. ЗэкІэ кызытырагъэуцуахэкІэ ауплъэкІужы тэрэзэу кызэхагъэуцуагъэмэ, ІупкІэу, джыри зэ къаІожы сурэтхэм арытхэр.

ХЭТ СЫДА ЫЦІЭР?

Программнэ пшгэрылгыр: Зэрэзэхыхэрэ гулгытэр лъыгъэкІотэгъэн, къэзыуцухъэхэрэ цІыфхэм гуцылэхэрэм, къаІорэр зэхашІыкІэу ыкІи джэгуным кыщаратырэ гъэцэкІэнхэр икъоу ыгъэцакІэхэу, джэуапыр тэрэзэу, ІупкІэу къатыжъэу гъэсэгъэнхэр.

КІэлэцІыкІухэр пхъэнтІэкІу цІыкІухэм атесхэу кІэлэпІум ыпашъхъэ исых. Столым телтых джэгуалъэхэу зыцІэ къетІуагъэхэр. КІэлэпІур кІэлэцІыкІу горэм кІэрэхъэшъ еупчІы: «Сыд о пцІэр?». КІэлэцІыкІум ыцІэ къеліо. ЗыгорэкІэ укІыти кымыІуагъэмэ, кІэлэпІум кыреІо: «О пцІэр Аслъан, арыба? О пцІэр Нафсэта?» – еупчІы пшгэшъэжъыем. Джауштэу нэбгырэ зытІуц горэм ацІэхэр

къарегъаIох. Ащ нэужым кIэлэпIум нысхъапэр къарегъэлъэгъу ыкIи кIалэхэм къарелo: «Мыр нысхъап, ащ ыцIэр Биб». «Сыда ыцIэр мы нысхъапэм?» «Мыр сыда адэ?» – яупчIы кIэлэпIур чэтыур къаригъэлъэгъузэ. (Чэтыу). «Мы чэтымидэ иI, ащ ыцIэр Мурк». КIалэхэми къарегъэлъэгъу, нэбгырэ зытIу кыкIаIотыкIыжы. ЕтIанэ джащ фэдэу хъэ, чэм, мэл джэгуалъэхэри кызыфигъэфедэзэ бесэдэр зэхещэ. Псэушъхъэхэм цIэхэр афаусых ыкIи ахэр тэрэзэу кызырэлонхэм кIэлэпIум ыналэ тырегъэты.

АШХА, ХЪАУМИ АМЫШХА?

Программнэ пшгъарылгъхэр: ГущыIэхэмрэ ащ хэт макъэхэмрэ IупкIэу ыкIи тэрэзэу къаIохэу, кIалэхэм ямэкъээзэхэыкIэ гулътэ (слуховое внимание) хэгъэхъогъэн ыкIи кызыуцухъэхэрэ цIыфхэм къаIорэр къагурыIоу гулътэ тэрэз фыряIэу гъэсэгъэнхэр.

Ашхырэ гъомылапхъэхэм ацIэхэмрэ пшхын умылгъэкIыщт пкыгъохэмрэ зэхэпхъагъэхэу кIэлэпIум къеIох: хъалыгъу, конфет, пхъэнтIэкIу, лы, тхылъ, мыIэрыс, тетрадь, къужьIэрыс, абрикос, машин, бэлыдж, къэбаскъ, чыгы, нэмыкIхэри. Гъомылапхъэхэм ацIэ зызэхэхыкIэ кIэлэцIыкIухэр Iэгу теонхэ фае, амышхыхэрэр кIэлэпIум кызыIохэкIэ Iэгу теохэрэп.

ЗэкIэ кIэлэцIыкIухэр зэгъусэхэуи, куп-купэуи, нэбгырэ зырызхэуи бгъэджэгунхэ плъэкIыщт.

КIэлэпIум гущыIэхэр жъажъэу къеIох, гущыIэ пэпчъ ыуж зэпыупIэ ешIы, кIэлэцIыкIухэр егупшысэнхэ фае зэкIэри хэлэжъэнхэ алъэкIынэу.

ЧЪЫГЫР ЫТХЪАПЭКИЗ КЪЭГЪОТ

Программнэ пшгъарылгъхэр: Чъыгхэр атхъапэкIэ зэхэфынхэ алъэкIэу кIэлэцIыкIухэр егъэсэгъэнхэр.

КIэлэпIум кIэлэцIыкIухэр купи 3–4-у егощых. Куп пэпчъ чъыг тхъапэхэр аретых: апэрэ купым пчэи тхъапэхэр, ятIонэрэм – лэнчъэ тхъапэхэр, яцанэрэм – кIэе тхъапэхэр, нэмыкIхэри.

КIэлэпIум макъэ заригъэлукIэ куп пэпчъ хэт кIэлэцIыкIухэр зэкIэ чъыгэу зитхъапэ аIыгъым ечъэлIэнхэшъ ащ ыцIэ къаIон фае. АтекIорэр кIэлэцIыкIу купэу апэ зичъыг ечъэлIагъэр ары. Ащ нэужым купхэр тхъапэхэмкIэ зэхъожьых ыкIи джэгуныр лъэкIуатэ.

КУОРЭР КЪАШИЗ

Программнэ пшгъарылгъхэр: КIалэхэм зэхэхрэ макъэм анаIэ тырадзэу ыкIи ар зыщыщыр къашIэу егъэсэгъэнхэр.

Джэгуным фэгъэхъазырыгъэнхэм пае зэхэщэгъэн фэе IофшIэныр: кIалэхэм янэлосэ псэушъхъэхэр къэзгъэлъэгъорэ джэгуалъэхэр (чэмы, хъэ, чэтыу, мэлы, нэмыкIхэри) ягъэлъэгъугъэнхэр ыкIи псэушъхъэ пэпчъ кыгъэIурэ макъэр зэхягъэфыгъэныр.

КIэлэпIум кыгъэхъазырыгъэ джэгуалъэхэр зырызэу къештэх ыкIи псэушъхъэ пэпчъы зыкыпашIыжы макъэу кыгъэIурэр къаIозэ. Ащ нэужым кIалэхэм ащыщ горэ унэм регъэкIышъ пчъэ кIыбымкIэ егъэуцу. Пчъэр кыIуещэикIышъ псэушъхъэхэм ащыщ горэм фэдэу зыкышIызэ макъэ къегъэIу (кIалэхэм ащыщ горэм кыIоми хъушът). Ар зыфэдэ псэушъхъэр кIалэу пчъэ кIыбым щытым кышIэн фае. Нэбгырэ зытфых фэдиз къашIымэ хъушът. «Хэта нахъ тэрэзэу кызышIэщтыр?» ыIозэ кIэлэпIум кIэлэцIыкIухэр джэгуным фегъэчэфых.

«ТУЧАН» ЗЭХЭЩЭГЪЭН

Программнэ пшгъарылгъхэр: ГущыIэхэр ыкIи ахэмэ ахэт макъэхэр тэрэзэу, IупкIэу зэхэугуфыкIыгъэу къаIохэу егъэсэгъэнхэр.

КIэлэпIум столым джэгуалъэхэр кытырегъэуцох ыкIи джэгунхэу кIэлэцIыкIухэм арелo. «Сэ сыщакIу, сытучантес», – еIо ащ ыкIи яупчIыжы: «Сэ сыхэта?» (Оутучантес, ущакIу). «Шъо шъушъэфакIох. Шъо хэт шъушъыща?» (Тэ тыщэфакIу.) «Сыда щакIом, тучантесым ышIэрэр?» (Мащэ.) Сэ сыщэщт, мы джэгуалъэхэу столым тетхэр сщэщтых. Шъо сыда шъушIэщтыр? ЩэфакIом сыда ышIэрэр?

КIэлэпIум къарегъэлъэгъух джэгуалъэхэу ышъэщтхэр ыкIи ахэмэ ацIэхэр къарегъаIох. Сыд фэдэ пкыгъо купа мыхэр зыхахъэхэрэр? (Джэгуалъэх.) Ащ нэужым кIэлэцIыкIухэм ащыщ горэ кIэлэпIум столым кыирещалIэ: «Суанд, къакIо садэжъ. Сыд фэдэ джэгуалъа о пщэфынэу узыфаер?» Пшъэшъэжъыем зыфаем ыцIэ кыирелo, гущыIэм пае, мышъэр. КIэлэпIум мышъэр кыыхехы ыкIи Суандэ кыифещэи, ау джыри кыыритырэп. «КъысэлъэIу, мырэушътэу кысаIу: «СыолъэIу (кыыхигъэщыIозэ мы гущыIэр кыIон фае), кысащ сэ мышъэр». Пшъэшъэжъыем кыкIелотыкIыжы. КIэлэпIум пшъэшъэжъыем мышъэ джэгуалъэр кыыреты ыкIи пшъэшъэжъыем

къылон фаемкІа еупчІы: «Сыда къысэпІон фаер?» (Тхъауегъэпсэу.) «Сыда мы джэгуалъэм епшІэщтыр?» Пшъэшъэжъыем мышъа джэгуалъэм ришІэщтыр къеІо ыкІи ичІыпІа мэтІысыжъы. Джауштыр адыр джэгуалъэхэри арещэх.

КІэлэцІыкІухэр къэгущыІэхэ зыхъукІа гущыІэхэр ыкІи ащ макъэхэр зэкІа тэрэзэу къаІохэу егъэсэгъэнхэм кІэлэпІур пылтын фае.

Джэгуалъэхэу ащэфыгъэхэм яплъых, арэджэгух.

КЪАШІЭ

Программнэ пшъэрылгъхэр: Псалъэу зэдІухэрэм анаІа тырагъэтын алъэкІау, хырыхыхъа къызэрыкІо цІыкІухэр къашІэшъоу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр.

КІэлэпІум джэголгъитІу столым къытырегъэуцох – атакъэмрэ чэтымрэ. «Сыда мы столым къытезгъэуцуагъэхэр?» Сыдэуштыр ахэр зэхэшъуфыгъэха?» Ащ нэужым кІэлэпІум арІо: «Сэ джыдэдэм зы хырыхыхъа горэ къышъуфэІощтышъ шъукъедІу, ар зэхылаагъэрсэ сщыгъупшэжыгъ, шъо ІэпыІэгъу шъукъысфэхъуи къэтэжъугъашІ ар зыщыщыр». Хырыхыхъэм къеджэ:

«Сыхъат мыгъэпс нахъ мышІаи игъом зэкІа къегъэушы. Ку-ка-ре-ку!» – Сыда ар? (кІалэхэм къаІо.)

Мыщ фэдэу нэмыкІ джэгуалъэхэр бгъэфедэхэзэ (хъа, чэтыу) джэгукІэхэр зэхэпщэнхэ плъэкІыщт. КІэлэцІыкІухэм псэушъхъэхэм янэшанэхэр ашІэхэу хъунхэмкІа мыщ фэдэ джэгукІэхэм яшІуагъа къэкІо.

СЫД ФЭДЭ МАКЪА ГУЩЫІЭ КУПХЭМ АХЭТХЭР?

Программнэ пшъэрылгъхэр: ГущыІэхэм ахэт макъэхэр ІупкІау къаІохэу егъэсэгъэнхэр; ямэкъа зэхэхыкІа игъэуцогъэныр; гущыІэр мэкъа-макъау зэрэзэхэтыр зэхашІау ыкІи зыфэе макъау гущыІэм икъежъапІэм ыкІи гущыІа ужым щытыр къыхагъэщышъоу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр.

Іоф зыдашІэщт макъэхэмкІа къэублагъэхэу кІэлэпІум гущыІи 3–4 къеІох: цызэ, цацэ, цыгъо, цырыцау – ыкІи яупчІы: «Сыд фэдэ макъа мы гущыІэхэм зэкІаи ахэтыр?» КІэлэцІыкІухэм къаІо: «Макъау ц». Мы гущыІэхэм ясурэтхэр аригъэлъэгъузэ кІэлэцІыкІухэм ахэр

къарегъаІожъы. Джы мыдырэ гущыІэхэу къэсІощтхэм ахэтхэр къашъуІох: цумпэ, цуакъа, цугъожъ, цубжъа – цу; цІырбыжъ, цІыфы, цІынэ, цІа – цІ; чэмы, чырбыщ, чэтыу, чэты – ч.

КІэлэпІур алъэплъа кІэлэцІыкІухэм макъэхэр ІупкІау къызэраІорэм, нэбгырэ зытІушъ къыкІарегъаІотыкІыжъы, нахъ дэу къэзыІохэрэм ынаІа атырегъэты.

ГУЩЫІЭМ ИАПЭРЭ МАКЪА КЪАІО

Программнэ пшъэрылгъхэр: Макъэхэу гущыІэм хэтхэр тэрэзэу къаІохэу, ямэкъэзэхэхыкІа гурыІоныгъа хэгъэхъогъэным, мэкъэзэрашъхэр якъаІуакІа–зэхагъаушъхъафыкІынхэ алъэкІау ыкІи мэкъа шъхъафхэр тэрэзэу къаІохэу кІалэхэр егъэсэгъэнхэр.

КІэлэпІум кІэлэцІыкІухэм Гъулацый къарегъэлъэгъу ыкІи къареІо: «Гъулацый шІэхэу еджапІэм щеджэнэу кІощт, ащ пае непэ тизанятие къэкІуагъ къытэдэІунэу ыкІи макъэхэу гущыІэхэр къызэрэригъажъэхэрэу къыхигъэщынхэ ылъэкІау зигъэсэнэу.

– Гъулацый, сыд фэдэ макъа о пцІа къызэрэригъажъэрэу? (Гъулацый ышъхъа егъэсысы.) КІэлэпІум егъэшІагъо: «Сыда, Гъулацый, пцІа къызэрэригъажъэрэ макъэр пшІэрэба? КІэлэцІыкІухэр, сыд фэдэ макъэкІа къегъэжъагъа Гъулацый ыцІа?» КІэлэцІыкІухэм ар къызаІуахэкІа ежъхэм ацІэхэр къызэрэублагъа макъэхэр къыхагъэщыхэу гъэджэгугъэнхэр. «Тимур, къыбгос пшъэшъэжъыем сыда ыцІэр? Сыд фэдэ макъэкІа къэублагъа ар?» Нэбгыри 5–6 ацІа къызэхафы.

Псэушъхъэхэм ясурэтхэр къаригъэлъэгъумэ, ар зыщыщыр къаІомэ, апэрэ макъау къызэрэригъажъэрэу къашІау гъэджэгугъэнхэр.

ГущыІа зэфэшъхъафхэр тыгу къэдгъэкІыжъыных.

КІэлэпІур агузэгу кругым ит. КІэлэцІыкІу пэпчъ зы гущыІа горэ ыгу къэкІыжъын фае. Джэгуныр къезгъажъэрэм зыгорэ ритырэм фэдэу ынэгу фигъэзэнышъ къыготым къаугупшысыгъа гущыІэр риІон фае. ЗэриІогъа кІэлэцІыкІур бэрэ щымытэу гущыІау ежъ къыгупшысыгъэр мыдырэ къыготым къыреІо. Джащ фэдэу зэкІа кІэлэцІыкІухэм зым ыуж адырэр итэу шъхъадж игущыІа зырыз къылон фае. ГущыІэхэу къаІогъахэхэр къыкІаІотыкІыжъыхэ хъуштыт. ДжэгукІэр ятІонэрэу къыкІаІогъэшІыкІыжъымэ хъуштыт.

ЗэкІа кІэлэцІыкІухэм гущыІа зэфэшъхъафхэр къаІонхэм, гущыІэхэр тэрэзэу, зэхэугуфыкІыгъау ыкІи зэкІаи зэхэхэу къаІоным

кІэлэпІум ынаІэ тыригъэтын фае. КІэлэцІыкІу зырызхэм гущыІэхэр кыкІарегъэІотыжы, нахъ зэхэугуфыкІыгъэу, зэкІэми зэхэхэу иныІоу кыаІонэу кІэлэпІум арІо. Игъом псынкІэу гущыІэр кызыфэмыІуагъэр е гущыІэу кыаІогъахэ горэ кыкІэзыІотыкІыжыгъэр джэгухэрэм ахагъэкІы.

ШХЫН ІЭШІУХЭР

Программнэ ышъарылгъэр: Шхын ІэшІухэр ятеплъэкІэ ыкІи яІэшІугъэкІэ зэхафынхэ алгъэкІэу ыкІи ахэмэ ацІэхэр тэрэзэу кыаІохэу гъэсэгъэнхэр.

КІэлэпІум тучаным кыырахыгъэ ІэшІу-ІушІухэр подносим кыытырелъхъэх. «Мы подносим телъхэр зы гущыІэкІэ сыдэуцтэу кыэпІощта?» (ІэшІу-ІушІух. Зы заулэрэ мы гущыІэр кыкІарегъэІотыкІыжы, макъэу шІу тэрэзэу кыызэраІоным фегъасэх.) «Сыд фэдэ ІэшІу-ІушІуха мы подносим телъхэр?» (ГущыІэхэр тэрэзэу кыызэраІонхэм кІэлэпІум ынаІэ тырегъэты.) «Сыдигъуа ІэшІу-ІушІухэр зышхынхэ фаер?» (Щыугъэ горэхэр зышхыхэкІэ ары.)

Щэджэгъуашхэ джыдэдэм тшІынышъ тэ кыэтхыгъэ ІэшІу-ІушІухэри тетшыхъажыщтых.

ГУЩЫІЭМ ИАПЭРЭ МАКЪЭ КЪЭГЪОТ

Программнэ ышъарылгъэр: Ти Адыгэ Республикэ ит кыуаджэхэм ацІэхэр кІалэмэ агу кыэгъэкІыжыгъэныр. Ахэмэ ахэт макъэхэр зэкІэ тэрэзэу кыаІохэу, ямэкъэзэхэхыкІэ гурыІоныгъэ хэгъэхъогъэным, гущыІэхэр кыызэрэублэгъэ макъэхэр тэрэзэу кыаІохэу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр.

– Тиреспубликэ ит адыгэ чылэхэр зэрэтшІэхэрэр джы тыуплгъэкІуцт, ахэр тыгу кыэдгъэкІыжыщтых. Сыд фэдэ чыла тикъуаджэ анахъ кыыпэгъунэгъур?

– Сыд фэдэ чыла о узыдэкІогъагъэр? Сыд фэдэ чылэха шъо шъушІэхэрэр? (ЗыгорэкІэ кІалэхэм кыафэхылыгъэмэ кІэлэпІум ахэмэ ацІэхэр кыІомэ, еІанэ кІэлэцІыкІухэм кыкІаригъэІотыкІыжызэ егъэджэгух.)

– Чылэм ыцІэу кыэшгъуІагъэр сыд фэдэ макъа кыызэрэублагъэр? (Шэуджэнхъабл, Аскъэлай, Очэпщый, Джэджэхъабл, Джыракъый, Коцхъабл, Хыатыгъужыкыуай, нэмыкІхэри.)

Чылэхэм ацІэхэр кыаІохэ зыхъукІэ гущыІэм хэт макъэхэр зэблагъэуцукІыхэу, тэрэзэу кыызэраІоным кІэлэпІум ынаІэ тыригъэтын фае, гущыІэр кыызэрэублэгъэ макъэр тэрэзэу кыаІон фае.

КЪЭУЦУ! БЭЩ ЦІЫКІУ, КЫЗЭТЕУЦУ!

Программнэ ышъарылгъэр: ГущыІэу кыаІорэм кІалэхэр кІэдэ-Іунхэ алгъэкІэу, ежъ-ежырэу гущыІэхэр кыаугупшысынхэ, кыаІонхэ алгъэкІэу ыкІи ІупкІэу гущыІэмэ ахэт макъэхэр зэкІэ кыаІохэу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр.

Дидактическэ джэгукІэр зэхэщэгъэным пае кІэлэцІыкІухэр хъураеу мэуцух, кІэлэпІур кругым ит. ДжэгукІэр мары зыфэдэр. Бэщ цІыкІур зыІыгъ кІалэм гущыІэ горэ кыеІо, ардэдэм кыыготым бэщыр реты, зэритыгъэ кІалэми псынкІэу гущыІэ кыеІошъ ежъ кыыготым бэщыр реты – эстафетэм фэд. ГущыІэхэу кыаІощтхэмкІэ зэээгъынхэ фае. Псэушъхъэхэр кыызэрыкІыхэрэр е пкыыгъохэр кыэзыгъалъагъохэрэр гущыІэхэр арыми хъуцт. Е зы псэушъхъэ горэм итеплгъэ, изэрэщыт ехылаІагъэми хъуцт. Е пкыыгъом ышІэрэр кыаІоми хъуцт. ГущыІэм пае: «Псэушъхъэхэр тыгу кыэдгъэкІыжыщтых». КІалэм «чэмы» еІошъ, кыыготым бэщ цІыкІур реты, адырэм «шы» еІо, бэщыр кыыготым реты... Джауцтэу хъураеу бэщыр кыызекІокІыхэкІэ гущыІэхэу кыаІощтхэр зэблахъух. ГущыІэм пае, чэтыум ехылаІагъэу тшІэрэр зэкІэ кыэтІощт. КІэлэпІум бэщ цІыкІур кІэлэцІыкІум реты, ащ кыырегъажыэ апэрэ гущыІэр (пырац) ыкІи кыыготым бэщыр реты (лгъэкъоф, нэтІэф, пэкІэшху, тхыакІумэф, шІуцІэ, фыжы, джэгул, цыгъошх, нэмыкІхэри).

ДжэгукІэм хабзэу хэлтын фаехэр: кыаІогъэ гущыІэр кыкІэ-пІотыкІыжы хъуцтэп, е гущыІэм бэрэ уегупшысэу бэщыр кыызэ-теплажэ хуцтэп. Джащ фэдэ горэ кыызыхэкІыкІэ, кІэлэпІум сигнал кыеты: «Къэуцу! Бэщ цІыкІур, кыызэтеуцу!» Мыщ дэжым кыызэтезыІэжэгъэ кІалэр джэгухэрэм ахэкІы.

Бэщым зэрэкругэу кыымыкІухъэми хъуцт. ЗыгорэкІэ кыаугупшысщт гущыІэхэр кыафэкъины зыхъоу, крутым ызыныкъо кыызи-кІукІэ, гущыІэхэу кыаІощтхэр зэблэпхъуми хъуцт. ГущыІэм пае, «Джы чэтыу цІыкІум ышІэн ылгъэкІыщтхэр кыэтэжъугъаІох». Глагол-гущыІэхэр кыаугупшысх: мэпцІэу, мэчъые, щылъ, щыс, нэмыкІхэри. Ащ нэужым кІалэхэм ащыщ горэм кыаІогъэ гущыІэр кыкІеІотыкІыжы (псэушъхъэхэр, чэтыур зыфэдэр, чэтыум ышІэн ылгъэкІыщтхэр).

Джэгуныр оклофэклэ узпылтын фаер, гуцылэхэр зэхэугуфы-кыгъэу кьалонхэр, макъэхэр зэхамыгъэклоклэнхэр ары.

ХЭТЭРЫКИХЭР

Программнэ пшэрылэхэр: Хэтэрыклэхэр клалэхэм агу кьэгъэкыжыгъэнхэр, ахэр яописаниеклэ, ялэшлугъэклэ кьашлэжхэу клэлэцлыкыхэр егъэсэгъэнхэр. Хэтэрыклэхэм ахашлыкыхэр шхынхэр тэрэзу кьалонхэр.

Хэтэрыклэхэр зытелъ подносыр клэлэцлыкыхэм апашъхэ клэлэпум кьырегъэуцо ыкли арело:

– Подносим телхэм гуфалъэу зэ шьукъяплъ (телхэм ацлэхэр тэрэзу, лупклэу кьарегъалох).

– Мы подносим телхэр зэклэ зы гуцылэклэ сыдэуштэу кьэпощта? (Хэтэрыкых.)

– Сыда мыхэмэ «хэтэрыклэхэр» зыкларалорэр? Тэда кьызыцыкыхэрэр? (Хатэм кьыдэклэ, хэтэрыкых.) Непэ тэ хэтэрыклэхэм яхыллэгъэ хырыхыхэхэр зэдгъэшлэцтых ыкли ахэр кьэтшлэцтых. Хырыхыхэр кьэзышлагъэр кьэмыкуоу, дахэу ылэ кьэрэлэт.

«Зытлэклэрэр мэгы». (Бжыны)

«Зыпкэ члым члэлъэу, зышъхьац дунаим телъ». (Чыплъ)

«Чэу гъуанэ сыдэплтымэ, плъыжъ бын сахэплъэ». (Шьыжы)

«Уцышъоу хъурай, ау лэгуаоп, зыубзыклэ ыклоцл плъыжы, клэ шлуцлэхэр бэу хэлтых, пшхынклэ лэшлу, тигъатхэу тэшхы. Сыда ар?» (Хъырбыдэ)

«Хатэм кьыдэклэ, плъыжы хъурай, клэ цлыкыхэр ыклоцл илтых, салат ашлы, борщми халъхэ, банкэхэми аралъхэ, кымафэм тегъатхэ. Сыд ар?» (Помидор).

Хырыхыхэхэр кьызапашэхэклэ клэлэпур клэлэцлыкыхэм яупчы хырыхыхэхэр зэрэзехалъхэрэ шлыклэм гу лъатагъэмэ. (Пкыгъом ыцлэ кьырамылоу ац ехыллагъэу иплъышъо, изэрэщыт, зерагъэфедэрэр кьэлогъэн).

Клэлэцлыкыхэм ежъ-ежырэу хырыхыхэхэр кьафызэхэгъэуцощъумэ егъэплъыгъэных.

– Джы хэтэрыклэхэр ялэшлугъэклэ кьэтэшлэшхэмэ тежъугъэплъ.

Хэтэрыклэчыгъаклэхэр, гъэжъуагъэхэр ыкли гъэшлолугъэхэр зэрылъ лагъэр ылыгъэу клэлэпур клэлэцлыкыхэм ахэхэ. Клалэхэм ащыц горэм ынэ регъэупыцлэ. Цацэм пылъ хэтэрыкыхэр зэклэми

кьаригъэлъэгъузэ зынэ упыцлэгъэ клалэр кьырегъэацкъэ ыкли ар зыщыщыр кьырегъало. Кьышлэгъэ хэтэрыкыхэр тэрэзу клалэм кьылуагъэмэ адырэхэм кьаушыхьаты. Нэбгырэ зыщыплымэ джауштэу кьарегъашлэ хэтэрыклэхэр зэблихъухэзэ. Тэрэзу хэтэрыклэхэр кьэзышлагъэхэм шлухьафтынхэр аретых.

– Джы хэтэрыклэхэм ахашлыкыхэр шхынхэр кьэтэжъугъашлэх. Сыда картошкэм хашлыкыхэрэр? Сыда нэшэбэгур, кьэбаскьэр зэрагъэфедэрэр?

СУРЭТЫМ ЫЦЛЭ КЪАЛО

Программнэ пшэрылэхэр: Макъэу кь-р, тэрэзу кьалоу клэлэцлыкыхэр егъэсэгъэнхэр.

Сурэтхэм азыныкьо анэгухэр егъэзыхыгъэхэу клэлэпум истол тырелъхэх, адырэхэр клалэхэм афегоцых. Клалэхэм ащыц столым кьырещалэшъ сурэтхэм ащыц кьыхехы. Зэклэми зэхэхэу, лупклэу ац ит сурэтым ыцлэ кьырело. Ац фэдэ сурэт зылыгъ клалэр столым кьеклуаллэ, исурэт итыр кьело. Ац нэужым сурэтитлури зэтыралъхэхэшъ клэлэпум ратыжы. Джауштэу зэклэ сурэтхэу столым телхэр аштэжых. Сурэтым итыр кьало зыхъуклэ макъэу кь-р тэрэзу кьызэраощтым ыналэ тырегъэты.

ТЫДЭ СЫД ШЫЛЪА?

Программнэ пшэрылэхэр: Гуцылэхэр тэрэзу зэхыхэхэу ыкли лупклэу кьаложышъоу клэлэцлыкыхэр егъэсэгъэнхэр. Макъэу лъ тэрэзу кьалоу ыкли кьыхагъэщэу егъэсэгъэнхэр.

Пкыгъохэу ящыклагъэхэр е ахэмэ ясурэтхэр клэлэпум столым кьытырегъэуцох (кьытырелъхэх). Ахэр клэлэцлыкыхэм кьарегъало. Клэлэпум шъоушыгъу такыр кьештэ ыкли клалэхэм аригъэлъэгъузэ яупчы: «шъоушыгъу кьэтщэфыгъ, тыда ар зэрытлъхьащтыр?» (Шъоушыгъулъэр ары.) Шъоушыгъулъэр клалэхэм арегъэлъэгъу ыкли кьарегъало.

– Джы, – ело клэлэпум, – сэ сыкъэупчлэшт, шъо ар зыдэжъугъэ-тлылтын фаер кьэшъуощт.

К л э л п у р :

– Заур ылэ ытхьакли сабыныр тыдэ ыгъэтлылтыгъа?

КІэлэцІыкІухэр:

– Сабынылѣм.

К І э л э п І у р :

– Папэ конфет кѣыщѣфыгѣ, ар тыда зэрыттѣкѣоштыр?

КІэлэцІыкІухэр:

– Конфетылѣм.

КІэлэцІыкІухэм кѣаІогѣ гущыІэхэр джыри зэ кѣыкІарегѣІотыкІыжѣых (шѣоушѣгѣулѣ, хѣалыгѣулѣ, щыгѣулѣ, сабынылѣ, конфетылѣ, ахѣщѣлѣ). КІэлэпІум кІалэхэм анаІэ тырарегѣадзэ:

– Сыд фѣдѣ макѣа мы гущыІэхэр зѣкІэ кѣызѣриухыжѣыхэрэр?

ЗыгорѣкІэ макѣау зѣриухырэр кѣафѣмыІомѣ, кІэлэпІум гущыІэхэр кѣеІожѣых, макѣэкІэ аужырѣ макѣэр кѣыхигѣѣщызѣ. Ащ нѣужым кІалэхэм кѣыкІарегѣІотыкІыжѣы. ГущыІѣмѣ ахѣт макѣэхэр тѣрѣзѣу кѣызѣраІонхэм кІэлэпІум ынаІэ тырегѣѣты.

– Сыд фѣдѣ макѣа мы гущыІэхэр кѣызѣриухыжѣыхэрэр?

– Джы шѣо кѣашѣуІо гущыІэхѣу макѣау лѣ-мкІэ ыухыжѣы-хэрэр? (Шѣылѣ, щѣлѣ, шѣуѣлѣ, гущыІѣлѣ, нѣмыкІхѣри).

КІалэхэм кѣѣІоныр кѣин кѣафѣхѣумѣ, сурѣтхэр аригѣѣлѣгѣузѣ пкѣыгѣохэм ацІэхѣу макѣау лѣ зыхѣтыр кѣарегѣаІох, макѣау зѣриухырэр кѣарегѣаІо.

ЗѣкІэ кІэлэцІыкІухэм макѣау лѣ тѣрѣзѣу кѣызѣраІоным кІэлэпІум ынаІэ тырегѣѣты.

ПКѣыгѣуищ ацІэ кѣаІо

Программнѣ ншѣарылѣыр: Пкѣыгѣохэр зыхахѣхэрѣ купхэмкІэ зѣхагѣѣушѣхѣафѣкІыхѣу егѣѣсѣгѣѣнхэр.

– КІэлэцІыкІухэр, тѣ джѣгукІэ зѣфѣшѣхѣафхѣу бѣ тшІѣрѣр гущыІэхэр кѣѣугупшысыгѣѣнхѣ фѣаѣу. Нѣпи ахѣмѣ афѣдѣ джѣгукІэ горѣкІэ тыджѣгупшт, ащ ыцІѣр «Пкѣыгѣуищ ацІэ кѣаІо». Сѣ зы гущыІѣ кѣѣсѣІо, гущыІѣмѣ паѣ, «джѣгуѣлѣ», мы Іѣгуѣаор зыфѣсыдзырѣм ар кѣѣубытышѣ, гущыІищ кѣеІо ахѣмѣ джѣгуѣлѣхэр кѣагѣѣлѣагѣѣоу. Сыд фѣдѣ джѣгуѣлѣѣа шѣушІѣхэрэр? (Нысхѣап, машин, Іѣгуѣау.) Тѣрѣз, ау зыщышѣумыгѣѣгѣупш гущыІищ кѣѣпІон фѣаѣр.

– «Щыгѣын», – еІо кІэлэпІум ыкІи зѣпыугѣо ешІышѣ Іѣгуѣаор кІэлэцІыкІу горѣм фѣдзы. Ащ кѣеІох: «Джан, кІѣпхын, пальто». Іѣгуѣаор кІэлэпІум кѣѣфѣдзыжѣы.

– «Кѣѣгѣагѣ» – («Роз, тюльпан, ІѣбжѣѣнакІ»).

– «Пхѣѣшѣхѣ-мышѣхѣ» – («МыІѣрыс, кѣужѣы, мѣндѣрин»).

НѣмыкІхѣри кѣѣбгѣѣгупшысынхѣ плѣѣкІышт.

ПХЭНДЖѣУ КѣАІО

Программнѣ ншѣарылѣыр: ГущыІѣхэм ѣмѣхѣанѣкІѣ кѣѣпыщытхэр кѣѣагупшысынхѣ ыкІи кѣѣІонхѣ алѣѣкІѣу егѣѣсѣгѣѣнхэр.

КІалѣхэр гущыІѣхэмкІѣ гѣѣджѣгугѣѣнхэр: кІѣлѣпІум кѣѣІорѣ гущыІѣхэм ѣмѣхѣанѣкІѣ кѣѣпыщыт гущыІѣхэр кѣѣІоныр. КІэлэцІыкІухэр хѣуѣаѣу егѣѣуцух, ежѣ кІѣлѣпІур кругым ѣуцѣ. КІѣлѣпІум гущыІѣ горѣ кѣеІо, ащ лѣпытытѣу кІалѣхэм ащыщ горѣм Іѣгуѣаор фѣдзы, кІалѣм Іѣгуѣаор кѣѣубыты ыкІи кІѣлѣпІум кѣѣІогѣ гущыІѣмѣ имѣхѣанѣкІѣ кѣѣпыщыт гущыІѣ кѣеІо, Іѣгуѣаор кІѣлѣпІум фѣдзыжѣы.

ГущыІѣмѣ паѣ: КІѣлѣпІум кѣеІо: «Тѣыс». КІѣлѣцІыкІум ащ ипѣ-гѣѣкІѣу «Тѣдж» кѣеІо. (Джѣабгѣу – сѣмѣгу, блѣгѣѣ – чыжѣѣ, лѣагѣ – лѣхѣанчѣ, шІуцІѣ – фыжѣы, дахѣ – Іѣѣ, ины – цІыкІу).

СЫДА ДЗЫО ЦІЫКІУМ ИЛѣЫР?

Программнѣ ншѣарылѣыр: ГущыІѣм хѣт макѣѣхэр тѣрѣзѣу зѣхаххѣу, пычыгѣуѣбѣу зѣхѣт ыкІи мѣкѣѣ Іужѣухэр зыхѣт гущыІѣхэр ІупкІѣу, тѣрѣзѣу, зѣхѣугуфѣкІыгѣѣу кѣѣаІоу кІѣлѣцІыкІухэр егѣѣсѣгѣѣнхэр.

КІѣлѣпІум кѣѣрѣІо дзыо цІыкІу зѣриІѣр (кѣѣрегѣѣлѣгѣу) ыкІи ащ пкѣыгѣо гѣѣшІѣгѣѣныбѣ зѣрилѣыр. «Сѣ сызѣкІуѣлІѣрѣм зы пкѣыгѣо горѣ кѣѣрѣхы, ащ ыцІѣ кѣеІо ыкІи зѣкІѣ кІѣлѣцІыкІухэм кѣѣрегѣѣлѣгѣу». КІѣлѣцІыкІоу кѣѣыхищырѣм ІѣфшІѣныр егѣѣѣкІѣ. КІѣлѣпІум а пкѣыгѣом ыцІѣ нѣбгырѣ зытІу кѣѣрегѣѣІожѣы, етІѣнѣ ежѣ кІѣлѣпІум кѣеІожѣы ыкІи столым ѣ (сурѣтмѣ) доскѣм кѣѣтырегѣѣуцѣ зѣхиушѣхѣафѣкІызѣ (зы бгѣум макѣѣу щ зыхѣтхэр, адырѣбгѣум макѣѣу шѣ зыхѣтхэр).

ЗѣкІѣ пкѣыгѣохэр ѣ сурѣтхэр дзыо цІыкІум кѣѣзырахыкІѣ, кІѣлѣпІум зѣхѣушѣхѣафѣкІыгѣѣу ыгѣѣуцугѣѣ пкѣыгѣохэм (ѣ сурѣтхѣм) ацІѣ кѣѣрегѣѣІожѣы.

– Сыд фѣдѣ макѣа мы гущыІѣ пстѣухѣми ащызѣхѣтхырѣр? (Щ). Мыдырѣ пкѣыгѣохэм ацІѣхѣм сыд фѣдѣ макѣа ащызѣхѣтхырѣр? (Шѣ).

КІэлэцІыкІухэм гущыІэхэр зэхэугуфыкІыгъэу ыкІи ІупкІау къызэраІон фаеи кІэлэпІум ынаІэ тырегъэты.

ГУЩЫІЭМ ИАУЖЫРЭ МАКЪЭ КЪЭГЪОТ

Программнэ ишгъарылгъэр: Макъэхэу гущыІэм хэтхэр тэрэзэу къаІохэу, ямэкъэзэхэхыкІэ гурыІоныгъэ хэгъэхъогъэным, гущыІэхэр зэриухыхэрэ макъэзэрацэхэр тэрэзэу къаІохэу ыкІи къыхагъэщышъухэу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр.

КІэлэпІум сурэт пэпчъ къарегъэлъэгъу, ащ ишІыхагъэм ыцІэ къарегъаІо, гущыІэхэм аужырэ макъэхэр къахагъэщых. ПхъэнтІэкІу, мышкІу, кІэлэцІыкІу, еджакІу, лъэсрыкІу, пкІэнакІу.

– Мы гущыІэхэр зэкІэ сьд фэдэ макъэкІэ ыухыгъэха? КІэлэцІыкІу 2–3 макъэу кІу къыкІарегъаІотыкІыжы.

Адырэ гущыІэхэр къэзгъэлъагъохэрэ сурэтхэр зэхэтхэу доскэм тетых. Ахэр джы зэриухырэ макъэм елътытыгъэу зэхэушъхафыкІыгъэнхэ фае: чэрэз, щалъ, къаз, пшъэдэлъ, ахъщалъ, къэпраз, шъоушъыгъулъ, пшъэрылъ, нэмыкІхэри. Сурэт пэпчъ къаригъэлъэгъумэ, итыр къаригъаІозэ макъэу зэриухырэ хагъэунэфыкІы, кІэлэпІум зэхушъхафыкІызэ бгъу зырызымкІэ егъэуцух: макъэу з-кІэ ыухыхэрэ сэмэгумкІэ, лъ-мкІэ ыухыхэрэ джабгъумкІэ.

– СэмэгумкІэ щыт сурэтхэм арытхэр къэтэжъугъаІох. Сьд фэдэ макъэкІэ ухыгъэха мы гущыІэхэр зэкІэ? (З). (ДжабгъумкІэ щыт сурэтхэм ацІэхэри къарегъаІох). Сьд фэдэ макъэкІэ ухыгъэха мы гущыІэхэр? (Лъ). КІэлэцІыкІухэу гущыІэхэм ахэт макъэхэр къызфэмыІохэрэм нахъ ынаІэ атырегъэты.

СЫД ФЭДЭ ПСЭУШЪХЪЭХА ТЭ ТШІЭХЭРЭР?

Программнэ ишгъарылгъэр: ГущыІэхэр, ахэмэ ахэт макъэхэр тэрэзэу къаІохэу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр; псэушъхъэхэр зэрашІэхэрэр, унэгъо псэушъхъэхэмрэ хъэкІэ-къуакІэхэмрэ зэхэушъхафыкІыгъэнхэ алъэкІау егъэсэгъэнхэр.

КІэлэпІум сурэтхэм ащыщ горэ къегъэлъагъо, гущыІэм пае, чэмыи исурэт зэрытыр ыкІи яупчІы: «Сьда мыщ итыр?» – «Чэмы» – къаІо кІэлэцІыкІухэм. «Адэ мыр сьда?» (Бэджэ сурэт къарегъэлъэгъу.)

– «Бэджэ». Къаригъэлъэгъугъэ ыкІи къаІогъэ псэушъхъэхэр зэхэушъхафыкІыгъэу къытырегъэуцух: унэгъо псэушъхъэхэр зы бгъумкІэ, хъэкІэ-къуакІэхэр адырэбгъумкІэ. ЗэкІэ псэушъхъэхэм ацІэхэр къызаІауахэу, ахэр кІэлэпІум зигъэуцухэкІэ ахэмэ ацІэхэр шъхаф-шъхафэу джыри зэ къарегъаІожы. Ащ нэужым кІэлэпІум арел: «Сьд фэдэ псэушъхъэха чэмыр, шыр, шкІэр, мэлыр, нэмы-кІхэри?» Тыда ахэр зыщыпсэухэрэр?» «Ары, ахэр цІыфым ищагу дэтых, ахэр агъашхэх, аІыгъых. Ащ пае ахэмэ унэгъо псэушъхъэхэр араІо, мы псэушъхъэхэми яшІауагъэ цІыфым къырагъэкІы. Сьда чэмыи къытитырэр? Сьд мыр цІыфым зэригъэфедэрэр? Мыдырэ псэушъхъэхэр джы къэтэжъугъаІох. Тыда ахэр зыщыпсэухэрэр? Сьд псэушъхъэха ахэр?»

ХЭТ СЫД ЫШІЭРА?

Программнэ ишгъарылгъэр: Псэушъхъэ пэпчъ ыгъаІурэ макъэхэр къэзыгъэлъэгъорэ глаголхэр зэхамыгъэкІуакІэхэу агъэфедэшъухэу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр (мэхъакъу, мэпцІау, мэІои, мэбыу, маІо, мэкъакъэ, мэщыщы, нэмыкІхэри).

Дидактическэ джэгукиау «Хэт сьд ышІэра?» КІэлэпІум псэушъхъэхэм яджэгуалъэхэр е ясурэтхэр къегъэлъагъох ыкІи ахэр зыщыщхэр къаІонэу арел; ащ нэужым ахэмэ ашІэхэрэр къэзыгъэлъагъохэрэ гущыІэхэр къаІох. ГущыІэм пае: хъэр мэхъакъу, щылъ, мащэ, машхэ. Джащ фэдэу нэмыкІ псэушъхъэхэм ашІэхэрэр къаІох.

КЪАШІЭ, ТЫДЭ СЫД КЪЫЩЫКІРА?

Программнэ ишгъарылгъэр: КъэкІыхэрэм ацІэхэр ыкІи ахэр къызыщыкІыхэрэ чІыпІэр кІэлэцІыкІухэм тэрэзэу ашІау гъэсэгъэнхэр; ягулътэ, япамять ахэгъэхъон.

КІэлэцІыкІухэр хъураеу гъэуцугъэх. Ахэмэ ащыщ горэм кІэлэпІум Іагуаор фэдзы ыкІи чІыпІау къызыщыкІырэр къеІо: мэзы, сад, хатэ, губгъо. КІэлэцІыкІум къэкІырэм ыцІэ къыреІошъ, Іагуаор кІэлэпІум фэдзыжы. ГущыІэм пае, кІэлэпІум къеІо: «Сад». КІэлэцІыкІум ащ къыдакІэ горэм ыцІэ къеІо: «Мылэрыс». Анахъ псынкІау ыкІи тэрэзэу къэзыІорэр атэкІо. Анахъыбэрэ псынкІау ыкІи тэрэзэу къэзыІауагъэр зэкІэмэ атэкІо. Джэгукиау нахъ къиыи пшІы пшІоигъомэ, гущыІитІу – щы кІалэхэм къаІонэу пшІыи хъушъ.

ЗЫФЭДЭР КЪАЮ

Программнэ пшгэрылгхэр: пкыгыуацІэхэм плгышгъуацІэхэр тэрэзэу къагуагъуоцхэу ІофшІэнхэр зэхэцэгъэнхэр.

Столышгъхэм джэгуалгъхэр (нысхъапэхэу джэнэ зэмышгъогъухэр зыщыгъхэр, е пкыгыо кІэракІэхэр) кытырелгъхэх. Ахэмэ ацІэхэр кІэлэпІум къарегъаІох. Ащ нэужым нысхъапэм цыгъхэр къарегъаІох. ЕтІанэ нысхъапэхэм ащыгъхэм яплгышгъохэр, ахэр зыхэшІыкІыгъхэр къаІох. Щысэ ареты: «Джанэр сыд фэда? – плгыжы, кІэракІ, дахэ, дэнэ джан». Зы пкыгыом плгышгъо заулэ кыпаІухъанэу кІэлэцІыкІухэм арІо.

«ТУЧАН», «ПХЪЭШГЪХЪЭ-МЫШГЪХЪЭХЭР», «КУАНДЭХЭР»

Программнэ пшгэрылгхэр: Пхъэшгъхъэ-мышгъхъэхэм ахахъэ хэрэм ыкІи ахэмэ язэрэщыт кытегушыІэнхэ алгъэкІэу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр; пхъэшгъхъэ-мышгъхъэ чгыгхэмрэ шгъхъан-дэхэмрэ зэхаушгъафыкІынхэ алгъэкІэу, ахэмэ къапыкІэхэрэр зэхамыгъэкІуакІэхэу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр.

КІэлэпІум кыыхешыпыкІых сурэтхэу пхъэшгъхъэ-мышгъхъэхэр зэрытхэр ыкІи кытырелгъхэх.

КІэлэцІыкІухэм ащыц горэ тучантесэу кыыхахы. КІэлэцІыкІухэм ащыц «щэфакІо» пхъэшгъхъэ-мышгъхъэ сурэтхэр зытелгъ столым къекІуалІэ. Зыфаеу ыщэфыщт пхъэшгъхъэ-мышгъхъэм ыцІэ кыыримыІоу ащ теплгъу иІэр кыреІо. ГушыІэм пае: «Сэ сщэфынэу сыфай пхъэшгъхъэ-мышгъхъэ. Ар садым кыдэкІэ, чгыг иным кыпэкІэ, плгыжы, хъурай, кІэ кІыхъэ пыт, хафэ, ащ компоти варенье дэгъуи хэпшыкІын плгъэкІыщт». (Чэрэз.)

КІэлэцІыкІур зыфаер щакІом кыгурыІоным пае ыщэфынэу кыыхихырэм итеплгъэ тэрэзэу кыІон фае.

СЫДА МЫЩ КЪЫЩЫКІЫРЭР?

Программнэ пшгэрылгхэр: ГушыІэр мэкъэ-макъэу зэрэзэхэтым едгІушгъухэу, ахэр гушыІэм тэрэзэу кыщаІошгъоу, гушыІэм щыкІэрэ макъэр къашІэшгъоу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр.

Гъулацый иписыма кІэлэцІыкІухэм къаІукІагъ. Ащ итхагъ: «ГушыІэхэр зытетхэгъэ тхъэпэ цІыкІур кышгъуфясэгъэхы.

Шгъегупшыси къашгъушІэ, сыд гушыІэха сэ сыгу исыубытагъэхэр. Апэрэ гушыІэр ...ыгъужъ. Сыд гушыІа ар? КъысашгъуІу, кІэлэцІыкІухэр. («Тыгъужъ».) Сыда мы гушыІэм хэзыгъэр? Сыд макъа щыкІэрэр? («Макъэу т, гушыІэм икъежъепІэ дэдэм щытыр ары».)

Адырэ гушыІэхэу сыгу исыубытагъэхэри къашгъушІэзэ шгъуджэгу: ...цэжъый, ...элэцІыкІух, ...эмы, ...ысхъап, ...тол, ...ыІэрыс, ...сычэт. (ЗыгорэкІэ гушыІэр къамышІэмэ исурэт ягъэлгъэгъугъэн.)

Шгъухъупхъ, зэкІэ гушыІэхэр дэгъоу къэшгъушІагъэх ыкІи тэрэзэуи къэшгъуІагъэх».

ТЭРЭЗЭУ ГЪЭТІЫЛЬ

Программнэ пшгэрылгхэр: Пкыгыохэр зыхахъэхэрэ купхэр псынкІэу кызэхафышгъухэу, псэушгъхъэхэм ящырхэм ацІэхэр ашІэхэу, зэкІэлгъыкІокІэ тэрэз хэлгъэу (логическэу) гупшысэшгъухэу егъэсэгъэнхэр.

КІэлэпІум истолышгъхъэ телгъых сурэтхэр (унэгъо ІапІэхэр: стол, пхъэнтІэкІу, кресло, диван, чыхІан, плэкІор, плуабл; пхъэшгъхъэ-мышгъхъэхэр: къужы, апельсин, мыІэрыс, лимон, чэрэз; псэушгъхъэхэми ящырхэр: чэтыуцыр, шгъынэ, шкІэ, чэтжъый, къазцыр, бэджэцыр, чыцІы, псычэтцыр, хъажгъу, нэмыкІхэри).

КІэлэпІур яупчІы: «Сыд фэдэ унэгъо ІапІэха шгъушІэхэрэр? Сыд фэдэ пхъэшгъхъэ-мышгъхъэха шгъушІэхэрэр? Псэушгъхъэхэм ящыр цІыкІухэм ацІэхэр къашгъуІох».

Ащ пыдзагъэу арІо: «Сэ систолышгъхъэ сурэт зэфэшгъафхэр телгъых. Сэ нэгырэ зырызэу столым шгъукъесцэлІэщт ыкІи сурэт заулэ кышгъостыщт, шгъо ахэр коробищымэ адэшгъулгъащтых: зым – унэгъо ІапІэхэр, ятІонэрэм – пхъэшгъхъэ-мышгъхъэхэр, ящанэрэм – псэушгъхъэхэм ящыр цІыкІухэр. Коробкэхэм адашгъулгъхъэхэрэм ацІэхэр къэшгъуІонхэ фае». Джаушгъэу зэкІэ сурэтхэр агъэтІылгъых. Ащ нэужым нэгыритІу кыдэпщэу «Хэт нахъ псынкІэу» плуо зэбгъэнэкъокъухэзэ бгъэджэгухэми хъушгъ.

Джэгуныр кІо зыхгъукІэ, кІэлэпІур зылгыплгъэн фаер кІэлэцІыкІухэм гушыІхэр тэрэзэу къаІоныр ыкІи пкыгыохэм ясурэтхэр тэрэзэу зэхаушгъафыкІынхэр ары.

СЫД ФЭДЭ ГУЦЫНА СЫГУ ИСУБУТАГЪЭР?

Программнэ шиғарылғхэр: КІэлэцІыкІухэм агурыгъэлогъэн фае гуцыІэхэм макъэ зыкІапыІукІырэр ахэр макъэ-макъэу зэхэтхэшъ ыкІи ахэр зэфэшъхьафхэшъ ары. ГуцыІэм икъежъапІэ щыт макъэр хагъэуцожъышъоу ыкІи ар къаІошъоу егъэсэгъэнхэр.

Занятием ищыкІагъэхэ сурэтхэр: кІэпхын, къэгъагъ, къаз, пальто, ручк, пхъэнтІэкІу (кІэлэпІум пае); тетрадь, дневник, пенал, тхылъ (кІэлэцІыкІухэм апае).

КІэлэпІум сурэтэу кІалэ зытешІыхъагъэр къарегъэлъэгъу ыкІи къареІо: «Мыр ...элэцІыкІу». КІэлэцІыкІухэр щыпцІыгъэх ыкІи кІэлэпІур къагъэтэрэзыжъыгъ: «КІэлэцІыкІу». КІэлэпІур къезэгъы: «Сэри арыба къызэрэсІорэр ...элэцІыкІу». КІэлэцІыкІухэр егугъухэзэ къыхагъэщы хэзыгъэ макъэр ыкІи къаІо: «КІэлэцІыкІу». «Сыда адэ сэ къызкІысфэмыІорэр?» – егъэшІагъо кІэлэпІум. «О макъэу кІ къапІорэп, ар блэтІупщыгъ», – къыфалъатэ кІэлэцІыкІухэм.

КІэлэпІум адырэ сурэтхэри къарегъэлъэгъух ыкІи апэрэ макъэр апымытэу къеІох: (...эпхын, ...эгъагъ, ...сичэт, ...учк, ...хъэнтІэкІу, ...пальто, нэмыкІхэри). КІэлэцІыкІухэм кІэлэпІур къагъэтэрэзыжъы, тэрэзэу, ІупкІэу гуцыІэхэр къаІох, блэтІупщыгъэ апэрэ макъэр гуцыІэ пэпчъ къыхагъэщызэ къаІо.

Ащ нэужым кІэлэцІыкІухэм ежъ яІэ сурэтхэр къагъэлъагъох, апэрэ макъэр пымытэу гуцыІэхэр къаІох. КІэлэпІум гуцыІэхэр къегъэтэрэзыжъых.

ТЭРЭЗЭУ ГУЦЫІУХЫГЪЭР КЪАІО

Программнэ шиғарылғхэр: ГуцыІэхыгъэр тэрэзэу къызэхагъэуцоу, макъэ тэрэзкІэ зыщыкІэупчІэхэрэ ыкІи джэуапхэр къызщатыхэрэр къаІохэу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэных.

КІэлэпІум кІэлэцІыкІухэм пкъыгъо горэхэр зэрыт сурэтхэр аретых. «Тэ джы гуцыІэхыгъэхэр зэхэдгъэуцохэу ыкІи ахэр тэ тэрэзэу къатІохэу зыдгъэсэщт», – еІо кІэлэпІум. КІэлэ зэгоситІум язырэр къыгосым еупчІэу, адырэм джэуап къытыжъэу кІалэхэр гъэджэгугъэнхэр. ГуцыІэм пае: «Мурат, сыд фэдэ сурэта о уиІэр?» («Сэ чэтыу сурэт сиІ».) «Уичэтыу сыд фэда?» (Сичэтыу къолэн дах.) «Уичэтыу дэгъоу цыгъо цІыкІухэр къеубыгыха?» («Ары, сэ сичэтыу цыгъохэр кІыххэзэ дэгъоу къеубытых») нэмыкІхэри.

КІэлэцІыкІухэм къагъэпсыхэрэ гуцыІэхыгъэхэр тэрэзэу къаІохэу, упчІэ гуцыІэхыгъэхэр тэрэзэу къагъэпсыхэу егъэсэгъэнхэр.

ТЭРЭЗЭУ КЪАІО

Программнэ шиғарылғхэр: ГуцыІэмрэ гуцыІэхыгъэмрэ яхьылІагъэу кІэлэцІыкІухэм ашІэрэр зэфэхьысыжъыгъэн.

– ГуцыІэм, гуцыІэхыгъэм яхьылІагъэу тшІэрэр тыгу къэдгъэкІыжъыщт, – еІо кІэлэпІум. Сурэт горэхэр аригъэлъэгъуэ пкъыгъо горэхэм ацІэхэр къарегъаІох:

– Тхылъ, Іанэ, пхъэнтІэкІу, Іэгуау.

– Мы къэтІуагъэхэр сыда зыщыщхэр? (ГуцыІэх.) ГуцыІэу Іэгуау хэтэу гуцыІэхыгъэ къызэхэжъугъэуцу. (Іэгоо плъыжъ туча-ным щачэ.) Мы гуцыІэхыгъэм гуцыІэ пчъагъэу хэтыр къэтэжъугъэлъыт. (4). (Нахъ гуцыІэхыгъэ цІыкІу горэ зэхагъэуцон). (Іэгуаор мэлъатэ.) ГуцыІэ тхъапша мыщ хэтыр? (2.) ГуцыІэхыгъэхэр сыд фэдэу хъухэра? (КІыхъэх, кІакох.) ГуцыІэхыгъэр сыдэу бгощын плъэкІыщта? (ГуцыІэ-гуцыІэу.) ГуцыІэхыгъэхэм якъэІуакІэ зэфэда? (Хъау.) Зыгорэм тыкІэупчІэ зыхъукІэ сыдэушътэу тымакъэ тшІыра? (ГуцыІэхыгъэм икІэхым макъэр Іэтыгъэ.)

КІэлэпІум ІофшІэн ареты гуцыІэхыгъэхэр къызэхагъэуцонхэу, ахэр гуцыІэ-гуцыІэу агощынэу. ГуцыІэхыгъэр зэфэшъхьафэу къызэраІорэмкІэ ІофшІэн зэхэщэгъэн (зыгорэм кІэупчІэхэу ыкІи джэуапхэр къатыхэу).

Ащ нэужым «Тэрэзэу къаІо» зыфиІорэ джэугкІэмкІэ гъэджэ-гугъэнхэр.

КІэлэцІыкІухэм фишкэ тІурытІу (зыр плъыжъэу, адырэр шхъуантІэу) ареты ыкІи джэгуным хэлъ хабзэхэр аретІо: «Сэ гуцыІэхыгъэхэри гуцыІэхэри къэсІошътых. Сэ гуцыІэхыгъэ къызысІокІэ фишкэ плъыжъыр, гуцыІэ къызысІокІэ фишкэ шхъуантІэр къэшъогъэлъагъо». Апэ кІэлэпІум джэгуныр зытІо-зыщэ зэхещэ. ЕтІанэ кІэлэцІыкІухэм ащыщ горэхэр лэжъэу егъэнафэх, джэгуныр лъагъэкІуатэ.

ХЭТА АПЭ ИШЪЫГЪЭР?

Программнэ шиғарылғхэр: ГуцыІэ зэфэшъхьафхэм ахэт макъэ пчъагъэр зэрэзэфэмыдизыр, гуцыІэ кІакохэри кІыхъэхэри

зэрэщыІэхэм, гущыІэ кІаком мэкъэ макІэ зэрэхэтым гущыІэ кІыхъэм мэкъабэ зэрэхэтым кІэлэцІыкІухэр нэІуасэ фэшІыгъэнхэр.

(Группэм кІэпсэ цІыкІу щыпешІэ. БгъуитІумкІэ кІэлэцІыкІу зырыз егъэуцу. ГущыІэр кІакоми кІыхъэми лъэбэкъухэмкІэ къэпшІэшт.) ГущыІэ зырыз аретышъ (гущыІэм пае, зым – карандаш, адырэм – тхылъ) арело: гущыІэр къаплэзэ лъэбэкъухэр бдзынхэ фае. Апэрэ гущыІэр къэплэным пае лъэбэкъу тхыпша бдзын фаер? КІэлэпІури дакІэзэ гущыІэр къаІо. Лъэбэкъуиц.) ЯтІонэрэ гущыІэр къаплэмэ, лъэбэкъу тхыпша бдзыцтыр? (Зы.) Тэра гущыІэу нахь кІыхъэр? Тэра нахь кІакор? ГущыІэр къаІо зыхъукІэ мыгумэкІэу, мыгузакъоу къыІэзэ лъэбэкъухэр дидзынхэ фае. Апэ гущыІэхэр кІэлэпІум аретых, етІанэ ежъ кІалэхэм къагупшысых. Анахь гущыІэ кІыхъэ къэзыІорэр ары атекІорэр (кІэлэегъадж, кІэлэцІыкІухэр, зэрэгъаджэгущтыгъэх, зэфэгумэкІыжыщтыгъэх, нэмыкІхэри.)

ВЫСТАВКЭ

Программнэ пшъэрылгыр: Пкъыгъохэр зыхэшІыкІыгъэ материалхэр зэрэшІэхэрэр уплъэкІугъэн.

КІэлэпІум кІэлэцІыкІухэм аретых сурэтхэу материал зэфэшъхьафхэм ахэшІыкІыгъэ пкъыгъохэр зытешІыхьагъэхэр (Іэгуау, машин, быракъ, стакан, уатэ, нэмыкІхэри) ыкІи ахэр зыфэдэ пкъыгъохэр, зыхэшІыкІыгъэ материалхэр къарегъаІо. Ащ нэужым кІэлэцІыкІухэм арело: «Джы мы пкъыгъохэр зыхэшІыкІыгъэхэм ялбытыгъэу выставкэ зэхэтцэшт. Выставкэр къызэІутхы зыхъукІэ пкъыгъохэр зыхэшІыкІыгъэхэ материалхэм ялбытыгъэу куп-купэу (шъхьаф-шъхьафэу) гъэуцугъэнхэ фае. ГущыІэм пае, пхъэм хэшІыкІыгъэхэр зы чІыплэу, тхылъыплэм хэшІыкІыгъэхэр ятІонэрэ купэу, хыашъом хэшІыкІыгъэ пкъыгъохэр яцэнэрэ чІыплэу, нэмыкІхэри.

Ащ ауж кІэлэпІум материалым ыцІэ къыреІо, ащ хашІыкІырэ пкъыгъохэм ясурэтхэр шъхьаф-шъхьафэу столым къытыралъхъэх.

Джаш фэдэ ІофшІакІэм пкъыгъохэр зыхэшІыкІыгъэхэр ашІэхэу, ахэр куп-купэу агоцхэу регъасэх.

ГУЩЫІЭ КЪАІО

Программнэ пшъэрылгыр: ГущыІэм хэт макъэхэр зым ыуж адырэр итэу къызэрэтІорэр зэхягъэшІыкІыгъэн; гущыІэ зэфэшъхьа-

фхэм мэкъэ пчъагъэу ахэтыр зэфэшъхьафы ыкІи ащ къыхэкІыкІэ гущыІэхэр кІакохэу ыкІи кІыхъэхэу зэрэхъухэрэр ягъэлъэгъугъэн.

Джэгуныр зэхэтцэгъэным пае демонстрационнэ звуковая линейкэ ищыкІагъ.

ГущыІэ зэфэшъхьафхэр къаІонхэу кІэлэпІум кІэлэцІыкІухэм арело. ГущыІэ заулэ къызаІуахэкІэ, кІалэхэм анаІэ тырарегъадзэ гущыІэхэр зэрэзэфэмыдэхэм. «Джы непэ, – еІо кІэлэпІум, – гущыІэхэм яхылаІагъэу джы нэсыфэ тымышІэщтыгъэу кІэу зыгорэ зэдгъэшІэшт. Ар нахь дэгъоу зэхэтфыным пае мы линейкэр ІэпыІэгъу къытфэхъушт. (Линейкэр къарегъэлъэгъу.)

– Мы линейкэм ыкІоцІ хъурэе цІыкІухэр итых. Линейкэм ышъхьагъы къытепшы зыхъукІэ ащ хъурэе шхъуантІэхэр къыщэолъэгъух. Мы хъурэе шхъуантІэхэр, – еІо кІэлэпІум, – макъэхэу гущыІэм хэтхэр зэрэзэлъыкІохэрэм афэдэу, зым ыуж адырэр итэу зэлъэкІох, ахэр тэлъэгъух ыкІи къэтлбытэнхэ тлъэкІышт.

КІэлэцІыкІухэм ащыц горэм гущыІэ кІако горэ къыІонэу кІэлэпІум арело. А гущыІэр зэхэугуфыкІыгъэу, макъэу хэтхэр къыхигъэщыхэзэ жъажъэу кІэлэцІыкІум къеІо. КІэлэпІум ащ ыужы итэу макъэ пэпчы хъурэе цІыкІухэр къычІегъэщых. ГущыІэм пае, кІалэм «нан» къыІуагъэмэ, кІэлэпІум хъурэе шхъонтІиц къычІегъэщы. А гущыІэ дэдэр кІэлэцІыкІуи 2–3 къыкІаІотыкІыжы, ары къэсми кІэлэпІум хъурэе шхъонтІэ цІыкІухэр къычІегъэщых. Ащ нэужым нахь гущыІэ кІыхъэ къагупшысынэу арело. КІалэхэм гущыІэхэу къаІохэрэр (нэнэжъ, машин, кІалэ, нэмыкІхэри) кІэлэпІум линейкэм къыщегъэлъагъох. ГущыІэ пэпчъ мэкъэ пчъагъэу хэтыр къалбытэ. АщкІэ кІэлэцІыкІухэм гу лъарегъатэ гущыІэхэм мэкъэ пчъагъэу ахэтыр зэрэзэфэмыдизым. Ащ елбытыгъэу нахь мэкъэ макІэ зыхэт гущыІэр нахь кІаку, нахь мэкъабэ зыхэтыр нахь гущыІэ кІыхъ. Зэрагъапшэх гущыІэхэу жэ – жакІэ – жэкІэупс; пэ – пакІэ, пэнапцІэ, нэмыкІхэри.

ГущыІэ кІакохэр къэшъугупшысых (зыгорэкІэ кІин къафэхъумэ, кІэлэпІум сурэтхэр къаригъэлъэгъухэзэ гущыІэхэр къаригъаІохэми хъушт). ГущыІэ кІыхъэхэр къэшъугупшысых. Ахэмэ ахэт макъэхэр зэхэугуфыкІыгъэу къыхагъэщыхэзэ гущыІэхэр къыкІаІотыкІыжых.

МЭКЪЭ ГЪЭНЭФАГЪЭ ХЭТЭУ ГУЩЫІЭ КЪЭГУПШЫС

Программнэ пшъэрылгыр: КІэлэцІыкІухэм ямэкъэзэхэхыкІэ хэгъэхъогъэным Іоф дэшІэгъэныр.

КІэлэпІум кьеІо: «Макъэу «кІ» хэтэу гуцыІэ къэшъугупшыс». ТІэкІу тырегъашІэ. Джэгухэрэм ащыщ горэм Іэгугаор федзы. КІэлэцІыкІум кьеІо: «КІалэ» – Іэгугаор джэгухэрэм ащыщ федзыжы, ащи гуцыІэ кьеІо. Джауштэу а зы макъэмкІэ гуцыІэ заула кызаІуахэкІэ нэмыкІ макъэ аштэ, джэгуныр лъэогъэкІуатэ. Джэгухэрэм ащыщэу псынкІэу гуцыІэхэр къэзыІоштъугъэр ыкІи ищыкІэгъэ макъэр тэрэзэу зыгъэфедагъэр ары анахь ІазэкІэ хэбгъэунэфыкІын фаер.

ХЭТ, СЫД ФЭД ПКЪЫГЪУАЦІЭР?

Программнэ пшгъэрылгъэр: Пкъыгъо зэфэдитІур зэрагъапшэу зэрэзэхыщырхэр, зэрэзетекІыхэрэр къагурыІоу ыкІи къаІошъоу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр. Гулътэ яІэу кІэлэцІыкІухэр пІугъэнхэр. КІэлэцІыкІухэм гуцыІэ пчъагъэу ашІэрэм пкъыгъуацІэхэр, плъышъуацІэхэр хэгъэхъогъэнхэр ыкІи ахэр зэрагъэфедэхэрэм лъыплъэгъэн.

Джэгуным изэхэщэн. КІэлэпІум столышъхъэм кытырелъхъэх сурэтхэр: а зы пкъыгъом ехылаІагъэу сурэт тІурытІу: джэнітІу, пцэжъыитІу, чыІуитІу, пэІупхитІу, нэмыкІхэри. Ау а пкъыгъохэм зэфэмыдэныгъэ горэхэр къахэфэх. «Джыдэдэм мы пкъыгъохэм яхылаІагъэу зыгорэхэр къэтІотэщтых. Пкъыгъо зэфэдитІур кыхэтхышт. Зы пкъыгъом сэ сыкытегуцыІэшт; адырэм сэ кыдэсщырэ кІэлэцІыкІур кытегуцыІэшт. Чэзыу-чэзыоу къэтІотэшт. Сэ пкъыгъом ышъо къэсэІомэ, ори пкъыгъом ышъо къэпІошт; пкъыгъом изэрэщытмэ сэ сыкызтегуцыІэрэр, ори о пІыгъ пкъыгъом изэрэщыт къэпІоштыр.

КІэлэцІыкІур кыдещы, зы сурэтэу джанэ зэрытыр кІэлэцІыкІум реты, адырэр ежъ кІэлэпІум кызыфегъанэ.

КІэлэпІум: Сэ сисурэт джанэ тешІыхъагъ.

КІэлэцІыкІум: Сэсыеми джанэ тешІыхъагъ.

КІэлэпІум: Сэ сиджанэ ылашъхъэхэр кІыхъэх. Бжыхъэм е кІымафэм пщыгъышт.

КІэлэцІыкІум: Сэ сиджанэ Іэгъопэ кІаку, гъатхэм е гъэмафэм пщыгъышт.

КІэлэпІум: Сэ сиджанэ цыбзэпкъэу зэхэлъ.

КІэлэцІыкІум: Сэ сиджанэ шъолгъырхэр ехых.

КІэлэпІум: Сиджанэ джыбэ тет, ар сэмэгубгъумкІэ щыІ.

КІэлэцІыкІум: Сэ сиджанэ джыбитІу тет.

Джащ ехыщырэу адырэ пкъыгъохэми Іоф адашІэ.

МАКЪЭР ГЪУЛАЦЫЙ ЫГУ КЪЭГЪЭКІЫЖЪ

Программнэ пшгъэрылгъэр: ГуцыІэхэм яапэрэ е аужырэ макъэу щыкІэрэр къашІэшъоу кІалэхэр егъэсэгъэнхэр.

Гъулацый кІалэхэм къарело: «Сэ джыдэдэм къэсІошт гуцыІэхыгъэхэм ахэт гуцыІэхэм яапэрэ е яаужырэ макъэхэр къэсІоштхэп. Ар зыфэдэ макъэр шъо къашъуІо.

Гъулацый:

КІалэхэр:

Тучаным джэгугалгъэхэр кыщыагъэх:

нысхъа...	п
маши...	н
велосипе...	д
Іэгуга...	о

Садым кІалэхэм кыщыашыныгъэх:

чэрэ...	з
мыІэры...	с
пхъэгугу...	лъ
череш...	н
ШакІом тыгъу... кыукІыгъ.	жъ
КІалэм ша... плъыжъ кыфащэфыгъ.	р

Унэм итых:

сто...	л
пхъэнтІэ...	кІу
дива...	н
шка...	ф

КІэлэцІыкІухэм зэрэгугыІэ псэоу къамыІоу, хагъэхъожырэ макъэ закъор кызэраІоным кІэлэпІур лъэплъэ. Апэ макъэу кыпагъэхъажырэ зэкІэ кІалэхэм кызэдаІо, етІанэ сатырэм тесхэм къаІо, ащ нэужым нэгырэ зырызхэм къарегъэІожы.

ПКЪЫГЪОР СЫДА ЗЫХЭШЫКІЫГЪЭР?

Программнэ ишгэрылгхэр: Пкъыгъохэр зыхэшЫкІыгъэм елътытыгъэу зэхаушъхьафыкІынхэ алъэкІэу кІалэхэр егъэсэгъэнхэр.

Апчым, пхъэм, гъучІым, тхылтъпІэм, шэкІым ыкІи нэмыкІхэм ахэшЫкІыгъэ пкъыгъо зэфэшъхьафхэр (материал зэфэшъхьафхэм ахэшЫкІыгъэу, ау зэрагъэфедэрэр зэу пкъыгъуи 4–5 фэдиз) зэхэпхьагъэхэу столым тетых. Ахэмэ кІалэхэр яплъынхэшъ, ащ ацІэхэр къаІонхэу кІэлэпІум арело. Ащ нэужым пкъыгъо заулэ зэрагъэфедэхэрэмкІэ зэфэдэхэу (лагъэ е псышъуалъ: апчым, гъучІым, пхъэш, ятІэм ахэшЫкІыгъэхэу) къарегъэлъэгъух, ахэр зэрагъэфедэхэрэмкІэ ыкІи зэрэзэфэмыдэхэмкІэ яупчІы. ЗыгорэкІэ кІэлэцІыкІухэм ахэмэ ятеплъэмэ, яинагъэ-яцІыкІугъэмэ къаІуатэрэр, кІэлэпІум нахь упчІэ зэхэугуфыкІыгъэ афегъэуцу: «Сыда стаканыр зыхэшЫкІыгъэр, сыда псышъуалъэр зыхэшЫкІыгъэр», нэмыкІхэри. Сыдигъуа стаканыр, псышъуалъэр зыдгъэфедэхэрэр. Ащ фэдэу пкъыгъо заулэхэм затегушъІэхэрэ нэужым кІэлэцІыкІу горэ къырещалІэшъ пхъэм хэшЫкІыгъэ пкъыгъохэу столым тетхэр къыхихынхэшъ, ащ ацІэ къыІонэу, кІалэхэм къаригъэлъэгъунэу кІэлэпІум арело. КІэлэцІыкІум къыгъэлъэгъорэ пкъыгъохэм адырэхэр алъэплъэх. Ащ нэужым зэкІэ пкъыгъохэу столым тетхэр зэхагъэкІухъажьых, етІани нэмыкІ пкъыгъохэу, апчым, е тхылтъпІэм, е шэкІым ахэшЫкІыгъэхэр къагъэлъагъох.

ІофшІэныр нахь ригъэгупшысэньхэу зэхэщагъэми хъущт: апчым хэшЫкІыгъэ стаканым гъучІым е пхъэм хэшЫкІыгъэ джэмышхыр ралъхъанэу.

ЗэкІэм пкъыгъохэр зызэхафыхэкІэ, унэм ит пкъыгъохэу пхъэм хэшЫкІыгъэхэр къарегъаІох.

ДЖЭГУАЛЪЭХЭМ ЯТУЧАН

Программнэ ишгэрылгхэр: Пкъыгъохэм къатегушъІэшъухэу, ащ анахь къыхэщырэ нэшанэхэр къыхагъэщышъоу ыкІи итеплъэрэ инэшанэхэмрэкІэ пкъыгъор зыщыщыр къашІэшъоу кІалэхэр егъэсэгъэнхэр.

КІалэхэм гушъІэухыгъэхэр тэрэзэу зэхагъэуцохэу ІофшІэнхэр зэхэщэгъэнхэр.

Апэ гушъІэухыгъэ къызэрыкІохэр къызэхагъэуцонэу кІэлэпІум кІэлэцІыкІухэм арело. Сурэтхэр аригъэлъэгъумэ ащ упчІэр кІыгъузэ

гушъІэухыгъэ къызэрыкІохэр къызэхагъэуцох. «Іэгуаор сыд фэда? Сыда Іэгуаор зыхэшЫкІыгъэр? Ныхъапэр хэта зыер?» нэмыкІхэри. Ащ нэужым нахь гушъІэухыгъэ кІынхэр къызэхагъэуцох. ГушъІэухыгъэр кІэлэпІум къырегъажьэшъ, кІэлэцІыкІухэм ар къаухыжъы.

- Мурат карандашыр къыштагъ... (сурэт ышІынэу).
- Непэ нахь фабэу зыфэпэгъэн фае... (къэучтыІыгъэшъ).
- КІалэхэр библиотекэм кІуагъэх... (тхылъхэр къыІахынхэу).
- Бзыухэр къэбыбыгъэх... (шхэнхэу).
- МэкІэ-макІэу шъугушъІ... (нэнэжъ мэчъыешъ).
- Нанэ сумкэр ышти ежъагъ... (тучаным кІонэу).

ГУШЪІЭМ ИМЭХЪАНЭКІЭ КЪЫПЫЩЫТЫР КЪАІО

Программнэ ишгэрылгхэр: ГушъІэхэм ямэхъанэкІэ къапыщытхэр къаІонхэу егъэсэгъэнхэр..

- «Ины» – еІо кІэлэпІум. КІэлэцІыкІухэм къаІон фае: («ЦІыкІу»)
- «Дахэ» («Іае»)
- «ЦІынэ» («Гъушъэ»)
- «Лъагэ» («Лъхъанчэ»)
- «Къабзэ» («ШІои»)
- «Мафэ» («Чэщы»)
- «Фыжъы» («ШІуцІэ»)
- «Дэгъу» («Дэи»).

Джэгуныр псынкІэу зэлъыкІон, бэрэ емыгупшысэхэу гушъІэхэр къаІонхэ фае.

СЫДИГЪУА АР ЗЫХЪУРЭР?

Программнэ ишгэрылгхэр: Илъэсым иуахътэхэм нэІосэныгъэу афырІэр гъэунэфыгъэн. УпчІэхэм яджэуапхэр псынкІэу къагъотхэу егъэсэгъэнхэр.

ДжэгукІэм ыцІэр: «Сыдигъуа ар зыхъурэр?» ЗэрэджэгушъІтхэ шЫкІэр къафеІуатэ: «Сэ илъэсым иуахътэхэм ащыщ горэ къэсІощт. Шъо псынкІэу къэшъуІон фае а лъэхъаным къэхъурэр ыкІи цІыфхэм ашІэрэр. ГушъІэм пае: сэ къэсэІо «гъатхэ» ыкІи мыжъокІэ цІыкІу шъуащыщ горэм ыпашъхъэ къэсэлъхъэ. МыжъокІэ цІыкІур зыпашъхъэ ислъхъагъэм псынкІэу ыгу къегъэкІыжъы гъатхэм

къэхъухэрэр ыкІи къеІо: «Гъатхэм осыр мэжъужьы, къэфабэ, мафэхэр нахъ кІыхъэ мэхъух», нэмыкІхэри. ЗэкІэ кІэлэцІыкІухэм джэгукиэм хэлъ хабзэхэр къызагурыІуахэкІэ, ахэр егъэджэгух.

ПОЧТАЛЬОНЫМ ОТКРЫТКЭХЭР КЪЫТФИХЫГЪЭХ

Программнэ ишгэрылгхэр: Сурэтхэр къызфагъэфедэхэзэ тинахъыжъхэм Іофэу ашІэхэрэм яхъылІагъэу къэІотэнхэр къызэхагъэу-цохэу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр; сурэтым итыр зэхашІыкІэу, къагурыІоу, зэкІэлъыкІокІэ тэрэз хэлъэу къаІотэшъоу, плъышъуа-цІэхэр яжабзэ цагъэфедэхэу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр.

Письмэзехъэ шъуашэр ыщыгъэу, Іалъмэкъыр ыІыгъэу шъэожъыер группэм къехъэ, открыткэу сурэтыр зытетыр кІэлэцІыкІу пэпчъ реты. Открыткэм тет сурэтым еплъынхэу ыкІи ащ ехъылІагъэу къэІотэн къызэхагъэуцонэу кІэлэцІыкІухэм арЕІо. Апэ анахъ дэгъоу къэзыІотэшъухэрэм ащыцэу нэбгыри 2–3 къарегъэІуатэ. Ащ нэужым къэІотэныр нахъ къызфэкъынхэм ащыцэу нэбгыри 3–4 къаІотэжъы, адырэхэм хэгъэхъоныгъэхэр къыфашІых.

КІэлэцІыкІухэм къаІотагъэхэр зэфихъысыжъыхэзэ, кІэлэпІум хегъэунэфыкІы: тыбзэ нахъ дахэ хъуным, тикъэІотэнхэр нахъ зэхэугуфыкІыгъэ, гурыІогъошІу хъунхэм пае плъышъуацІэхэр зэрэдгъэфедэнхэ фаер. (Щысэ горэхэр къарегъэлъэгъу плъышъуацІэхэр хэмытхэу ыкІи хэтхэу.)

ХЭТ СЫД ЫШІЭРА?

Программнэ ишгэрылгхэр: ЦІыфхэм ясэнахъат елъытыгъэу агъэцэкІэрэ Іофхэр зыфэдэхэр кІэлэцІыкІухэм ягъэшІэгъэнхэр, гущыІэ пчъагъэу ашІэрэм хэгъэхъогъэн.

Джэгуныр рамыгъажъэзэ кІэлэпІум беседэ кІэкІ зэхещэ гущыІэхэу «сэнахъат», «Іофы» зыфиІохэрэр зэхэфыгъэнхэм пае: «КІэлэцІыкІухэр, сэ кІэлэцІыкІу ІыгышІэм кІэлэпІоу Іоф щысэшІэ. Сэ ар сисэнахъат. Мурат янэ сымаджэхэм яІазэ. Ащ исэнахъат раІорэр «врач» (Іазэ). Зэ шъуегупшысэлъ, сыд фэдэ сэнахъата иІэр титёте Мариет, тэ тшхырэр ащ егъэхъазыры? (ПщэрыхъакІу.) Джы къашъуІо, сыд фэдэ сэнахъатха шъо шъушІэхэрэр?» (КІэлэцІыкІухэм къаІо: «КІэлэегъадж, шофёр, лётчик, тучантес, цокъашІэ, врач, медсестра, нэмыкІхэри.)

ЦІыфы пэпчъ сэнахъат горэ иІэу Іоф ешІэ, зыгорэ егъэцакІэ. Сыда пщэрыхъакІом ышІэрэр? (Егъажъо, егъажъэ, егъэкъабзэ, ебзы.)

– Джы тэ тыджэгушт. Джэгукиэм ыцІэр «Хэт сыд ышІэра?». Сэ сэнахъатыр къэсІошт, шъо ащ фэдэ сэнахъат зиІэ цІыфым ышІэрэр къэшъуІошт.

КІэлэпІум къеІо гущыІэу «врач» («Іазэ»).

КІэлэцІыкІухэм къаІо: «Сымаджэм еплъы, едэІу, еІазэ, уц реты, укол ешІы».

«ДакІо» – мабзэ, мадэ, мәІулІэ, егъэтІэпІы, ут тыредзэ, нэмы-кІхэри.

КІэлэцІыкІухэм янэІосэ сэнахъатхэр кІэлэпІум къеІох: шофер, тракторист, цокъашІэ, къэрэгъул, гыкІакІо, нэмыкІхэри. Мы сэнахъатхэр зиІэ цІыфхэм ашІэрэр кІэлэцІыкІухэм къаІонхэ фае.

Анахъыбэ къэзыІорэр зэкІэмэ атекІо.

СЫДА КЪЫЦЫКІРЭР?

Программнэ ишгэрылгыр: Пкъыгъохэм ацІэхэр тэрэзэу къаІохэу ыкІи алъэгъурэ пкъыгъохэр агу раубытэхэу кІалэхэр егъэсэгъэнхэр.

КІэлэцІыкІухэр столхэм акІэрысых. КІэлэпІум столым къытырелъхъэх пкъыгъо зэфэшъхъафхэр: мыІэрыс, морковк, нысхъап, лагъэ, машин, самолет. Столым тет пкъыгъохэм кІалэхэр арегъэплъых ыкІи ащ ацІэхэр къарегъаІох.

Пкъыгъохэр зэкІэ къызаІуахэхэкІэ кІэлэцІыкІухэм ащыц горэ унэм рагъэкІы, а лъэхъаным столым телъ пкъыгъохэм ащыц горэ кІэлэпІум егъэбылты. Къэзгъэзэжъи къэкІожъыгъэ кІэлэцІыкІум къыІон фае пкъыгъохэм ащыцэу агъэбылтыгъэр, ащыкІэрэр. Ащ нэужым кІалэхэм сурэтхэр арегъэлъэгъух, ахэмэ арытмэ ацІэ къаІо. КІэлэцІыкІухэм макъэхэр зэкІэ тэрэзэу къызэраІоным кІэлэпІур лъэплъэ.

ДЖЭГУАЛЪЭР КЪЭГЪОТЫЖЪ

Программнэ ишгэрылгыр: Макъэхэм ичаныгъэ зэхаушъхъа-фыкІэу кІалэхэр егъэсэгъэнхэр.

КІэлэцІыкІухэр зэгосэу щысых. КІэлэпІум къарегъэ-лъэгъу джэгуалъэу агъэбылтыщтыр. КІэлэцІыкІухэм ащыц

горэ лэжъау агъэнафэ, унэм рагъэкІы е ІуагъэкІотышъ, ыкІыб къэгъэзагъау агъауцу. А лъэхъаным кІэлэпІум джэгуалъэр егъэбылты, кІэлэцІыкІухэм ащыц горэм ыкІыб делъхъэ. Унэм рагъэкІыгъэ лэжъым къеджэжыых, ар къехъажы, кІэлэцІыкІухэм адэжъкІэ къэкІо. КІэлэцІыкІухэу щысхэр Іэгу цІыкІу-цІыкІоу теох. КІэлэцІыкІоу джэгуалъэр зыкъогъу къуагъэбылтъхъагъэм дэжъ лэжъыр къэсы зыхъукІэ кІэлэцІыкІухэр лъэшэу Іэгу теох, кІэрыкІыжы зыхъукІэ цІыкІу-цІыкІоу Іэгу теох. Іэгу зэрэтеохэрэм илъэшыгъэ елътытыгъау лэжъыр зэкІолІэн фаер къыхегъэщы. Джэгуалъэр къызигъотыкІэ лэжъыр кІэу агъэнафэ.

КІэлэпІум ынаІэ тыригъэтын фае Іэгу теоныр нахъ зыщыцІыкІун ыкІи зыщылъэшыр фаем. ЗыгорэкІэ лэжъым джэгуалъэр къыгъотын ымылтъэкІымэ дэлэпыІэгъэн фае.

СЫДИГЪА АР АУЦТЭУ ЗЫХЪУРЭР?

Программнэ пшгъэрылгъхэр: Илгъэсым илгъэхъэнэ зэфэшъхъафхэм дунаим зэхъокІыныгъэхэу къыщыхъухэрэм яхъылІагъау ашІэхэрэр гъэунэфыгъэнхэр; тэрэзэу гупшысэхэу, агу къэкІыжыырэр псынклэу къаІотэжышъоу кІэлэцІыкІухэр егъэсэгъэнхэр.

КІэлэпІум истолышъхъэ илгъэсым илгъэхъэнэ зэфэшъхъафхэр къагъэлъагъохэу сурэтхэр телъых. Шъо зэфэшъхъафхэр зиІэ плІэнэбз плІырыплІ кІэлэцІыкІухэр зыкІэрысхэ стол пэпчъы тырелъхъэ: гъо-жы – бжыхъэ, фыжы – кІымаф, уцышъо – гъатхэ, плъыжы – гъэмаф. КІэлэпІум къеІэты сурэтэу лэжыгъэр зэрэІуахыжыырэр зэрытыр. КІэлэцІыкІухэм плІэнэбз плъыжыыр къаІэтын фае. Джауцтэу рекІокІы джэгуныр. Анахъ джэуап тэрэзыбэ къэзытырэр ары атекІорэр.

УХЭМЫУКЪУ!

Программнэ пшгъэрылгъхэр: Чэщ-зымафэм иохътэ зэфэшъхъафхэм кІэлэцІыкІухэм ашІэхэрэр зэфэхъысыжыыгъэныр; гупшысэшъухэу ыкІи ищыкІэгъэ джэуапыр псынклэу къаІошъоу егъэсэгъэнхэр.

Чэщ-зымафэм иохътэ зэфэшъхъафхэм яхъылІагъау кІэлэпІум беседэ зэхещэ. КІэлэцІыкІухэм агу къагъэкІыжы пчэдыжым, мафэм, пчыхъэм, чэщым ашІэхэрэр. Ащ нэужым джэгукир

къафеІуатэ: «КІэлэцІыкІухэр, тэ джыдэдэм тыджэгушт. Сэ чэщ-зымафэм иуахътэ щыц гуцыІэ горэ къэсІошт. Шъо а лъэхъаным шъушІэхэрэр къэшъуІоштых. ГуцыІэм пае, сэ къэсІо гуцыІэу «пчэдыжы». Сыда шъо къэшъуІонхэ фаехэр?» КІэлэцІыкІухэм агу къагъэкІыжы: «Тыкъэушыжы, зытэтхъакІы, тцэхэр тэлъэкІы, тшъхъацхэр зэІытэхых, зытэфэпэжы» нэмыкІхэри. «Тэрэз, – еІо кІэлэпІум. – Ау тыджэгу зыхъукІэ къэзыІон фаер сэ кубикыр зыпашъхъэ ислъхъэрэр ары. Ащи зы ІофшІагъ ныІэп къыІон фаер: «кІэлэцІыкІу садым сэкІо», е «зысэтхъакІы», е «зысэфапэ». ГуцыІэр къэзыІуагъэм ыІыгъ кубикыр къыгосым реты, ащы зы гуцыІэ къеІошъ, кубикыр къыгосым реты. КІэлэцІыкІухэм ащыц горэм зи къыфэмыІуагъэмэ, кубикымкІэ столым теошъ, къыгосым ретыжы. Ащ фэдэу зи къызфэмыІуагъэ къахэкІымэ, ащ шІуахыгъау, къытекІуагъэхэу мэхъу.

«УнаІэ тегъэт, зыхэмыгъэукъу!» КІэлэпІум чэщ-зымафэм иуахътэхэм ащыцхэр къеІох, кІэлэцІыкІухэм джэуапхэр къаІох.

Мы джэгукир дэдэр нэмыкІэуи бгъэпсын плъэкІышт. КІэлэпІум кІэлэцІыкІухэм мафэм ашІэгъэ гуцыІэ горэхэр къеІох, ежъ кІалэхэм зы гуцыІэ закъо къаІо: мафэ, пчэдыжъ, чэщы, пчыхъэ. ГуцыІэм пае, кІэлэпІум къеІо: «Къалмыкъщай сешъуагъ» ыкІи кубикыр джэгухэрэм ащыц ыпашъхъэ релъхъэ. Адырэм псынклэу къеІо: «Пчэдыжым». КІэлэпІум къеІо: «Телевизорым сеплты». КІэлэцІыкІухэм къаІон алгъэкІышт гуцыІитІу «Мафэм», «Пчыхъэм».

ПШІЭМЭ ДЭГЪУ!

(Унэрыкѳо Мирэрэ Унэрыкѳо Раерэ атхыггэхэм
ащыщхэр ггэфедаггэх)

АДЫГЭ БЫРАКЪЫР

1836-рэ илтэсым Вели-кобританием илЫкІоу Темыр Кавказым щы-псэуштыггэ Дэвид Уркварт Щэрджэсым ишхъафит-ныггэ итамыггэу быракъыр кыуугушысыггэагъ.

Адыгэ быракъыр кѳопэ зэнкІэ плІэнэбз. Ар шэкІ уцышѳом хэшЫкІыгъ. Бы-ракъым дышѳашѳо зиІэ

жѳогѳо пшЫкІутІу тет. Ахэмэ ачІэгъ щэбзищ тешЫхъагъ. Адыгэ быракъым и Мафэ мэлылѳэгъум и 25-рэм Адыгэ Республикэм, Къэ-рэщэе-Щэрджэсым, Къэбэртэе-Бэлъкъарым щыхаггэунэфыкІы. Къэлэ (чылэ) пчэгухэм джэгухэр ащашЫх, орэдхэр кыщаІох. Адыгэ быракъхэр аІыггэхэу цІыфхэр урамхэм къарэкІох. Адыгэ быракъым имэфэкІ мафэ къэралыгѳо шѳэныкѳом фэдизмэ ащыхаггэунэфыкІы.

Адыгэ Республикэм ибыракъ шэкІ уцышѳом хэшЫкІыгъ. Быракъым см 180-рэ икІыхъагъ, см 90-рэ ишѳомбгъуагъ. Уцышѳом кыггэлъагѳорэр щыІэныггэр, гъашІэр зэрэггунэнчѳэр ары. ЫшхъаггкІэ дышѳэ жѳогѳо 12 тешЫхъагъ. Мыхэр адыгэ лъэпкъ 12-мэ адештэх. Быракъым ыгузэгурэ ычІэггэрэ зэдиубытэу апакІэхэр дэггэзыяггэхэу зэтэдзэггэ щэбзищ тешЫхъагъ. Ахэр адыгэ лъэпкъ 12-мэ языкІыныггэ, язэгурыІоныггэ, язэпхыныггэ ятамыгъ.

ГЕРБЫР

ИхѳурэяггэкІэ налым яхъщырэу гербыр ггэпсыггэ. Ащ кыггэ-лъагѳорэр ижѳырэ шыумэ пасэм аІыггыштыггэ чэтэпэІудзэм

итеплѳэ шЫкІэ-ггэпсыкІ ары. Гер-бым ышхъаггкІэ жѳогѳо кѳопитѳ цІыкІоу тешЫхъаггэм цІыф лъэпкъ зэфэшхъафыбэу дунаим ичІынэ-лѳитѳымэ ыкІи Урысыем щыпсэу-хэрэм зэкІэ тэ тиреспубликэ исхэ-ми гуфэбэныггэшхорэ фыщытыкІэ дахэрэ афыряІэу зэрадыраггаштэрэр къеггэлъагѳо. Герб гузэгур огушѳо-шхѳонтІашѳокІэ ггэлаггэ. Ащ нарт эпосым илЫхъужѳэу Саусырыкѳо и Тхѳожѳые тесэу сурэт тешЫхъагъ. Тыггэм кыыхыггэ пхѳэцІэкІэ

машІоу нартмэ къафихырэр устхѳоу ащ ыІэдэжѳ. Бзыушхоу быбырэм фэдэу, машІор кыІукІэу чѳэрэ шыум художникым реггашѳэ Адыгэ Республикэ ныбжыкІэр. Тыггэу кыыкѳокІырэм инэбзыхэр зытыридзэрэ жѳогѳо пшЫкІутІур шыум ышхъагъ щытэлъэгъу. Жѳуаггѳохэм къаггэлъагѳо адыгэхэм анахъ лъэпкъ инхэу 12 зэряІаггэр. Шыум ычІэггкІэ, псы орым яхъщырэу, шѳолѳыр псыггуйтІу рыщагъ. Зыр уцышѳо, адрэр – гѳожѳышѳо. Уцышѳомрэ дышѳэпс гѳожѳышѳомрэ тэ, адыгэхэм, тызщыпсэурэ чІыпІэр мээ дэхэ дэдэхэмкІэ зэрэбаир къаушыхъаты. Мэзым иухыпІэ шІуцІашѳокІэ кыызкІыриггажѳэрэр зэшхъэ-зэшѳо ггэбэжѳу-лѳэхэр мымакІэу зэрэтиІэхэр ары. А чІыгу хѳоо-пщаомэ абггукІэ лІэшІэггѳу пчъаггэхэм къакІоцІ адыгэхэр зыщыпсэуштыггэхэ хыІушѳор къэлъагѳо. Мыхэмэ ачІэгъ дэдэ чІым кыыхэкІырэм фэдэу, Іанэр чІэт, мыхъамелэр телѳэу. Щыггѳу-пІастэкІэ адыгэхэр зэрэхъа-лэлхэм ар инэшан. Іанэм лъэкѳуишѳэу кІэт пэпчъ мэхъанэ ггээнэфаггэ иІ: апэрэ лъакѳом дышѳашѳокІэ кыгошЫхъэггэ коцышхъэхэмрэ натрыфышхъэхэмрэ тичІыгу лэжыггэкІэ зэрэбаир къаушыхъаты; ятІонэрэм кыготых чѳыгаем, тфэим, дэшхом ятхъапэхэр блэры шЫггэхэу. Мыхэмэ къаггэлъагѳо мылѳкукІэ тызэрэбаир. Яцэнэрэ лъакѳом бжѳэкѳошхохэр зытет былымышхъэр сурэтэу тет. Ар Мые-кѳопэ Іуашхъэ затІым кыычІахыггэггэ дышѳэ быггѳушхъэр ары. Ащ былымхѳуным адыгэхэр зэрэпылѳыштыггэхэр, культурэ ин зэряІаггэр художникым кыреггэлъагѳо. Іанэм ычІэггкІэ, яцэнэрэ лъакѳом ыбггухэмкІэ хъарыфитІу «РФ» ыІоу тет. Адыгэ Респу-бликэр Россійскэ Федерацием зэрэхахъэрэр ащ къеггэлъагѳо.

МЫЕКЪУАПЭ

1870-рэ илгъэсым тыгъэгъазэм и 24-м щегъэжъагъэу Мыекъуапэ къалэкIэ еджэхэу рагъэжъагъ.

ГущыIэу «Мыекъуапэр» къызхэкIыгъэр ыкIи ащ къикIрэ мэхъанэр цIыфмэ зэфэшхьафэу къаIуатэ.

Зыхэм урыс гущыIэу «Майкоп» къытекIыгъэу аIо: май – мэзацIэ, коп – копать – «тIын». Адрэхэм гущыIэу «Мыекъуапэм» урысыбзэкIэ «Долина яблонь» къикIэу аIо.

НэмыкIхэм «Майкопыр» тырку гущыIэу алгытэ: май – «тхъу», коп – «бэ». Мыщ дэжъым Майкопым тыркубзэкIэ къикIырэр «тхъур зыщыбэ чIыпI». Ащ фэдэ мэхъанэ «Майкопым» иIэнэу къызхэкIыгъэм ехылаIагъэу хъишгъэ гъэшIэгъон къаIотэжъы.

Ар зыхъугъэр бэдэдэ шIагъэ. Илгъэс пчъагъэ хъугъэу къырым хъаным къушгъэхэчIэс цIыфхэр къызфигъэIорышIэ шIоигъуагъ. Бэрэ ахэмэ заокIэ якIугъ. Аужым хъаным игухэлъ къыдэхъугъ. Хэгъэгум ис нэгырэ пчъагъэр хъаным зэригъашIэмэ шIоигъоу ыгу къэкIыгъ. Хъаныр тхъагъэпцIыгъэм еусагъ: цIыфхэм тхъу къошын зырыз хъакъулахъэу мэз гъэхъунэм къырахъылIэнэу ариIуагъ.

Хъакъулахъыр аугъой, хъаным макъэ рагъэIугъ. Мэз гъэхъунэр ыгъэбылгъэу тхъу къошынхэр итыгъ. Ар хъаным зелгъэгъум, лгъэшэу гушIуагъэ ыкIи гушIом къыхэкIэу «майкап» ыIуи къэкууагъ. Джащ щегъэжъагъэу а чIыпIэм МайкопкIэ еджэхэу хъугъэу хъишгъэм къеIотэжъы.

АДЫГЭ ЛЪЭПКЪ ЩЫГЪЫНЫР ЗЫФЭДЭР

Щыгъыныр лгъэпкъым ихъишгъэ епхыгъ, ащ икультурэ зыфэдэр къэзгъэлгъагъорэмэ зэу ащыщ. НэIуасэ шгъуфэсшIы сшIоигъу адыгэ лгъэпкъым щыгъынуэ иIагъэр зыфэдагъэм.

Щыгъыныр тIоу гошгъэ: хъулыфгъэ щыгъынымрэ бзылыфгъэ щыгъынымрэ. Хъулыфгъэ щыгъыным къыхиубытэрэр: къэптан, джан, гъончэдж, цый, кIакIо, джэдыгу, паIо, шгъыхарыхъон, цуакъэ. Джанэр ыбгъэ щыбгъэупкIапкIэу, гъончэджым дэуупкIэн плгъэкIэу гъэпсыгъагъэ. Ар цыапхэм е чэтэным хашIыкIыпцтыгъ. Гъончэджыр шэкI шIуцIэ пытэм хэшIыкIыгъэу, ышгъхъаIу къыщегъэжъагъэу лгъэгъанджэм нэс быхъоу, ылгъапэкIэ нахъ псыгъоу цытыгъ. Къэптаныр цыапхэм е цыухъэм

Ансамблэу «Исламый»

хэшлыкыгъэу, ыпшэкIэ Iэтыгъэу, ыIэгъуапэхэр псыгъоу, ыбг дэжэ идыкыгъэу бгым фэшIу къодыеу шыгъагъэ. Ар джанэм ыкIыIу телъэу цыгыренэу ащыгъыцтыгъ. Къэптан кIыIум цыер тыралъхъэцтыгъ. Цыем пшъапIэ тетэп, ыIэгъуапэхэр шъуамбгъохэу, кIыхъэхэу цытых, хъазырылгъэхэр ыбгъэ тедагъэхэу, икIыхъагъэкIэ лъэгуанджэм тIэкIу блэкIы. Нахъыбэу агъэфедэрэр цыапхъэ е цыухъэ шIуцIэм, фыжъым, плъыжъым е уцышгъом хэшлыкыгъэ цыер ары. КIыIутелъэу хъульфыгъэмэ агъэфедэцтыгъэмэ ащыцых кIакIомрэ джэдыгумрэ. КIакIор мэлыцгъэпIагъэм хэшлыкыгъэу, уае хъумэ зытырахъорэр ары. Зэфэмыдэу кIэкIуитIу цыIагъ: зыр шыгум пай, адрэр лъэсым пай. Шыгум пае ашыцтыгъэ кIакIор кIыхъэу, цы бэу тетэу, ыплIэIу дэжэ зэжъоу, ычIэгъкIэ нахъ шъуамбгъоу, ыпшгъэ дэжэ бгъэупкIэпкIэн плъэкIэу гъэпсыгъагъэ. Лъэсымэ апае ашыцтыгъэ кIакIор кIакоу, шъхъарыхъон пытэу, ыгупэкIэ зэрэупхыцт чыIухэр итхэу цытыгъ. КIакIор цы шIуцIэм е цы фыжъым хашлыкыгъэ. Мэлышгъом хэшлыкыгъэ джэдыгур кIымафэрэ хъульфыгъэхэм ащыгъыцтыгъ.

ПаIом осэ ин ратыцтыгъэ. Ар къызхэкIыцтыгъэр чъыIэ-фэбэ закъом емылъытыгъэу адыгэ хабзэр къызэрэдалъытэцтыгъэр ары.

Ащ фэгъэхыгъэу гушыIэжъхэр цыIагъэх, джыри цыIэх: «ПаIом лIыр къычIещыжы», «СипаIо фэгъэтIысыгъ», нэмыкIхэри. ПаIор хъурышгъо тIыргъо дэгъу лъэпкъым хашлыкыгъэ. Къещхы е къесы зыхъукIэ, ащ ыкIыIу шъхъарыхъоныр тыралъхъэцтыгъ. ЗыщыошIум ар плIэIум илгъэу зэрахъэ.

ЛъэкъопылъхъэкIэ хъульфыгъэхэм агъэфедэцтыгъэхэр лгъай, цуакъэ, щазмэ. Лгъаер сэхътаным е цыапхъэм хэшлыкыгъэу, лгъагупс итэу, лгъагуанджэм нэсэу лгъэкIапIэм къешIэкIыгъэу ащыгъыцтыгъэр ары. Цуакъэу агъэфедэхэрэр зыхэшлыкыгъагъэхэр упкIомрэ лгъэхъстэнымрэ. КIымафэрэ Iэшгъо цуакъэхэр ащыгъыгъ. Былымышгъом хэшлыкыгъэ цуакъэхэр ары Iэшгъо цуакъэкIэ заджэхэрэр. БлэкIыгъэ лIэшIэгъум икIэухым хъульфыгъэхэм щазмэхэр агъэфедэу рагъэжыгъагъ.

Адыгэ бзылгъыгъэ щыгъыным къыхиубытэрэр: бгъэкIапх, джан, сай, гъончэдж, кIэкIы, къэптан, бгырыпх, шъхъатехъу, паIо, лгъэкъопылъхъэхэр.

Бзылгъыгъэм ыбг псыгъоу, ыбгъэ мыиныным фэшI чэтэным хэшлыкыгъэ бгъэкIапхэ ыгъэфедэцтыгъэ. Ащ ыкIыIу икIыхъагъэкIэ лгъагуанджэм нэсэу джанэ тыралъхъэцтыгъ. ЛгъэкIапIэм нэс икIыхъагъэу бзылгъыгъэ гъончэдж джанэм чIэлъыгъ. Данэм хэшлыкыгъэу, ыIэгъуапэхэр шъуамбгъохэу чIэгъычIэлъ джанэм ыкIыIу джыри зы джанэ телъыгъ. А джанэм ыкIыIу бзылгъыгъэ кIыIутелъэу кIэкIы зыфаIорэр тыралъхъэцтыгъ. КIэкIыр данэм, къэтабэм е сатиным хашлыкыгъэ. Мы зэпстэум акIыIу саер тыралъхъэцтыгъ. Ар лгъапэм нэс кIыхъэу, ыгупэ зэгохыгъэу, ыбг дэжэ чыIуитIу-щыкIэ агъэпытэ. Ыбгъэ дэжэ кIэкIэу къыдэщырэм саер къегъэдахэ. СыдаIомэ, кIэкIыр хэшлыкI дахэхэмкIэ, тыжъын чыIухэмкIэ агъэкIэракIэцтыгъэ. Саер зыхашлыкыгъэцтыгъэр данэр, цыр, сатиныр, къэтабэр, плюшыр е парчар арыгъэ. Ащ ыIэгъуапэ шъуамбгъоу кIыхъэу Iэнцогъу зыфаIорэр пыдагъэцтыгъ. Хъульфыгъэхэм яджэдыгу фэдэу кIымафэрэ бзылгъыгъэхэм джэдыгу зыцалгъэцтыгъэ. Ау ар нахъ дахэу, хэшлыкIхэр иIэхэу цытыгъ. Пшгъэшгъэжыехэмрэ дэкIогъэ бзылгъыгъэхэмрэ шъхъатехъо атехъуагъэцтыгъ. Пшгъашгъэхэм дышгъэ паIо зыфаIорэр ащыгъыгъ. КIымафэрэ цым хэшлыкыгъэ шъхъатехъохэр бзылгъыгъэхэм агъэфедэцтыгъэ.

Хъульфыгъэ лгъэкъопылъхъэхэм макIэ зэратегIрэр бзылгъыгъэ лгъэкъопылъхъэхэр. Бзылгъыгъэ цуакъэхэр нахъ кIэракIэу зэрэщытыгъэхэр ары зетекIэу яIагъэр. Хъульфыгъэ лгъэкъо-

пылтхъэхэм ащымыщэу ахэмэ агъэфедэщтыгъэхэр папыщымрэ пхъэцуакъэмрэ.

ДЫШЪЭ ИДАГЪЭР

Адыгэ пшъашъэр дышъэ пкIашъэм фэд аIоцтыгъэ. Ар язгъаIорэ щыIагъ. Ылгъапэ къыщегъэжъагъэу ышъхъапэ нэс шапхъэм итэу агъэкIэракIэщтыгъ. Дэхагъэм иамалхэм ащыщэу игъэкIотыгъэу адыгэм ыгъэфедэщтыгъэр – дышъэ идагъэмрэ дышъэ шъагъэмрэ.

Лъэпкъ пстэуми ящыIакIэ агъэкIэракIэ, нэр зыгъэгушIоу, гур зыгъэбжышIорэ амалхэм яусэ. Адыгэхэм ащ фэдэ амалэу аIэ къырагъэхъагъэ пстэури IофыгъуитIу зэпхыгъэр: зымкIэ – дышъэмрэ тыжынымрэ ятеплгъэ тамыгъэу хъугъэ, адрэмкIэ – дышъэ идагъэмрэ дышъэ шъагъэмрэ уагъэмрэ. ГущыIалгъэу лъэпкъ гъэкIэрэкIыным, лъэпкъым игупшысэ идэхапIэм уезыщалIэрэм ухаплгъэмэ псэлгъэ шъхъаIэу, лъэпсэгъэуцу гущыIэу хэтыр – дышъэр, ащ ыуж къызинэкIэ тыжыныр ары: дышъэ паIу, дышъэ идагъ, дышъэ уагъ, дышъэ шъагъ, дышъэ Iудан, дышъэпс; тыжыны чыIу, тыжыны бгырыпх, тыжыны тхылгъылъ, тыжыны паIу ыкIи фэшъхъафхэр. ГъэшIэгъоныр, дышъэ Iуданэр тIоу зэтефыгъагъэ: зыр дышъашъоу – дышъэплъ, адырэр тыжынышъоу – ащ дышъэф раIоцтыгъэ.

АДЫГЭ ПIУАБЛЭМРЭ ХАБЗЭМРЭ

Ижъ-ижъыжыым къыщегъэжъагъэу адыгэмэ пIуаблэр зэрахъэ. Ар псыуцагъэмэ къащыкIрэ IутIэным хашIыкIы. Ащ хъацыркIи еджэх, къэбэртаемэ арджэн раIо.

IутIэныр къызщыкIрэ чIыпIэ пстэуми пIуаблэхэр ащашIых. Кавказым щыпсэурэ цIыф лъэпкъыбэмэ пIоблэшIыныр ахэлъ. Ау адыгэмэ ар искусствэ лъагэм нагъэсыгъ ыкIи цIэрыIо ехъулIагъэх.

ПIуаблэр зыщагъэфедэу хабзэр. ЧъыIи-псыIи къемыоу, фабэу зэрэщытым ихъатыркIэ игъэкIотыгъэу ар унагъом щагъэпсэуалгъэщтыгъэ. ЕтIэ джэхашъом тырадзэщтыгъэ. КIэлэцIыкIухэр ащ щыджэгущтыгъэх. ШIэчIадзэу агъэфедэщтыгъэ. Унэ дэпкъхэр рагъэкIэракIэщтыгъэх. ХъакIэщым пIоблитIу илгъэу хэбзагъэ. Зым Iэшэ-шъуашэхэр палгъэщтыгъэх, адрэм пщынэ Iэмэ-псымэхэу шыкIэпщын, къамыл, пхъэкIыч зыфэпIоцтхэр рагъэкIуцтыгъэх.

Унэгъо хъызмэт Iофэу алэжърэмэ пIуаблэр ащагъэфедэуи хъуцтыгъэ. Фыгу, коц лгъэсыгъэхэр агъэчъэпхъын зыхъукIэ, ащ тхъацу техъор тырадзэти ащ ыкIыIу тыратакъоти тыгъэм рагъэуцтыгъэ. УпкIэ ашIыщт цыр агъао зыхъукIэ, пIуаблэм кIоцIалгъэхэти, агъэчэрэзызэ зэшъо-зэщэу агъапцIэщтыгъэ. Мыхэмэ анэмыкIэу бысымгуащэ пэпчъ зы пIоблэ къабзэ гъомлапхъэм пае зэрихъэщтыгъэ. Хъяр е нэшхъэигъом щэлэмэ-хъалыжъохэр ащ тыралгъэщтыгъэх кIадзэ иIэу.

Быслгъымэн диныр адыгэмэ заштэм, нэмаз шIыным пIуаблэр рагъэкIугъ. ИинагъэкIэ пIуаблэм нахъи нахъ цIыкIоу ышъхъагъ кIэлубэкIэ ухыгъэу нэмазлыкъхэр ашIэу хъугъэ. Нэжъ-Iужгъэмэ яунэ дэпкъ ахэр пылгагъэщтыгъэх.

«Пшъашъэхэр оркъыбгъэху, ищыгъэхэу хъуцт» аIоти, пхъэ пIэкIорым пIуаблэ тедзагъэу щагъэчъыештыгъэх. Нахъыжъэу унэм исхэм, е хъакIэ, цIыф лгъэрыхъэу къыхъэрэмэ апае пIоблэ шъхъафхэр зэрахъэщтыгъэх. Пчъэ-шъхъангъупчгъэмэ апэчIынатIэхэу ахэр дэпкъым раусэищтыгъэх. НэмыкI цIыф ахэмэ анэсын фитыгъэп.

НыбжыкIэмэ япIун-гъэсэни пIуаблэр хагъэлажъэщтыгъэ. Анахъэу пшъэшъэжъыехэр жъэу пIоблэшIыным хацэщтыгъэх. Ар бзылгъыгъэ IэшIагъэу зэрэщытым къыхэкIэу янэхэмрэ янэжъхэмрэ ягъусэхэу IутIэн къэупкIэным щегъэжъагъэу пIуаблэр хъазыр охъуфэ афызэшIокIыщт Iофхэр агъэцакIэхэу, нахъыжъэмэ акIырыплгъэхэзэ, пшъэшъэжъыемэ загъасэщтыгъэ.

Пшъашъэр унагъо ихъанэу охъуфэ пIоблиц ышIын фэагъэ: пIоблэшху, нэмазлыкъ, лгъэгукадз. Гурэ псэрэ хилгъэхэу егугъузэ ахэр ышIынэу ипшъэрылгъыгъ. АщкIэ ишэн-хабзи, иIэпэлэсэныгъи къыгъэлгъэгон фэагъэ. Пшъашъэр зыдакIокIэ щыгъынмэ ягъусэу иIэшIагъэхэр фахъыжъыщтыгъэх. Тхыпхъэ-кIыпхъэу, зэкIэупкIагъэу, IэпкIэ-лгъапкIэу пIуаблэхэр шIыгъэхэмэ зыхэхъагъэхэр гушIоцтыгъэх. Нысэр унэгъогоу, чанэу, дэхагъэр зэхишIэу зэрэхъуцтым пIуаблэхэр шыхъат техъухъэщтыгъэх.

ПIуаблэр лIэныгъэми епхыгъагъ. Дин зэфэшъхъафэу адыгэмэ алэжыгъэмэ ямылгытэгъэу ижъ-ижъыжыым къыщегъэжъагъэу непэ къынэсыфэ хъэдэгъэ фэIо-фашIэхэм пIуаблэр хагъэлажъэ. Пасэм ащ телгъэу хъадэр агъэтIылыщтыгъэ. Ар археологхэм къаушыхъатыгъ. Илгъэс минищ зыныбжъ къэжъэу къатIыгъэм пIоблэ цыпэ къычIагъотагъ.

Цыфым ыпсэ зэрэхэкIэу джырэ уахътэми пIуаблэу джэхашъом тыраубгъорэм хьадэр кырагъэтIылъэхы, ац зэрэтелъэудахы. «Шоблэ хьафкIэ дэпхмэ, хьадэм ыпсэ тынчырэп» аIошъы, нэшхъаигъом тегъэпсыхьагъэу унагъо пэпчъ зы пIуаблэ ыгъэшъхьафэу хабзэ. Ар къэбзэ-лъабзэу зэрэхъэ, нэмыкIрэ IофкIэ агъэулэурэп.

Унэгъо псэуалъэу зэрэщытым игъусэу ар IэшIэгъэ хэхыгъэу, лъэпкъ искусствэм ипкыгъоу сыдигъуи щытыгъ.

ПIуаблэр сыдигъуи дэхагъэм кIэдэу. ТхыпхъэкIэ апкIагъэхэм ар анахъэу къахэщы. Адыгэм идунай, игупшысакI, ыгъэлъэпIэрэпкыгъо-хэр ац халъхьагъэх. Тхыпхъэмэ цIэу афаусыгъэмэ ар къаушыхьаты.

ШоблэшIыр зыфэнэIосэ дэдэхэр арых гухьарэхэр зыхишIы-кIыщтыгъэр. IутIэн дышъашъомрэ шIуцIэморэ зэIуашъэзэ бэмэ сурэт псэухэр пIуаблэм рагъэуцощтыгъэ. Ац фэд Къунчыкъохьаблэ щыщыгъэу Хъут Хьаджфатымэ ышIыгъагъэу Адыгэ лъэпкъ музейм чIэлъыр. Самоварышхо столым тетэу щайкIэтрэ стэчанрэ зэрытэу – зы бгъумкIэ, адрэм шъоущыгъулъэ кIэрыт. Ылъабжъэ къуб-гъан-лэджэнрэ пхъэнтIэкIуитIурэ, ахэмэ ачIэгъ – пхъэ пIэкIор. Нэмазлыкъым фэдэу кIэIубэкIэ пIуаблэр ухыгъэ. Ау мышц фэдэ «къэгущыIэрэ» сурэтхэр зытетхэм нэмаз тырашIыхьэщтыгъэп. Гъэдэхалъэу хьакIэщхэм, гоцэ унэхэм ар апылъагъэщтыгъэ. ПIуаблэхэм бэрэ къахэфэ тыгъэр угу къэзгъэкIрэ тхыпхъэхэр. Тыгъэр гупчэу, дунайр ац къызэрешIэкIыгъэм игупшысэ адыгэмэ пIуаблэм халъхьан алъэкIыгъ.

АДЫГЭ ПЩЫНЭ IЭМЭ-ПСЫМЭХЭМРЭ ХАБЗЭМРЭ

Бзэпс пщынэхэр

Бзэпс пщынэмэ анахьыжъыр пщынэтIаркъу. «Арфа» зыфаIорэм ехьычыр. Пхъэщакъом хашIыкIыщтыгъэ. Бзылъфыгъэ Iэмэ-псымэу алъытэ, ар къэбархэм зэрэхэтымкIэ хъульфыгъэ хьакIэщым пщынэтIаркъом кыщырагъаIощтыгъэ. Мыщ бзэпс 16–18 тетэу хабзэ.

Iапэпщынэр «домбрэкIэ» заджэхэрэм фэд. ХьакIэщ ордэмэ ягъусэщтыгъэ. Мыр адыгэ пщынэ Iэмэ-псымэу амыгъэфедэжъэу, ашIокIодыжыгъэмэ ащыц. Музей архивхэм зэрэхэлтым нэмыкIымэ непэ ац изехьакIэ зыми ышIэжъырэп.

Пщынэкъэб – мыри Iапэпщынэм фэдэу музейм щагъэлъэгъорэ Iэмэ-псымэу хъугъэ. КъызэраIожьрэмкIэ пщынэкъэбыр къэбцакIэм

хашIыкIыщтыгъэ. Бжыхьэм къэбцIакIэр гъушъэу, кIэхэр зитэкъужь-хэкIэ тIоу зэгухати, зы кIэлъэныкъом пчэнышъо тыралъашъоти шыкIэ бзэпс радзэщтыгъэ. ШыкIэпщынэм фэдэу пщынэ щабзэкIэ макъэ кырагъэкIы. ХьакIэщ ордэхэр мышц кыдаIощтыгъэх.

ШыкIэпщынэм пхъэпщынэкIи еджэх. Хэт ихьакIэщи илъыгъ. Адыгэмэ ацIэ чыжъэу зыгъэIугъэ пщынэ Iэмэ-псымэмэ ар апэ ит. Непэ къызнэсыгъэмэ зэрэхъэ. ШыкIэпщынэо Iэзабэ тичылэмэ адэсыгъ. Ахэмэ ацIэхэр джы къызнэсыгъэмэ ащыгъупшэхэрэп: Джамырзэ Ибрахым, ХъутIыжъ Заурбэч, ГъукIэлI Гъэжъуан, КIыкI Аслъанбэч, ЛIыф КIэкI, ЛIышIутIэкъо Темыркъан, Джарымэкъо Тыркубый, нэмыкIхэри.

Къужъаеи хашIыкIыгъэ шыкIэпщынэр анахъ мафэу ыкIи анахъ макъэ дэгъу иIэу алъытэщтыгъэ.

Мы аужырэ илъэс тIокIым ижърэ пщынэ Iэмэ-псымэхэм язэгъэшIэнкIэ ГъукIэ Замудин Iофыбэ зэшIуихыгъ. КъэбарIуатэмэ зэрагъэгъозагъэхэмрэ тхыгъэмэ къахихыгъэ шIэныгъэхэмрэ зэри-гъэуIухи илъэсыбэрэ ушэтын Iофхэр зэхищагъэх. ПщынэтIаркъор, къамылыр, гъоу пщынэр, шыкIэпщынэр, Iэгу пхъэкIычыр, Iапэпщынэр дунайм кытригъэхьажыгъэх. Мы пщынэ Iэмэ-псымэхэм ежъ къызэраригъаIорэм нэмыкIэу ныбжыкIэ куп ыгъэсагъ. Ахэмэ ащыщых тыдэкIэ щыIэ адыгэхэмэ джы зэлъашIэхэу шыкIэпщынэо-къамылапщэ цIэрыIохэу Нэгъой Заур, КIыкI Хьазрэт, СтIашъу Мэдин. Мыхэр хэтхэу хьакIэщ ордэхэр къэзыIорэ купэу «Жъыу» Адыгэ къэралыгъо университетым ац щызэхищагъ.

Ижърэ адыгэ пщынэ Iэмэ-псымэхэу къэпсэужыгъэхэм непэ адыгэ лъэпкъ культурэм чIыпIэшхо щаубыты.

Пщынэ Iэмэ-псымэхэм язехьан пылъ хабзэхэр

Пщынэ Iэмэ-псымэмэ язехьан хэбзэ гъэнэфагъэхэр пылъых:

- Пщынэ Iэмэ-псымэхэр чIыпIэ гъэшIуагъэм агъэтIылъых, жантIэм пэблагъэу дэпкъым палъэх.
- Пчыхъэ хъугъэу пщынэр унэм рахырэп, рахыгъэмэ жъуагъохэр темыплъэнхэу шэкI кырацэкIы, е пщынэр зэрылъ Iалъмэкъыр агъэпытэ.
- Пщынэ гупэр егъэзыхыгъэу агъэтIылъэрэп, «мэгъы» аIо.
- Унагъом нэшхъаигъо илъмэ пщынэ Iэмэ-псымэхэри «мэшъы-гъох» аIошъ, техъо афашIы.

- Пщынэ Iэмэ-псымэхэр хьафэу атхэрэп.
- Пщынэ Iэмэ-псымэхэр джэгуалъэ ашIхэрэп.
- Пщынэ къегъэIуакIэ зымышIэрэм Iэмэ-псымэр ыштэрэп.
- Нысэщэ джэгум щагъэпсэолъэгъэ пщынэм мылъку Iахъэ тefэ.

ДжэгуакIомэ лэжъапкIэу къаратырэм пщынэ Iэмэ-псымэр зы Iахъэу хагъэуцо.

• Нысэщэ джэгур ыгъэджэгунэу рагъэблэгъэгъэ пщынаом пIэлъэ гъэнэфагъэкIэ езэгъых. ИгущыIэ зэрэфэштыпкъэр кыушыхъатэу, пщынаом ипщынэ джэгур зиджэгу унагъом къаригъэхъэу хабзэ.

• Нысэщэр зыгъэджэгущт пщынаом хъатыекIо гъусэрэ пхъэкIычаорэ зыдещэх.

ШЫКIЭМ ЗИГЪЭГУСЭМЭ ЦУКИЭР КЪЫПЛЪЭХЭО

Мы гущыIэжъыр къэхъущт-къэшIэщтымкIэ шыкIэпщынэр мэкъэгъэIу хъун зэрилъэкIыщтым епхыгъ. Ар хыIушъо шапсыгъэмэ яшыкIэпщынэо Iазэмэ агъэунэфыгъагъ: дунаир къызэIахъэу, хыжъ шынэр къепщэмэ, шыкIэм хэшIыкIыгъэ бзэпсхэр къэланлэ зэпытхэу, шыкIэпщынэр бгъэпсын умылъэкIы хъумэ, ар хыуае къызэрэкIорэм ишыхъат. Ары «шыкIэм зигъэгусэмэ» зыкIаIорэр. «ЦукIэ» (хыцукIэ) зыфиIорэр хыоешхоу урысхэр «смерч»-кIэ заджэхэрэр ары.

АДЫГЭ САБЫИР ЗЭРАПИУРЭР

Сабый IэрыIыгъым ыпкъырэ ылырэ зэрыуцурэм елъытыгъ ащ ифэIо-фашIэхэр. КIэлэцIыкIум ыцэпкъхэр чъэу, ыцэхэр къыхэкIынэу зыригъажъэкIэ сабыим янэ ащ лъыплъэ хъущтэп аIощтыгъэ. Нахъ псынкIэу, цIыкIум къин римыгъэлъэгъоу цэхэр къыхэкIыным пае Iофыгъо зэфэшъхъафхэр рашIалIэу хэбзагъэ. ГущыIэм пае, Тыркуем ис адыгэхэм натрыфыпс тхьэлъэIу ашIы. НэхъуткIэ еджэхэу хъарыхъу джэнчрэ, сэнэшъхъэ гъэгъугъэрэ натрыфыпсым хэлъхэу Iужъоу агъажъошъ гъунэгъумэ афахы. Унагъоу а шхыныгъор зыIуфагъэр сабыим къехъохъу, шIухъафтын къыфешIы.

Сабыир илгъэс зыхъукIэ гъэтхакIэм апэрэу ышъхъэ аупсы. «Бэраупсы» аIозэ ехъохъух. Къызэхъум тетыгъэ шъхъацым цыгъо шхъац раIо. «Цыгъо шъхъацыр» амыупсымэ, сабыим зиужърэп аIо. Шъхъацыр зыупсыщтыр сабыим янэжъ-ятэжъхэм къыхахы: яIахъыл е гъунэгъу хъульфыгъэн фае, шэнышIоу, насыпышIоу,

псэуныгъэмкIи щыкIэгъэнчъэу, шъхъац тIыргъоу щытын фаеу алъытэ. Сабыим ышъхъэ апэ зыупсырэм ишэн фэдэ хъущт аIо. Ышъхъац тIыргъо хъуным пае, кIапсэр хъураеу зэкIоцIадыхъэти, пхъэнтIэкIум тыралъхъэти, сабыеу зышъхъэ аупсыщтыр ащ тырагъэтIысхъэщтыгъэ. Шъхъацэу къытырахыгъэр унэ лъапсэм дэжъ чIатIэжъыщтыгъэ.

КIэлэцIыкIум апэ ыцэ зыIузкIэ, ятэкIэ янэжъ цэу Iузыгъэм пхъэ шIомыкI такъыр дыкIоцIищыхъэти хъэдэн фыжъ цIыкIум кIоцIипхэти, «ХъакIыц, цэ дах, ялахъ нахъ дахэу къэгъэкIыжъ» е «Шыцэм фэдэу пытэу, мэлыцэм фэдэу жъгъэеу къэрэкIыжъ» – аIоти, кIэлэ Iэтахъо горэм унашъхъэм дырагъэдзыещтыгъэ.

Сабыир кIонэу зыригъажъэкIэ, лъэпэуалэу, пэуIулэ мыхъуным пае лъэтегъэуцо фашIыщтыгъэ. Сабыим ыIапэ аIыгъэу, фэсакъхэзэ, кIоным фагъасэщтыгъэ. «Ощ нахъ онтэгъуи а ЧIыгужъым ыIэтыгъ, умыщын», – аIомэ есэмэркъэхъэзэ кIэлэ кIогъакIэр агъасэщтыгъэ.

АДЫГЭ ДЖЭГУР

Адыгэ джэгур гъэшIэгъонэу екIокIы. Джэгум пщынаомрэ джэгуакIомрэ щыIэн фаех. Пщынаор дэгъумэ джэгур дэгъоу екIокIы. Джэгум цIыфыбэ къекIуалIэ, щагу пчэгум кIалэхэри, пшъашъэхэри къыщэшъох. КIалэр пчэгум къихъэмэ хъатиякIом пшъашъэр къыхещы. ЕтIанэ кIалэмрэ пшъашъэмрэ дахэу къызэдэшъох. Джэгум ошъогум шхончкIэ дэуаех. Джэгур къашъокIэ, гушIокIэ, зэнэкъокъукIэ рагъэкIокIы. Джэгум щыгъачъэр щырагъэкIокIы. Джэгум къашъоу къыщашIыхэрэр: «Ислъамыер», «Удж хъураер», «Зыгъэлъатэр», «ЛъэпэкIасэр», «ЗэфакIор». Джэгур «УджкIэ» рагъажъэ, «Удж хъураекIэ» аухыжъы.

Ислъамые къашъом къэбар гъэшIэгъон пылъ. Мафэ горэм Iэхъо кIалэу Ислъам ошъогум рилъэгъуагъэр лъэшэу гъэшIэгъоныгъэ. Бгъэжъымрэ бгъанэмрэ огум щыхъарзэщтыгъэх. Зэ хъураеу зызэфагъэшIожь фэдэу, зэ блэгъэ дэдэу зэбыбылIэщтыгъэх. Бзыумэ язекIуакIэ кIалэм шIу ылъэгъурэ пшъашъэр ыгу къагъэкIыгъ... Зэгорэм Iэхъо кIалэр джэгу горэм кIуагъэ, шIу ылъэгъурэ пшъашъэм къыдэшъонэу къыдытехъагъ. Мыщ дэжъым бгъэжъмэ зызэрашIыщтыгъэм фэдэу Ислъам къэшъокIэ дахэкIэ къэшъуагъ. Пшъашъэм кыгурыIуагъ кIалэм имурад. НыбжъыкIэхэр зэгурыIуагъэх,

язэхашIэхэр зэлъыIэсыгъэх. Джащ щегъэжъагъэу а къашъор щыIэ хъугъэ. Зэреджагъэхэр «Ислъамый».

Джэгум адыгэ щыIакIэм пшъэрылтыбэ щызэшIуехы. Нэшэнэ шъхьаIэу иIэмэ апэрэр – джэгур ныбжь зэхэдз имыIэу цIыф пстэуми язэIукIапIэу зэрэщытыр ары. ЦыкIуи ини, хъулыфыгъи бзылфыгъи, нэжъ-Iужъи ныбжьыкIи, пшъашъи ныси, лъэси шыуи, пщи пщылIи, тхъамыкIи бэгъуагъи – зэрэлъэпкъэу джэгур якIуапIэщтыгъэ.

ХъакIэщри, пшъэшъэунэри, лэгъунэри цIыф кIуапIэщтыгъэх, ау мы чIыпIэхэр зитIысыпIагъэхэм яфитныгъэхэмрэ язекIуа-кIэрэ ныбжьымкIэ зэтефыжъыгъагъэ: хъакIэщыр – хъулыфыгъэмэ апаещтыгъэ. Пшъэшъэунэри хъулыфыгъэ кIуапIэщтыгъэ, ау ныбжькIэ, нэIосагъэкIэ зэшъхьащыкIрэ купхэр мыщ щызэдэ-

тIысыщтыгъэхэп. Лэгъунэр кIэлэ-гъуалэхэмрэ пшъашъэхэмрэ язэIукIапIэщтыгъэ, сабийхэри ащ исыщтыгъэх, ау зыныбжь уцугъэ хъулыфыгъэрэ бзылфыгъэрэ мыщ щызэхэсыщтыгъэхэп.

Адыгэ джэгухэр зыфэгъэхьыгъэм елътытыгъэу зэтефыгъэх: хэгъэшъо джэгу, нысэщэ джэгу, хъакIэпэгъокI джэгу, чэщдэс джэгу, ныбжьыкIэ джэгу, гъэшIо джэгу, нэузыр джэгу, кIэпщэ джэгу.

Сыд фэдэ джэгури нэрылъэгъу хэбзэ зехъапIэу щытыгъ. Джэгу зэхэхъагъум щегъэжъагъэу къекIолIагъэхэм язэбгырыкIыжъын нэсыфэ хабзэкIэ узэндыгъагъэ. Ныбжьым, лIакъоу къызхэкIыгъэм, чIыналъэу къыздикIыгъэм ичыжъагъэ ялътытыгъэу джэгум Iутхэм ячIыпIэ гъэнэфэгъагъэ.

Джэгу пчэгур хабзэкIэ хъатыякIом зэригъэзафэщтыгъэ. Ащ кIыгъугъэх пшъэшъэ хъатыякIомрэ пшъэшъэ тегъахъэмрэ. А нэбгыритIум джэгум Iут пшъашъэхэм зэкIэ яфэIо-фашIэ агъэцакIэщтыгъэ. Шъхьадж ифэшъошэ чIыпIэ агъэуцун, игъом чэзыукIэ, хабзэм диштэу пчэгум къытыращэн, къэшъуахэмэ тыращыжъын ичIыпIэ агъэуцужъын, чэзыукIэ зарагъэгъэпсэфын – а зэпстэум пшъэшъэ хъатыякIомрэ пшъэшъэ тегъахъэмрэ анаIэ тетын фэягъэ. Джэгу пстэури мы хабзэм тетэу зэращэщтыгъэ.

Джэгур зэхьылIагъэр унэгъо кIоцI Iофмэ, а унагъом ыцIэкIэ пшъашъэхэр къыхащыщтыгъэх. Чылэ кIоцI унашъокIэ джэгур зэхащэмэ, чылэ хасэм ыцIэкIэ пшъэшъэхэщхэр агъэнафэщтыгъэ. Хэгъэшъо джэгумэзыдэкIоцтхэр, чылэ хасэр зэусэжъити, пшъашъэхэм ащыщэу зыцIэ дахэкIэ Iугъэхэу, зыныбжьи зиакъыли уцугъэхэу, хэхъан-хэкIын хабзэм нахъ щыгъуазэ хъугъэхэр къыхахти, ащ янэ-ятэхэр джэнджэшэгъу ашIти, зэзэгъыщтыгъэх. Джэгу уахътэр къызыскIэ, зы чылэм щыщ пшъашъэхэм хъулыфыгъэу а чылэм дэкIыщтхэр яшъхьагъыртэу, къушъхьэчэпэ ташъор арымэ – кукIэ, къушъхьэчIэс чылэхэр арымэ – шыоу а пшъэшъэ хэхыгъэ купыр джэгущIыпIэм нагъэсыщтыгъэ.

Чэщдэс джэгухэм ахэлэжъэщтхэр ежъ ныбжьыкIэхэм яIофыгъ. Пшъашъэу, кIэлэ-гъуалэу хъаблэм е чылэ IэкIапэм хэс-хэу, зэнэIуасэхэу зэныбджэгъухэр зэусэжъхэти, унагъоу чэщым зыщызэхэсыщтхэр къыхахыщтыгъэ. А унагъом ис бзылфыгъэ анахьыжъыр упчIэжъэгъу ашIти, уахътэмкIэ зэзэгъыщтыгъэх. Зэрэхабзэу, чэщдэс зыщашIыщтыр пшъашъэмэ ащыщ горэм иунагъощтыгъ. Чэщдэсым хэлэжъэщтхэмкIэ зыми еупчIыжъыщ-тыгъэхэп. Ау пшъашъэхэр ябынхэм къамыгъэкIон фитыгъэх.

Ар кыызхэкIын ылъэкIыщтыгъэр – е унагъоу зыщашIыщтыр ашIоныбжыкIащэмэ, е зынаIэ къатетын бзылъфыгъэ чъэпхъыгъэ цыхъэшIэгъу унагъом имысмэ, е къекIолIэщт кIэлэ-гъуалэхэм бзэджагъэкIэ узэгущэфэн горэ ахэтмэ, е фэшъхъафрэ ушъхъагъу яIэмэ ары.

КIэпщэ джэгум гъунэгъу пшъашъэхэмрэ кIэлэ-гъуалэхэмрэ пчыхъэ къэс къекIуалIэщтыгъэх. Пшъашъэхэр пчыхъашъхъэрэ кIапщэм кIонхэ зыхъукIэ, унагъом щыщ горэ ягъусэу хэбзагъэ: ятэшыпхъу, янэшыпхъу, ян е ышхэм ащыщ. Бзылъфыгъэ гъусэ иIэ зыхъукIэ, пшъашъэр кIэпщэ унэм рацэщтыгъэ, пшъэшъэ гъусэр унэшхом, унагъом ис бзылъфыгъэхэм ахэсыщтыгъэ. Ау кIэпщэкIо пшъашъэм игъусэр гъунэгъу шъузмэ, пытым кIохэмэ кIэпщэунэм исхэм ашхыщт горэ зэдашIэу хъуцтыгъэ.

Пшъэшъэ гъусэр чэщым ренэ дыщысэуи хъуцтыгъэ, ау нахъыбэм щысыпэ зырихкIэ, кылыгъэкIонхэшъ аригъэщэжынынэу ыIоти кIожыщтыгъэ, е кIапщэр зые быным къащэжынкIэ агъэгугъэти, пшъэшъэ гъусэр агъэкIотэжыщтыгъэ.

А хабзэм кыикIрэп кIэлэ-гъуалэмэ цыхъэ афамышIыщтыгъэу, ау пшъашъэр шъхъэухъумэжъ-шъхъэлъытэжъу, гъэшIуагъи дызэрахъэу зэрэщытым ар ишыхъатыгъ.

Нысэщэ джэгухэм хъярыр зихъяр унагъом пшъашъэхэр къырищалIэщтыгъэ ыкIи зэбгырищыжыщтыгъэх, ятэ-янэхэм «тхъауегъэпсэукIэ» аритыжыщтыгъэх.

ХъакIэпэгъокI, нэузыр е пшъэшъэ гъэшIо джэгухэм, нысащэм фэдэу, а зы хабзэм тетэу янэ-ятэхэм яIизынкIэ пшъашъэхэр «къаIахти» хъагъо-лIыгъор заухкIэ, гопэ псалъэр дыкIыгъоу ябынхэм афащэжыщтыгъэх.

КIэкIэу зэфэпхъысыжъмэ, джэгур цIыф кIуапIэу, хэбзэ зехъапIэу, цIыф зекIуакIэм идэхагъэрэ идэгъугъэрэ зыщыхадэхэу, зыщагъэлъапIэу, зыщалэтэу щытыгъ.

ЛЭКЪО ТАМЫГЪЭКIЭ АГЪЭУНЭФЫЩТЫГЪЭР

ГущыIэу «тамыгъэ»-р тыркубзэм кыыхэкIыгъ. Ау тамыгъэ тедзэныр адыгэ чIыналъэм ижърэ-ижъыжыым щегъэжыагъэу цыхъэбзагъ. Илъэс минитIум ехъу зыныбжъ тамыгъэхэр Л.Лавровым адыгэ чIыгум иархеологии саугъэтхэм ахелъагъо.

Лъэпкъ щыIакIэм тамыгъэм чIыпIэ гъэнэфагъэ щиубы-тыщтыгъэ. Лэкъо тамыгъэр анахъэу зэрагъэфедэщтыгъэр мылкур къагъэгъунэныр ары. ТамыгъэмкIэ былымыр агъэунэфыщтыгъэ. Шым, былым пIашъэм, мэлым зыем итамыгъэ тырадзэщтыгъэ. Ллакъор бэгъуагъэу къутэмэ-къутамэу зэбгырыкIыгъэу зыхъукIэ, лIэкъо тамыгъэм зы нэшанэ горэхэр зэблахъоу хъуцтыгъэ. Ау зэшхэр зэхэкIыгъэхэу ямылкъуи ябылыми шъхъафы зыхъукIэ, а зы тамыгъэр зэфэшъхъафэу тырадзэщтыгъэ. Зэунэкъошхэм ябылым зэхэмыкIокIэным пае зы унагъом тамыгъэр джабгъу кIэпщым ридзыщтыгъэ, адрэ унагъом – сэмэгу кIэпщым, яцэнэрэм – тамыгъэр зэпрыгъэзагъэу, бгъукIэ егъээкIыгъэу кIэпц зэфэшъхъафмэ атырадзэщтыгъэ.

Тамыгъэр гъучIым хэшIыкIыгъэу пхъэкI кIыхъэ шIолъыщтыгъэ. Ар джэгугу машIом палъхъэти плъыжыбзэу агъэплъыщтыгъэ. Тамыгъэ плъыгъэр былымым ышъо раIулIти хагъэжыкIыщтыгъэ. Былым пIашъэм, Iэштым, шым ыкIэпц тамыгъэр тырадзэщтыгъэ, чыжъэу ущытэу къэпшIэжыын плъэкIынынэу.

Iажъ-гъужъым, мэлым ынэпкъ тамыгъэр радзыщтыгъэ. Ар зэрэтырадзэрэ Iэмэ-псымэр нахъ цIыкIоу щытыгъ. Ащ нэпкыжъэкIэ еджэщтыгъэх. Мэлым ынатIэ, ыжэпкъ лъэныкъо тамыгъэр тырадзэщтыгъэ.

Мэлхэр аутхъабзэуи хъуцтыгъэ. Тхъабзэр унагъом кыыхихщтыгъэ, хъаблэ мэлхэм, пчэнхэм ахэмыкIокIэным пае. Тхъабзэр тхъакIумэр ары зытыралъхъэщтыгъэр: тхъакIумэпэ сэмэгум е джабгъум, тхъакIумитIуми зэ, тIо хэуIохэу хъуцтыгъэ, е пагъэлъэтыщтыгъэ. АщкIэ ямэлхэр къашIэжыщтыгъэ. Хъаблэм тесхэм шъхъадж итхъабзэ ышIэти, былымхэм ямые кыызахахъэкIэ, тхъабзэм рыгъуазэхэзэ зэхафыжыщтыгъэх.

Тхъабзэр щагугу бзыухэми атырадзэ. Чэт-тхъачэтхэр алъабжъэкIэ аутхъабзыщтыгъэ. Джабгъу е сэмэгугу лъакъом лъэбжъищым язырэм лъэбжъанэр паупкIыщтыгъэ. УнэгъуакIэ къахэкIэу зытIыскIэ, е нэмыкI хъаблэ кыикIыгъэу кыызахэтIысхъэкIэ, гъунэгъу шъузхэр зэусэжъти, ятхъабзэ зэтемыфэнэу ащ тхъабзакIэ фыхахыщтыгъэ.

Былымым тедзэгъэ тамыгъэр зыер кыырыпшIэн къодыеу, мылкур кыыраухъумэ къодыеу щытыгъэп. Былымым, анахъэу шым, итамыгъэкIэ, ащ ишIуагъэ кыырашIэщтыгъэ. Лэкъо тамыгъэмкIэ шы лъэпкъ къабзэр, ащ иамалыр, ар зытегъэпсыхъагъэр агъэунэфыщтыгъэ. Трам, Лэу, Шъэулэхъу тамыгъэр зытедзэгъэ шым

дэгъуа дэа аЮу кІәупчІәжыщтыгъэхэп. БылымышІур, шышІур тамыгъэмкІә къыхахыщтыгъэ. Шыхъуным пылхэри, шы дэгъу лъыхъухэри апэрапшІәу зэрыгъуазэщтыгъэхэр тамыгъэр ары, ащ ыуж шы гъэнэфагъэм иамалхэм янэшанэхэм алъыплъэщтыгъэх.

Былымымрә шымрә язэкъуагъэп тамыгъэр дэгъумрә дәимрә ашыхъатәу зыщагъэфедэщтыгъэр. Гурыт лІәшІәгъухэм къакІәныгъэ къошын хъакъу-шыкъоу археологием исаугъэтхэм къащатІыгъэхэм зышІыгъэхэм ятамыгъэхэр зытедзагъэхэр ахэт. КъошынышІәм итамыгъәкІә хъакъу-шыкъум идэгъугъэ аушәтыщтыгъэ.

Къәмәкум, сәшхокум, къәмапІәм, сәшхуапІәм загъорә пкъыгъор зиІәшІагъэм итамыгъэ тедзагъәу урехылІә. Арышъ, тамыгъэр пкъыгъор зиІәшІагъэм, ащ идэгъугъэ шыхъат фәхъу.

Тамыгъэр хъульфыгъэ Іәлтынхэм атетәу хъуцтыгъэ. Іәлтыным телъ тамыгъэр зыер къырыпшІән къодыеу арәп. Ащ фэдә Іәлтыныр мыхъурым ычІыпІ. Ары мыхъур Іәлтын зыкІаІорәри. Хъульфыгъэм зыгорәм ыІапә кІидзән фае зыхъукІә, ІәлтынымкІә мыхъур ридзыщтыгъэ лІакъоу зыщыщыр къыушыхъатәу.

Тамыгъэр ныным дышъәкІә радәу хъуцтыгъэ. Ар анахъәу зыщыхәбзагъэр нысащэр ары. Хъярыр зихъяр унагъом пхъу дэкІуагъэ яІәмә, ар нысащәм быракъ ыІыгъәу къәкІон фәягъэ. А быракъым кІаләу къэзыщагъэм итамыгъэрә нысәр къызхащыгъэ лІакъом ятамыгъэрә хадыкІыщтыгъэ.

Адыгә лъәпкъ чІыналъә пәпчъ пшъәшъә тхъаматә хадзыщтыгъэ. Ащ фэдәу пшъәшъә тхъаматәр джәгу горәм кІон зыхъукІә, инып даІыгъәу ащәщтыгъэ. Пшъәшъә тхъаматәм инып лІакъоу зыщыщым итамыгъэ хәдыкІыгъагъ, къаплъәрәр кІәмыупчІәжъәу цыгъуазә хъуным пае.

Тамыгъэм джыри зы пшъәрылъ ыгъәцакІәщтыгъэ. Унагъоу хъакІә зибәу, бысымышІукІә зыцІә Іугъэхэм яхъәкІәщыпчъә хъакІә пәпчъ илъәпкъ тамыгъэ къытыринәщтыгъэ. ХъакІә цІәрыІом итамыгъэ хъакІәщыпчъәм хабзыкІыщтыгъэ. Ащ фэдә унагъор цІәрыІоу, икъәбарышІу чыжъәу Іуцтыгъэ. Унагъори рыгушхощтыгъэ лІәкъошІу хәкІыгъэ хъакІәу зилъәуж тамыгъәкІә хъакІәщым къыщызынагъэм.

Тамыгъэр джыри зы хабзә рыгъуазэщтыгъэ. Цыфым идунай зихъожькІә, лІакъоу зыщыщыгъэм итамыгъәкІә чІыгум лъәуж къытыринәщтыгъэ. Джы къызнәсыгъәми дунайм ехыжыгъэм икъәнәтІәхәс е имыжъосын лІакъоу зыщыщыгъэм итамыгъэ тырадзә.

Зәфәхысыжъ гупшысәу тамыгъэм къыпкъырыкІырәр – цІыфыр зыщыщыр, былымәу ащ ІәкІәлъыр, ІәпәІәсагъәу хәлъыр, цІыфәу къәкІуалІәрәм ипчъагъәрә ахәр зилІәужыгъохәмрә, цІәрыІо хъугъэ цІыфым илІакъо зәригъәдахәрәм, насыным ишыхъатыныр ыкІи цІыфым илъәужәу дунайм къытенәныр – а зәпстәур тамыгъэм ыпшъә дэкІыщтыгъэ.

АДЫГЭ ШЫ ЛЪӘПКЪХЭР

Лъәпкъым ихъызмәт чІыналъәу къызәрыхъухъагъэм елътыгъ. Адыгәхэм Кавказым и Темыр-ТыгъәкъохъапІә лъәныкъу яатәкІәныжъ хәкур. Адыгә шъолъырыр – къушъхъәлъәпә шъофхәр, мәзылъә къушъхъәхәр, къушъхъәхъур – чІыгуләжынымрә былымхъунымрә атегъәпсыхъагъ.

Илъәс мин заулә хъугъэ адыгәхэм ячІыналъә шыхъуным зыщыфәлажәхәрәр. Адыгә хъызмәтым изыІахъәу лъәпкъыр цІәрыІо зәхъулІагъәр шыхъуныр ары. Адыгә шылъәпкъәу – къәбәртәешыр дунәе хъарзыналъәм хәхъагъ.

Ижърәм къыщегъәжъагъәу джырэ уахътәм нәс шыр онәшәу агъәфедәщтыгъэ нахъ, кІашІәщтыгъәп. Кум, жәм, пхъәІашәм тегъәпсыхъагъәу алътәщтыгъэр цур ары. Шыр къызфәгъәшІыгъәр уанәр ары. ШәкІощтмә, плъырыщтмә, зекІощтмә, заом Іухъащтмә – лІымкІә шыр амал закъощтыгъ.

Зытегъәпсыхъагъэм елътыгъәу адыгә шы лъәпкъыр лІәужыгъо пчъагъәу зәтефыгъагъә: бәчкъан, шъәоләхъу, щагъдый, жъыраштә, абыкІу, трам.

- заом уІухъащтмә, зекІо гъогууанә утехъащтмә – бәчкъан,
- шыгъачъәм уарыхәхъащтмә – жъыраштә,
- пІурым уетәщтмә – пкІәгъуал,
- бгъәхъушІәщтмә – арабыш.

Шыхәр ятеплъәкІи зәтрафых. Шым итеплъәрә илъәкІрә зәпхыгъәу адыгәхэм алътә.

АДЫГЭ ШЫУР. ШЫМРЭ ЛЫМРЭ

Адыгә лІым игъогууанә шым фәшъхъафрә псәушъхъә епхыгъәп. ЛІымрә шымрә зәкІәрыпчын умылъәкІынәу адыгә щыІакІәм щыщы

хъугъэх. Ары паклошъ, адыгэ шыур лъэпкъым итамыгъэ хъугъэ. Адыгэ хъулъфыгъэмрэ шымрэ гъогум зэрэпхых.

Адыгэ шыур гъогум зыфэныкъоштыр зэкIэ иштъуашэ егъэкIугъагъ. УпкIэм хэшIыкIыгъэ шхончылъэр ыкIыбэу, къамэр, сэшхор, къэлатьыр бгырыпхым зэнэмысэу пылтыгъэх. А тыжбын бгырыпх дэдэм сэмпалгъазэр, гынылъэр, мыжъоупцIэр, дэгъалъэр, штаукIыр, сылыкъур шыумкIэ Iарыфэгъоу пышIагъэщтыгъэх. Шыур уанэм зэрисэу ищыкIэгъэ пкъыгъор къыштэщтыгъ.

Адыгэ шыум ицые шыбгым уисынымкIэ гупсэфэу щытыгъ. Цые кIэпитIур ыкопкъ кIэупкIагъэу, цые Iашъхэр дэгъэчэрэзыягъэу, икIакIо зэкIоцIыгъэчэрэгъуагъэу ионакIэ епхыгъэу шыур зэкIэупкIагъэу уанэм исыщтыгъэ. Адыгэ шыур шыбгым исэу зэплъэкIыныр емыкIоу алъытэщтыгъэ. ЫужкIэ щыхъурэр ышIэным пае зиуфэти онэ чIэгъымкIэ плъэщтыгъэ. Ащ пае уанэр шыбгым теIэтыкIыгъэу ашIыщтыгъэу ары къызэраIуатэрэр.

Цыабгъэм бгъуитIумкIэ бгъурыбгъоу хъазырылъэхэр тедагъ. Адыгэхэм аIоштыгъэ: «Хъазыриир пым пай, ябгъуанэрэр шыум пай». Ащ къыкIыщтыгъэр – хъазыриим гын зэогъу зырыз арылтыгъ, ябгъуанэрэм шыум изымэлэкIэгъу тырихынэу гъомылэ илтыгъ. Джащ фэдэу адыгэ шыур зэгъэзэфэгъэу гъэпсыгъагъэ.

ШЫР ЛЪАПСЭ ЗЫФЭХЪУГЪЭ ХАБЗЭХЭР

1. Адыгэ джэгум къешIэкIыгъэ хабзэмэ ащыщ: амылъэгъугъэ шы гъэшIуагъэ нэчыхъэ уасэм Iахъэ тедзэу рагъэгъусэщтыгъэ. Ар шIугуащэм фарагъащэщтыгъэ. Шыонэ IэпIэ гъэкIэрэкIагъэ кIызгъэгъуи ахэтыгъ. Ащ шIугошэшкIэ еджэх. Бэслынынэхэм шIугошэшым щыпэуас раIо.

2. Ныоежъэжъым нысэм ытыщ къаригъэхэрэ лъэхэхъапкIэм игъусэу **шыонэзэтелъ** къарагъащэу хэбзагъэ. Ар ныоу ежъэжъыгъэм къыпагъошты къагъэуцущтыгъэ.

3. Шъузыщэ кIохэри **цагукъыдэнэш** аIоти шы фэпагъэ зыдащэщтыгъэ. Къэбэртаехэр ащ **«пщIантIэдэнэкIэ»** еджэх. Шъузыщэхэр къыдамгъэкIыжъхэу ягъогу зызэпаубытыкIэ шы фэпагъэр уасэу аратыщтыгъ.

4. **Шы онэкъопэ пхэндж** – шыум къешIэкIыгъэ хабз. ГъогурыкIо шыур къэуцун фаеу зыхъукIэ шхомлакIэр онэкъопэ пхэндж шIуедзэ:

шым иджабгъукIэ шхомлакIэр къырехъакIышъ ыгупэкIэ щыIэ онэ-къуапэм рещыхъакIы, кIапэр ыкIыбрэ онэкъуапэм шIуедзэжъы. Шыр сыд фэдизэу емылэчми шы онэкъопэ пхэныджым зы чIыпIэ ригъэкIыштытэп.

Шы онэкъопэ пхэнджыр тамыгъэуи агъэфедэ. ЗаокIэ зэпэIут лъэныкъуитIум язи пый гуцыIэгъу дишIынэу зырихъухъэкIэ къаплъэрэм гу лъитэнэу шхомлакIэр пхэнджэу иуанэ шIодзагъэу, нэплъэгъум еуцо. ГуцыIэ хэмылъэу бгъуитIур зэгурэIо.

ШЫУМРЭ ХАБЗЭМРЭ

Шымрэ шыумрэ яхъылIэгъэ хабзэхэр нахъыбэмкIэ зекIо хабзэ хъугъэх. Шэн-хабзэхэу шыур щыIэныгъэм зэрыхэуцощтыгъэхэм къыдалъытэщтыгъэ ишэсыкIэ щегъэжъагъэу, икъепсыхыжъыкIэ нэсэу.

Шыум ишэсыкIэрэ икъепсыхыкIэрэкIэ къэбарэу къыхыгъэр емэ, шIумэ къашIэщтыгъэ: шыур шым иджабгъукIэ къызепсыхыкIэ, ащ къэбар гухэкI къызэрихыгъэр нэфагъэ. Ащ фэдэ шыур шым иджабгъукIэ шэсыжъыщтыгъэ.

ХъакIэм шышъхъэр унэмкIэ кыгъазэу шэсыжъмэ, бысымым къыфэраз, шышъхъэр къэлапчъэмкIэ ыгъазэу зышэсыжъкIэ, бысымым ыгу къебгъагъ. Шыу хъакIэр нэмыкI адыгэ лъэпкъ щыщмэ е чылэгъо чыжъэ къыкIыгъэмэ, хэгъуашъхъэм нигъэсыжъыщтыгъэ. Шыур фэшъхъафрэ хэгъэгу къыкIыжъыщтмэ бысымитIум зэлэпахыщтыгъэ.

ШыуитIу гъогум щызэлукIэмэ, шыу нахъыкIэр къепсыхти шыу ныхъыжъыр къебгъукIофэкIэ ежэщтыгъэ. НахъыжъкIэ алъытэщтыгъэр зыныбжъ хэкIотэгъэ къодыер арэп. КъакIорэр пщымэ, лIэкъолIэшмэ, оркъмэ фэкъолIыр къепсыхын, шыр Iэдэжъэу ыубытынышъ пщы-оркъ шыухэр блигъэкIын фэягъэ. Нахъыжъым, шыу хъакIэм е тетыгъо зиIэм къыдигъэзэнти тIэкIу алъыкIотэн фэягъэ.

Iоф гузэжъогъу имыIэмэ нахъыжъыр зыдакIорэм нигъэсыныр шыу нахъыкIэм хабзэкIэ тефэщтыгъэ.

ШыуитIу гъогогъу зэфэхъумэ, нахъыкIэр сэмэгумкIэ уцущтыгъэ. Шыу нахъыкIэм зы шышъхъэкIэ нахъыжъым ыуж зыкъыригъанэщтыгъэ. ГуцыIапэр шыу нахъыжъым сыдигъуи иягъ.

Шыу хьакIэр щагум къыздахьэкIэ бысымыр пэгъокIти, сэлам рихти къыригъэпсыхыщтыгъ. Бысымым хьакIэм иш шышIоIум рипхыщтыгъ. Щагум хьакIэм сэлам щырихыщтыгъ, бысымым сэламым ригъэзэжыты къыригъэблагъэщтыгъ.

Шыу хьакIэр хьакIэщым зихьэкIэ кIэпщыр пчъэ блып-къым пилъэщтыгъ, етIанэ Iэшэ-шъуашэр къызпихти, бысымым дэпкъым пилъэщтыгъ. Ащ ыуж бысымым хьакIэм фэсапщ шIуфэс рихыщтыгъ, жантIэм ыгъэтIысыщтыгъ.

Адыгэ хабзэмкIэ хьакIэмрэ бысымыр хьакIэщым зихьэхэкIэ джыри зэ сэлам зэрахыщтыгъ. Ащ фэсапщ сэламкIэ еджэщтыгъ.

ХьакIэм иш зэрэдзекIоцтыр къэзгъэлъагъоцтыгъэр икIэпщ зэрэпилъэгъэ шIыкIэр ары. Щысын хьакIэ зыхъукIэ шым ифэIо-фашIэкIэ хьакIэм ишIэхэлъэу кIэлэ-гъуалэмэ унашъо афашIыщтыгъ. Адыгэ щагум хьайуанхэр шъхьафэу Iащым щаIыгъыщтыгъ. Ау хьакIэщым пышIыкI иIэти хьакIэм ишыонэш ащ чIагъэуцощтыгъ. Шым рыкIорэр ымышIэу шыур гупсэфыцтэпти, зыщыфаем ешъхьа-шъоплъэнэу, зэрагъашхэрэм гъунэ лъифын ылъэкIынэу шэщ-хьакIэц зэпытым шыр щаIыгъыщтыгъ.

ХьакIэр ежъэжын зыхъукIэ, бысымым лъэрыгъэр ыубытыти хьакIэр ыгъэшэсыжыщтыгъ. Адыгэмэ аIо: «Уятэми уилъэрыгъ къегъэубыт!» Ар къызхэкIрэр, шыур зы лъэрыгъым зиуцокIэ уанэр ыгъэкIотэнкIи мэхъуш ары.

АДЫГЭ ХАБЗЭМ НАХЫЖЪЫР ЗЭРИГЪЭЛЪАПIЭРЭР

Лъэпкъ хабзэм ныбжыр цэу зэтырефы. АпэрэмкIэ, ныбжыр цIыфым къыгъэшIагъэм елъытыгъ. ЯтIонэрэмкIэ, цIыфым ыныбжыр щыIакIэм тетыгъоу щыриIэм елъытыгъ. ЯцэнэрэмкIэ, нэбгыритIу чIыпIэу зыщызэлукIагъэм елъытыгъ. Ащ нэмыкIэу адыгэмэ хабзэмкIэ – бзылъфыгъэмрэ хьакIэмрэ сыдигъокIи нахыжъ, махъулъэр сыдигъуи нахыкI.

Нахыбэу щыIэныгъэм узэрихьылIэрэр цIыфымрэ ащ къыгъэшIагъэмрэ къыпкъырыкIрэ ныбжыр ары. Ар къызщежъэрэр унэгъо кIоцIыр ары. Ны-тыхэмрэ ябынхэмрэ, зын къылъфыгъэхэр, зэунэ-къоц унагъохэр, анэшхэр, тыщхэр, благъэхэр, ныбджэгъухэр. Ахэмэ азыфагу цызекIорэ хабзэр хымэ чIыпIэм щагъэцэкIэрэ зекIуакIэм тIэкIу шъхьащыкIэуи мэхъу.

Сыдрэ лъэпкъи ищыIакIэ нахыжъ-нахыкIэмрэ шэн-зекIуа-кIэмрэ зым зыр къыгъэшъыпкъэжъэу зэпхыгъэх. Мыщ азыфагу цызекIорэ хабзэм ылъапсэ «Уижъ ыIорэр шIэ, уикIэ ышIрэр шхы» зыфиIорэ гущыIэжъым къегъэлъагъо. Ащ къикIрэп нахыжъхэм яIо унэгъо кIоцI Iофхэм ахэмыхъэу. Гупшысэм къыдилъытэрэр, узэусэ-жъын, уупчIэжъынышъ, нахъ екIурэ шIыкIэр къыхэпхыныр ары.

ШъхьакIэфагъэр унэгъо кIоцI хабзэм нахыжъым фегъэкIуатэ. ХьакIэц хабзэм нахыжъыгъэр хьакIэм ий.

Гъогуонэ хабзэм нахыжъыгъэр зытефэрэр ныбжъ зиIэр, тетыгъо зиIэр, ау а зэпстэум акIыIур – зэгъоогъумэ бзылъфыгъэ ахэтмэ ары. Унэгъо кIоцI хабзэм къызэрэдилъытэщтыгъэмкIэ, нымрэ тымрэ хъызмэт Iофхэр зэрамыхъажъми, ахэр упчIэжъэгъуцтыгъэх. ЩыIэныгъэу цIыфым ынэгъу кIэкIыгъэм акъыл хехы. Ар зэхэшIыкIэу ныбжыкIэм IэубытыпIэ, тегъэкIапIэ афэхъу.

Унэгъо мылъкум изегъэкIонкIи нахыжъхэм яусэжъых.

Адыгагъэм нахъ гупшысэ шъхьаIэу къыдилъытэрэр нэжъ-Iужъхэмрэ ныбжыкIэхэмрэ зэфэсакъыжъхэзэ хабзэр зэрагъэцакIэщтыгъэр ары. Жъыр егъэлыегъэ шъхьэкIэфагъэм кIэмынэкъокъоу ныбжыкIэм зытыриIэтыкIыщтыгъэ. НыбжыкIэр гукIэгъум рыгъуазэзэ, нэжъ-Iужъым ыгу ыгъэцIыкIуным, шъхьакIо рихыным енэгъуецтыгъэ, ащ шIолIыкIыщтыгъэ.

А хабзэм адиштэрэ зекIуакIэу пэсэрэ адыгэхэм зэрахьащтыгъэм нахъ игъэшIэгъоныпIэхэм ащыц нахыжъыгъэ-нахыкIагъэм цIыфышъхьэмрэ ащ ыцIэрэ зэрэзэфигъадэщтыгъэр. Ащ ищыс нахыжъыр къихьэмэ зэрэфэтэджырэм фэдэу пасэм пщым (лIым ятэ) е лIакъоу нысэр къызыхэхьагъэм ыцIэ къызаIокIэ нысэхэр къызэрэтэджыщтыгъэхэр. Ащ фэдэ шъхьэкIафэр нахыжъ пстэуми афагъэшъуашэщтыгъэп.

Нахыжъым ишъхьагъырытыныр хабзэмкIэ зытефэщтыгъэр:

- кIэлэ-гъуалэу хьакIэщым итхэр;
- нысэхэр;

ЕкIурэ лъэсгъогу хабзэхэр:

- Iоф зиIэу ежъагъэм убзылъфыгъэми, ухъульфыгъэми ыпэ зэпымычыныр;
- нахыжъ пстэум ягъогупэ сабийхэм зэпамычыныр;
- джырэ лъэхъаным зэкIэми нахыжъ-нахыкIэ имыIэу светофорым инэфынэ дырагъаштэу гъогур зэпачыныр.

ЕкIурэ тIысыкIэ хабзэхэр:

• нахьыжъыр, хьакIэр, бзылфьыгъэу унагъом щымыщыр жантIэм – пчъэ ихьагъум анахь пэчыжъэ чIыпIэм, ынэгу пчъэм фэгъэзагъэу тIысыныр;

• бысымыр, бысымгуащэр пчъэм нахь пэблагъэу, хьакIэм егуаплъэу тIысыныр.

Унэ ихьагъу хабзэхэр:

• бзылфьыгъэр, нахьыжъыр, хьакIэр ыпэ ибгъэшъыныр, ахэмэ пчъэр афыIупхыныр.

Iанэр апэ зыфахьырэр:

- апэрэ Iэнэ ушъагъэр – тэтэжъым,
- етIанэ хьакIэщым,
- пшъэшъэунэм,
- лэгъунэм,
- сабийхэм апае – пцэрыхьапIэм.

Джырэ лъэхъаным Iанэ зехъанэм зэхъокIыныгъэхэр фэхъугъэх.

Анахъэу ар къызыхэщырэр къэлэдэс унагъохэр ары. ПсэупIэм, пцэрыхьапIэм япчъагъи яшIыкIи зэблэхъугъэ. Адыгэ бзылфьыгъэри къэралыгъом фэлажъэ хъугъэ. А зэпстэум къыздахьыгъ зэхъокIыныгъэхэр:

Iэнэ хъурэе лъэкъуищыр щыIэжъэп Iоми хъуцт. Унагъом щыц зэдэшхэн зылъэкIыцт купхэм зэблэхъуныгъэ афэхъугъ. ШхакIэри гъомлэпхъэзехьакIэри зэхъокIыгъэх.

УнэгъокIоцIым джыри гъомлэпхъэ зехъаныр, пцэрыхъаныр, бзылфьыгъэ IэнатI. Ау быныр гъогууанэ зытехьакIэ ижъырэм фэдэу шхэн фэIо-фашIэхэр хъульфьыгъэ Iоф мэхъух.

АДЫГЭ ЦАГУР

Адыгэ щагум итеплъи, зэрзэтеутыгъэри, чIыгоу ыубытрэри зэлъытыгъагъэр хэгъэгум илъэныкъоу чылэр зыщыпсэурэр ары. КъушъхъэчIэс абдзахэхэм, шапсыгъэхэм, нэтхъуаехэм яцагу гъэпсыкIэ ташъом тес кIэмгуехэм, бжъэдыгъухэм, хъатикъуаехэм атекIыцтыгъэ.

Къушъхъэ лъэпэ чIышъхъэзэфэ чылэхэр чIытIырырэ пэнэсэрайрэкIэ къэшIыхъэгъагъэх. ЯдэхьапIэхэр чэц фэгъэзагъэу сэхтеом ыгъэпытэжъыщтыгъэх. Чылэм сэхтеор ыгъэнафэщтыгъэ, ац чылэм икъэлапчъэмэ алгъыплъэныр, ахэр игъом Iуихын нэфшъагъом,

пчыхъэ кIахэм ыгъэпытэжъыныр ипшъэрылтыгъ. Сэхтеом ац фэшъхъафрэ Iоф ышIэщтыгъэп. Ац пае чылэм Iахьмыгощэу ылэжърэм щыц ратыщтыгъэ.

Зы унагъом ихапIэ шIыхъагъэу ку дэхьапIитIу иIагъ. Адыгэ хапIэр цэ зэтеутыгъэщтыгъэ: щагур, хьамэщыр, Iащыр.

Щагур унагъом ипсэупI. Ац унищ дэты хэбзагъэ: унэшхор, хьакIэщыр, пцэрыхьапIэр (пытыр).

Унэшхор плIэу зэтеутыгъэу, ыгупэ къыблэм фэгъэзагъэу, пчъэ ихьапIитIу иIэщтыгъэ. Унэмэ ащыц горэм, нахьыбэмкIэ лэгъунэм, кIыбыпчъэ е нэтIапчъэ иIэу хъуцтыгъэ. Зы пчъэ ихьапIэр хъаятым хэлтыгъ, ац уикIынышъ унэ шъхъафиц уарыхъэщтыгъэ. СэмэгумкIэ щыIэ унэр бысымым итIысыпIэщтыгъ, занкIэу хэлтыпчъэр собэм екIуцтыгъэ (сабий Iэтахъомэ апае), джабгъупчъэр – пшъэшъэунэм иягъ.

ЯтIонэрэ пчъэ ихьагъур ихьагъу шъхъафэу лэгъунэм хэлтыгъ. Лэгъунэр кIэлэ-гъуалэмэ ятIысыпIагъ.

ХьакIэщ зэпытыр – зы унэрэ шэщрэ зэхэтыгъ. Щагум адыгэхэм хъайуани чэт-тхъачэти къыдагъахъэщтыгъэп. Ау хьакIэм иш пае хьакIэщым шэщ пашIыхъащтыгъэ. Хъульфьыгъэр гупсэфыным пае иш рыкIорэр ышIэн фаети, ар хьакIэм фагъэкIуатэщтыгъэ. Ац фэшъхъафрэ ушъхъагъуи иIагъ: хьакIэу къепсыхыгъэр бэрэ щыIэщта, мэфиц хьакIа – зэу къэшIэгъоягъэти иши, иIэшэ-шъуаши зэкIэри зы пIалъэу щытыгъ.

Унэшхор щагум дэдзагъэу, уц къэшхъо пчъэIупэу, къэлэпчъэ дэхъагъум егуаплъэу ашIыщтыгъэ. Унэшхом ышъхъэ къамыл дэфыеу абгъэщтыгъэ. КIыбыпчъэ хэлъмэ, лъэгущэр хъураеу къекIокIэу ашIыщтыгъэ. Онджэкъыр бысымым итIысыпIэ унэм итыгъ. ЖантIэм етIэбай дашIыхъэщтыгъэ. Адрэ унэхэм джэныкъо яIагъэп. Лэгъунэмрэ пшъэшъэунэмрэ кIымафэр чъыIэ хъумэ, гъучI хъаку рагъэуцощтыгъэ. Лэгъунэм ит гъучI хъакум сырбэу Iугъо зэрикIрэр онджэкъым къырацэщтыгъэ.

Адыгэ унэм хьап-щып псэуалъэу итхэр зэкIэри пхъэм хэшIыкIыгъэщтыгъэ. Пхъэ пIэкIорым ылъакъохэр псырыгукIэ (цэрэхъкIэ Iоф зышIэщтыгъэ тхъусэ лIэужыгъу) ищыгъэхэу, пIэкIор бармэкъыр хъэрэ-пкIарэу ашIыщтыгъэ. Ац фэдагъэх пхъэнтIэкIуцыхъэхэри: нэбгыритIу-щы утефэнэу, пхъэнтIэкIу кIыбыр хъэрэу, натIэр Iантэгъуицэу щытыгъ.

Iанэр унэм ит псэуалъэмэ ахалъытэщтыгъэп. Iанэхэр пытым пышIыкIыгъэ гъушъалъэм идэпкъ палъэжъыщтыгъэх.

Пхъэ пІэкІорыр мафэрэ тІысыпІэщтыгъэ. ТепІон-кІэлъын-хэр зэкІадзэжъти сырэм далъхъэщтыгъэ. ПІэкІорым пІуаблэ е алрэгъу телъыщтыгъэ. Пхъэ пхъуантэр гухъарэкІэ пкІагъэу, унэгъо хъап-щыпхэр ащ дэлъыщтыгъэх. Дэккъым мэкІай лъагэхэр, ущытэу унэсынэу, иІагъ, ащ хъакъу-шыкъухэр апчым, етІэфым хэшІыкІыгъэхэу тетыгъ. ПІуаблэри дэккъым пылъагъэщтыгъэ.

Пшъэшъэунэм унагъом анахъ псэолъэ дахэу иІэр рагъэуцощтыгъэ. ПІэкІорыр, пхъэнтІэкІуцыхъэхэр тхыпхъэкІэ гъэкІэрэ-кІагъэхэу щытыгъэх. Пхъонташъхъэм Іапэпщынэмрэ пхъэкІычхэмрэ телъыщтыгъэх. Дэккъым алрэгъур, дышъэ идэгъэ ІаплъэкІылъэр, сыхъатылъэр, лэнысталъэр, жъыфыр палъэщтыгъэх. Пшъэшъэунэм идэккъ шыкІэпщынэр рагъэкІуцщтыгъэ. ПІуаблэм нахъи нэмазлыкъыр мыщ нахъ ифэшъуашэу алъытэщтыгъэ.

ХъакІэщым гъолъыпІэ-тІысыпІэхэр итыгъэх. ХъакІэщ дэккъым алрэгъум, нэмазлыкъым шыкІэпщынэм фэшъхъафэу дышъэкІэ идэгъэ ІаплъэкІылъэр, сыхъатылъэр пылъагъэщтыгъэ. ХъакІэр хъакІэщым къызэрихъагъэм тетэу, сэламым ыпэ, иІашэ бысымым ритыти дэккъ пкъэужъыехэм апилъэщтыгъэ. Ащ ыуж хъакІэщ фэсапщ сэламыр бысымым хъакІэм рихщтыгъэ.

ПщэрыхъапІэр тІоу зэпытыгъ, зы пчъэ хэлъэу. Пытым гъомлапхъэхэмрэ Іанэмрэ щагъэтІылъыщтыгъэх. Іанэхэр дэккъым пылъагъэщтыгъэх. Лыкъухэм щыуанхэр зэрытэу апалъэщтыгъэ. МэкІайхэм Іанлъэмэ, апсышхомэ арылъэу гъомлапхъэхэр ателъыгъэх.

Щагум конхэр дэтыгъэх. Къушъхъэлъэпэ чылэхэм яконхэр чыифщтыгъэх. Коцыр, джэнчыр тыумэ арылъэу шъхъалэщым пыт гъэтІылъыпІэм итыщтыгъэх. Лэжыгъэр бэ зыхъукІэ, коныр игъэу щагум дэтэу ащ фышъхъэ лэжыгъэмрэ натрыф гъэтэкъуагъэмрэ илъыщтыгъэ. Илъэсым ашхыщт къое гъугъэр коцым, гъажъом хэлъэу коным щаІыгъщтыгъэ. Аумэ гъуцэщтыгъэп ыкІи бгъуатэщтыгъэп.

Натрыф мыгъэтакъор чыиф кон мыигъэхэм арылъыгъ. Кон лъапсэм гъуанэ иІэу, ащ пхъэмбгъужъые Іутэу, ар къалэтмэ натрыф-шышъхъэр къырахзэ ашІыщтыгъэ. Лэжыгъэр, джэнчыр зэрылт конхэм ашъхъэ къэпІэтынэу щытыгъ. Лэжыгъэр зекІотэхкІэ лъэой цІыкІу ыкІоцІкІэ радзыхти ащ тетэу гъажъор къычІагъэбзэ къырахщтыгъэ.

Чэтэщыр хъамэщымрэ щагумрэ азфагурэ чэум хэшІыхъагъэу щытыгъ. Чэтэщыпчъэу бысымгуащэр зэрыхъащтыр щагумкІэ

къэгъэзагъэу, чэтхэр зэрыкІыщт пчъэжъыер хъамэщымкІэ кІоцщтыгъэ. Ижърэ адыгэ щагум чэт-тхъачэтхэр пчъэІупэ уцІэпІэу щагум къыдагъахъэщтыгъэхэп. Ахэр хъамэщым дэтыщтыгъэх. Уц къашхъор къабзэу сабийхэр щыджэгухэу, пчыхъашъхъэрэ нэжъ-Іужъхэм е кІэлэ-гъуалэхэм зыщагъэпсэфщтыгъэ.

ПчъэІупэр мафэ къэс къапхъэнкІыщтыгъэ. Чэмхэр зыдафыхэкІэ пшъашъэм е нысакІэм къэлапчъэм къыщыригъажъэти, щагум къыдипхъанкІэзэ, лъэсгъогухэри пчъэІупэри къыпхъэнкІыщтыгъэ. Осэпсыр темыкІзэ, уц къашхъом щымыщ уцхэр хачыщтыгъэх.

Адыгэ хапІэм изыІахъэу унагъор зыщыпсэурэ щагур унэм щыщым фэдагъ. Щагур, къэлэпчъэІур адыгэхэм унэм фэдэу зэрахъэщтыгъэ, хъат-къурт гъэтІылъыпІэ ашІэу хэбзагъэп.

ХЪАКІЭЩЫР

ХъакІэщыр тыгъэм егунаплъэу къэлапчъэм нахъ пэблагъэу агъэуцущтыгъэ.

Унэ-щагум дэтыгъэ псэуалъэмэ ащыцэу хъакІэщыр ары адыгэ лъэпкъ щыІакІэм анахъ мэхъанэ щызиІагъэр. Ар хъакІэу унагъом къеуалІэрэм иуцупІэ-гъэпсэфыпІэ къодыештыгъэп. Унагъор, лІакъор, чылэр, хэгъуашъхъэр, анахъ хъакІэщ цІэрыІохэм – зэрэлъэпкъэу ягупчэу зэрищалІэщтыгъэх.

Ижъ-ижъыжъым къыцегъэжъагъэу адыгэм игупшысэ зэкІэ-зыугъуаеу, лъэпкъыр зэрыгушхоцт шІэныгъэр зэзгъэуІоу, лъэпкъ-шІэжъыр зымыгъэкІуасэщтыгъэр хъакІэщыр ары. ХъакІэщым адыгэм идунэететыкІэрэ идунэееплъыкІэрэ зэригъэзафэщтыгъэ. Къэбар ІотапІэу, оред зэхэлъхъапІэу, ІорыІотэгъэтІылъыпІэу хъакІэщхэр цытыгъэх.

ТхъачІэгъ ичъыгыжъ лъабжъэ дэжъ оредусхэм щызэхалъхъэгъэ гъыбзэми, нэмыкІ чІыпІэхэм ащрекІокІыгъэ хъугъэ-шІагъэхэм апыгъэщэгъэ къэбархэми яепсыхыпІэщтыгъэр хъакІэщыр ары.

ЛІы губзыгъэхэу, зэлъашІэрэ къэбарІотэ-орэдыІохэу, шыкІэ-пщынэо Іазэхэу ПщыжъхъаблэкІэ ШъхъакІумыдэ Мыхъамодэ, ХъакурынэхъаблэкІэ КІуай Зэфэс, НэшъукъуаекІэ – КІыкІ Хъана-хъу, ДжэджэхъаблэкІэ – ХъутІыжъ Заурбэч, АфыпсыпэкІэ – ЛІышІутІэкъо Темыркъан яхъакІэщхэр зэрэадыгэ шъолъырэу щыцІэрыІоцщтыгъэх.

ХьакIэщ джэгу пашъхьэр арыгъэ орэдыр, къэбархэр къэзы-
Iуатэрэмрэ ащ едэлухэрэмрэ апсэ зы чысэм илъэу, азыфагу нэры-
мылъэгъу зэпышIапIэхэр зыщыфэхъуцтыгъэхэр, жъымрэ
ныбжьыкIэмрэ азыфагу итэу лIэшIэгъухэр зыщызэпашIэцтыгъэхэр.

ХьакIэщым къыщекIокIцтыгъэ Iофыгъо пстэумэ ащыцэу анахь
агъашIоцтыгъэр, уасэ зыфашIыцтыгъэр псэлъэ зэгъэзэфагъэр,
гуцыIэ гъэкIэрэкIагъэр ары.

Жэбзэ псыхъагъэкIэ, гуцыIэ лые зыхэбгъэуцон умылтъэкIыцт
псэлъэ зэкIужькIэ къэIотэгъэ тарихъ къэбарыр гум зэхишIэцтыгъэ,
псэм щыщы хъуцтыгъэ, къедэлурэм, ныбжьыкIэм ар шIэныгъэ
фэхъуцтыгъэ, иакъыл къыгъэуцтыгъэ.

Лъэпкъыр щызгъаIэу, лъэпкъыр лъызгъэкIуатэрэр – лъэпкъ
шIэныгъэр, лъэпкъ къэбарыр лъэпкъ кIоцIым щызекIо зыхъукIэ ары.
А пшъэрылъ шъхьаIэр хьакIэщым мафэ къэс зэшIуихрэ Iофыгъуагъ.
ХьакIэщ къэбарыр къызпкъырыкIыцтыгъэри зыхъэщыцтыгъэри,
кIэух гупшысэу а пчыхъашъхьэм а купым ашIыгъэр зэфэзыхъы-
сыжыщтыгъэри къэбарIотэ губзыгъэхэр ары.

Лъэпкъ къэбарыр лъызгъэкIотэни щымыIэу, къэзыIотэни,
къызфиIотэни, къызщиIотэни щымыIэ зыхъукIэ – лъэпкъым ыпсэ
мэкIуасэ. Арышъ, мы лъэныкъомкIэ укъикIмэ, хьакIэщыр лъэпкъым
игулъытэкIэ гъэпсыгъэ институтэу адыгэм итарихъ, игупшысакIэ,
идунэлъэгъукIэ итегъэкIапIэу неущрэ мафэр фызэзгъэзафэцтыгъэр
ары.

АДЫГЭ ШЫШОIУР

ХьакIэныр хабзэкIэ узэндэгъэ. Ащ епхыгъ щагу гъэпсыкIэри.
ХьакIэщым шэц зэрэпашIыхьэри, шышIоIу зэрэIуагъэуцори
зыпкъ къикIрэр хьакIэм ыгу зырашIыкIэ, ар зэрагъэгупсэфыцтыр
къыдалъытэзэ, япсэупIэ зэрэзэрагъэфэцтыгъэр ары.

ШышIоIур чъыгым хэшIыкIыгъагъ. Икъутэмэ зэхэкIыпIэ екIоу
чъыгыр къыхахти, къутамэхэр паупкIти, пхъашъор агъэлэнт-
хъыцтыгъэ. Чъыгыр зыгъукIэ, рахыкIы е раупкIти, хьакIэщ
пчэIупэм пэмычыжъэу хатIэцтыгъэ.

ШышIоIур хьакIэмкIи унагъомкIи мэкъэгъэлущтыгъэ. Бысым
лъыхъурэ шыу нэгъуаджэр урамым рыкIо зыхъукIэ, зылъыплъэщ-
тыгъэр шышIоIур ары.

ШышIоIу щагум дэт зыхъукIэ, хьакIэу бысым лъыхъурэ пстэуми
«къеблагъ» арелo унагъом. Хэтрэ гъогурыкIокIи мы унагъор бысым
хъунэу хъазыр.

Щагум шышIоIу дэмытмэ, быныр хьакIэ зещэным тегъэ-
псыхъагъэп, арышъ, имыIахьылмэ, имынэIуасэмэ а унагъом хьакIэ
нэгъуаджэр дэхъащтэп.

ШышIоIум шы заулэ епхыгъэмэ, ари бысым лъыхъо хьакIэмкIэ
къэбар екъу: а щагум удахъэу унагъом хьакIэ зэтео епшIылIэныр
тэрэзэп. Ежъ хьакIэмкIи гупсэфэп, имурад ыгъэцэкIэнымкIэ изэрар
къекIыцт.

Щагум шышIоIу зытIуц дэты зыхъукIэ, хьакIэмкIэ гъэнэфагъэ
унагъор цIыфыбэ зыщызэблэкIырэ чIыпIэу, хьакIабэ къыдахъэу,
зэфырикъужьхэу зэрэщытыр.

БысымымкIи шышIоIур мэкъэгъэлу: бысымгуащэр е бысымыр
имысыгъэу, шышIоIум шы епхыгъэу зилъэгъукIэ, гъэнэфагъэ хьакIэ
зэрэIэр.

Унагъом ихъульфыгъэхэр дэмысэу хьакIэр къыдахъэмэ ибысы-
мыщтыр шышIоIур ары: ежъ-ежъырэу къепсыхышъ, шыр шышIоIум
репхышъ, хьакIэщым ехъэ. Шыр шышIоIум епхыгъэу зылъэгъурэ
бысымгуащэм гъунэгъу кIалэ горэ къарегъащэшъ, хьакIэм ифэIо-
фашIэ регъажъэ.

ШышIоIум фэшъхъафрэ пшъэрылъхэри адыгэ цыIакIэм щигъэ-
цакIэцтыгъэ.

Ижърэ-ижъыжъым хъульфыгъэр зыщыфэхыгъэ чIыпIэм
щагъэIылъмэ, ащкъэунэ IуашъхьэтырашIыхъэхэбзагъэу IорыIуатэм
къыхэфэ. Ащ фэд Iошъхъадэ пылъ къэбарыр: зэшымэ ашыпхъу
закъо езыхъыжъагъэм кIэлъежъэхэи, зэшитфыри ащ екIодылIагъ.
Шъхъадж зыщыфэхыгъэм щагъэтIылъыгъ, къэунэ Iуашъхьэи
тырашIыхъагъ. Анахъыжъыр джы Мыекъуапэ итыгъэкъокIыпIэ
лъэныкъо щаукIыгъэти, ащ щагъэтIылъыгъ, къэунэ Iуашъхъэу
тырашIыхъагъэм лIым ыцIэкIэ еджагъэх – Iошъхъад. Ары тхыдэм
къызэриIуатэрэр. Ау ащ илъэс минитф ыныбжъ.

КИЭПЩЭ ХАБЗЭХЭР

КIапщэр сымаджэм, уIагъэм къызэрапекIокIхэрэ Iофыгъу.
Умэхъын кIуачIэ хэлъэу, Iэзэгъу папкIэу ар адыгэмэ алъытэ.

КІапцэ зыфашІыцтыгъэхэр:

- уІагъэхэр, пкыы фыкъуагъэ зиІэхэр
- шъорэкІ къызэузыгъэхэр
- блэ зэуагъэхэр

КІапцэ лІаужыгъомэ ащыцэу нахьыбэрэ ашІыцтыгъэр пкыы фыкъуагъэ зиІэхэмрэ уІагъэхэмрэ апае зэхащэцтыгъэхэр ары.

КІапцэм пшъэшъэ зидэмыкІохэри, кІалэхэри, зыныбжъ хэкІотэгъэ хъулъфыгъэхэри, бзылъфыгъэхэри, джэгуакІохэри, ІорыІодзхэри къекІуалІэхэу хэбзагъэ. Сымаджэр охъужьыфэ нэс ахэр кІапцэм щызэрэугъоицтыгъэх.

Я XX-рэ лІэшІэгъум и я 30-рэ илъэсхэм анэсэ пкыы фыкъуагъэ зиІэхэм, зыІэ е зылъакъо зэпыкІыгъэхэм ыкІи уІагъэ зытелъхэм апае Адыгэ шъолъырым кІапцэхэр щашІыцтыгъэх. Ахэр зэрэзэхащэцтыгъэмрэ хабзэу хэлъыгъэхэмрэ къэзышІэжъхэрэр джыри тинахьыжъхэм ахэтых.

КІапцэ хабзэхэм къызэрэдалъытэрэмкІэ, сымаджэм мэфэ заулэрэ е мазэрэ екІапцэцтыгъэх. А уахътэм къыкІоцІ сымаджэм ифэІофашІэхэр ыгъэцэкІэнхэу медсестрам фэдэу кІапцэ дае къырагъэблагъэцтыгъэ. Ар пшъэшъэ цІэрыІоу, пшъэшъэ гъэшІуагъэу щытын фэагъэ. НахьыбэмкІэ ар кІапцэ зиІэмэ яІахьылыгъ. ЛІыкІо фашІыти дэе пшъашъэр гъэшІуагъэкІэ къащэцтыгъэ. Ащ къыщегъэжъагъэу ар быным япшъашъэу алъытэцтыгъэ, щэІэфэ агъэблагъэу, гъунэ лъафэу хэбзагъэ.

Дэе пшъашъэм иапэрэ пшъэрылъыгъ сымаджэр зэрылъ унэр етІапскІэ къытхыхъанэу. Къытхыхъаным къыкІштыгъэр унэ лъапсэр къыиныр ары. Ащ нэмыкІэу даер симэджэпэсыгъ. УІагъэм икІухъэкІыхъэ ригъэкъуцтыгъэ, Іазэм дэлэпыІэцтыгъэ, ащ иунашъокІэ уІагъэм е пкыы фыкъуагъэм ищыкІагъэр рихьылІэцтыгъэ. Даем итІысыпІэ сымаджэмпэблагъэуцтыгъ. ДаемишІэхэмылъэу сымаджэмукІэрыхъан, уеплъын уфитыгъэп. ИтІысыпІэ нэкІми зи ащ тІысын фитыгъэп. Дэе пшъашъэр кІапцэ джэгу зэхэзыщэрэмэ ащыщыгъ. Зэрэ-тІорэ ежъыгъэджэгуцтыгъэх. НахьыбэмкІэ кІапцэ даем ыцІэкІэ, ащ шъхъэкІафэу фашІырэм ихъатыркІэ кІалэхэм кІапцэ джэгухэр зэхащэцтыгъэх.

Іазэр кІапцэм ипчэгу ит. Пкыы фыкъуагъэм еІазэхэрэм Іазэщыкъ араІо. УІагъэм еІазэхэрэр шъхъафыгъэх. Заом Іутхэм яІазэхэрэр дзэм хэтыгъэх. Щэ зыхэлъэу зэуапІэм къыІуащыжъхэрэм кІапцэ зафашІыкІэ, апэу къызаджэцтыгъэхэр цэхэх Іазэр ары. Ащ тегъэпсыхъэгъэ цІыфхэр щыІагъэх.

КъызэраІотэжърэмкІэ, Къазий я Хъанифэ даеу Къоджэбэрдикъо Мыхъамэт икІапцэ зыщэІэм, Іазэхэм акІырыплъызэ, ежъыри цэхэхыным фэІазэ хъугъагъэ.

Унэм исхэм купитІоу загощыти, оредыкІэ зэнэкъокъуцтыгъэх. Апэу кІапцэ оредхэр къаІоцтыгъэх, сымаджэр мыхьылъэ дэдэмэ, сэмэркъэу оредхэри къаІоцтыгъэх. ТекІоныгъэр зыхьырэр агъашІоцтыгъэ. ЕтІанэ оредыр зэпагъэути, пшъашъэхэри хэлажъэхэзэ, джэгукІэ зэфэшъхъафхэм ахахъэцтыгъэх. ДжэгукІэмэ анахъ къахэщыцтыгъэр Іупаор ары. Іупаор – цакІэхэр зиІэ мыкІу-мыпш пыт. А джэгукІэм кІалэхэр ары хэлажъэцтыгъэхэр. Бгыкъум кІэшІэгъэ Іупаом джэгуцтхэр къетІысэкІыщтыгъэх, агъэхъыети цапэкІэ ар къэзыубытэу жэщиз хэзычрэмкІэ зэнэкъокъуцтыгъэх.

КІапцэм къешІэкІыгъэ Іофыгъохэр оредым зэкІеугъуаех, театрэм фэдэу къэшІын хьалэмэтэу егъэпсых. Оредхэм анэмыкІэу тхьэлъэІухэри шІуфаІохэри кІапцэм хэгъэцагъэх.

Я XX-рэ лІэшІэгъум кІапцэу сымаджэмэ афашІыцтыгъэхэм гъэчэфын Іофэу ахэлъыр нахьыбэ хъугъэ. КІапцэр театрэм фэдэу джэгоу ыкІи къэгъэлъэгъон щхэнэу зэхэцагъэ хъугъэ. Мыщ фэдэ кІапцэм джэгуакІохэр артистым, усакІом фэдэу хэлажъэцтыгъэх. ДжэгуакІомрэ ІорыІодзымрэ, пшъашъэхэмрэ кІалэхэмрэ зэнэкъокъуцтыгъэх, къепчъэкІхэр, хъохъухэр зэфадзыжъыщтыгъэх, къашъоцтыгъэх, цэлдаокІэ джэгуцтыгъэх.

НэмыкІ чІыпІэ къыщыпІомэ узэраумысыщт гущыІэ щэрыохэр, лакъыр д гущыІэхэр, сэмэркъэу-кІэнэкІэлъэ оредхэр кІапцэм къыщаІоцтыгъэх. Ахэмэ дунаир зэпрыгъэзагъэу, ямышІыкІэу къыппагъэхъуцтыгъэ. Ау кІапцэр къызыубгынэкІэ нэмыкІ чІыпІэ ахэр къыщыпІонэу щытыгъэп. Джащ фэдизэу ащ зэшІокІышхо иІагъ.

КІапцэ джэгукІэхэм япащэцтыгъэр ачъэ мэлэу зыІулъ джэгокІо-хъатыякІор арыгъэ. Ащ джэдыгу зэпрыгъэзагъэ, пэІо бэлацэ зыщилъэцтыгъэ, нахъ щхэны зэрэхъунэу зифапэцтыгъэ. Щхэнэу зыкыишІызэ сымаджэри кІапцэм къекІолІэгъэ цІыфхэри ыгъэчэфцтыгъэх. Ачъэжъ къашъохэр, пчэн къашъохэр къыщашІыцтыгъэх, «ЩырытІым» фэдэ оредхэр къыщаІоцтыгъэх. Ащ фэд, гущыІэм пае, «Пчэн къэгъашъом иорэд»:

Сыпчэн къэгъашъуи,
Сыпчэнышъо улали,
Сыхъаулые жакІи,

СыжэкIэ хьатырышIи.
 Шышгъхьэр къысигъэуалIи,
 IаплIыр къысицэкIыжъ.
 Тэ тызыкIэдэIурэр
 Япщынэо мэкъэшIу,
 ЦIыфышIум ипчъэIу,
 ГъукIэм ипчъэIуп,
 Непэрэ зымафэм,
 Пщынэр щагъэжгъыжгъ,
 Жгъгаур къыщагъаджэ.
 – Шы кIаком къеджэжъ, – аIуи,
 ЯшыкIакуи дэмыс.
 Шышгъор алырыгъужъ,
 Шыжъыр пхъэ зэхэуIупкI,
 УпкIэр ишытхъакIум
 Бжъэ пшIыкIутIу тет.

ГушцIэмэ нафэ къызэрэшIырэмкIэ а пчэн жакIэ зытетэу оредыр къэзыIоштыгъэр кIапщэу зыхэлажьэрэм ипчэгу итыгъ.

Ачъэ паIохэр ащыгъыхэу, пхъэ зэхэуIупкIэм шым фэдэу тесхэу мыш фэдэ оредхэр къаIохэзэ кIапщэмэ ащыджэгущтыгъэх.

Джащ фэдэу кIапщэм сэмэркъэубэ илгыгъ. СэмэркъэумкIэ цIыфым ишэн ауплгъэкIуштыгъэ. Сэмэркъэур къызгурымыIоу, ащ ыгъэ-губжырэр шэн зыхэмылгъ цIыфкIэ алгытэщтыгъэ. Сэмэркъэум едэIун, зэхишIэн, Iушыгъэ къыхихын ылгъэкIынэу кIапщэм ныбжыкIэр ыгъасэщтыгъэ.

Зэфэхьысыжыгъэу къэпIон хъумэ, кIапщэр анахь хьагъо-шIыгъо хьалэмэтэу адыгэ щыIакIэм хэтыгъэмэ ащыщ. КIапщэм къэшIэкIыгъэ Iофыгъо пстэуми – хабзэми, оредхэми, джэгукIэхэми лгъэпкъым дунаир къызэрэгурьIоштыгъэр къахэщы, адыгэм икъини итхъагъуи зэгуригъаIозэ, игъашIэ зэрэзэригъэзафэщтыгъэр къагъэнафэ.

АДЫГЭХЭМ ЯИЛЪЭСЫКИЗ МАФЭ

Хабзэ зэрафэхъугъэу, гъэтхапэм и 21-м Республикэу Адыгеим ИлгъэсыкIэм имэфэкI мафэ щыхагъэунэфыкIы. МэфэкIыр къурмэнкIэ рагъажъэ. Анахьэу мэхъанэшхо зэратрэр мэфэкI мафэм иIан ары. Бысымгуащэхэм шхыныгъо зэфэшгъафхэр бэу агъэхъазырых. Мы мэфэкI мафэм ехъулIэу блэу зэхэлгъ шхыныгъоу ашраир агъажъо. Унагъор гъэбэжъум, фабэм ащымыкIэным пае, тыгъэм фэдэу щэламе

IэшIухэр агъажъэх. ИлгъэсыкIэм имэфэкI чэфэу рекIокIы. Оредхэр бэу къаIох, къэшгъох. Хабзэ зэрэхъугъэу, хьамышхунтIэ чыгыр IэшIу-IушIухэмкIэ, шэкI зэмышгъогъухэмкIэ агъэдахэ.

Мы мэфэкIыр чIыгум, тыгъэм, нэфынэм, фабэм шгъхъэкIафэ зыщыфащIрэ мэфэкI.

МАЗЭМЭ АЦІЭХЭР

1. Щылэ маз – январь
2. Мэзай – февраль
3. Гъэтхапэ – март
4. Мэлылгъфэгъу – апрель
5. ЖъоныгъуакI – май
6. Мэкъуогъу – июнь
7. Бэдзэогъу – июль
8. ШышгъхъэIу – август
9. Iоныгъу – сентябрь
10. Чъэпыогъу – октябрь
11. ШэкIогъу – ноябрь
12. Тыгъэгъаз – декабрь

ШЪОШІА АДЫГАБЗЭКИЗ МАЗЭХЭМ АЦІЭХЭР?

(Жъогъобын, №2, 2001)

АдыгабзэкIэ мазэхэм ацIэхэр хэкужгъым къинагъэхэм агъэфедэ-жъыштыгъэп, европейскэ къэIуакIэхэм ащигъэгъупшэжыгъагъ. Ау тилгъэпкъэгъухэу IэкIыб хэгъэгухэм ащыпсэхэрэм ахэр ащыгъупшагъэхэп. Ахэмэ къытлгъагъэIэсыжыгъэх адыгабзэкIэ мазэхэм ацIэхэр. Мазэ пэпчъ ыцIэ илгъэсым иуахътэу зытефэрэм тыхыгъэу щыт. Ахэм кIэкIэу шгъуащытэгъэгъуазэ.

ГушцIэу (щылэм) къикIырэр тэрэз дэдэу дгъэунэфын тлгъэкIы-гъэп. Тижгъхэм аIоштыгъ: «КIымэфэ щылэ маз», «Гъэмэфэ щылэ маз». Ахэр зытефэхэрэр илгъэсым анахь мазэ чыIэу къыхэкIырэмрэ (январь) анахь гъэмэфэ мазэ фабэмрэ (июль) ары.

Мэзай (февраль). Мы мазэм ыцIэ гушцIэу «пхъашэ», «мэзэ дэй» зыфэпIоштым епхыгъ. Февралыр (мэзаер) кIымафэм иаужырэ мазэми, пхъашэу зыкыгъэлгъагъоу, илгъэсым анахь мазэ чыIэу

къыхэкIырэм (щылэ мазэм) нахъ чъыIэ къышIэу, жъыбгъэшхо къепщэу, ос-хъотыр зэрилъасэу бэрэ мэхъу.

Гъэтхап (**март**). Ауштэу а мазэм зыкIеджагъэхэр нафэ, гъатхэм иапэрэ маз, гъатхэм ипэубл.

Мэлылфэгъу (**апрель**). Мэлхэр анахъэу зылфэхэрэр апрелыр ары.

ЖъоныгъуакI (**май**). Адыгэхэм, тракторхэр зыщэмьIэхэм, чIыгур анахъэу зэражъоштыгъэр цухэр зыкIэшIэгъэ пхъэIашэхэр ары. ЧIыгум ижъон бэрэ пэлъыштыгъэх, бжыхъэм афэмыухэу, гъатхэм падзэжъыштыгъ. Жъоныр нахъыбэм заушыштыгъэр маир ары. Джары «жъоным икIэх» зыфэпIощтыр къырагъэкIэу, а мазэм «жъоныгъуакIэкIэ» зыкIеджагъэхэр.

Мэкъуогъу (**июнь**). Мэкъу зыщеохэрэ маз зыфэпIощтыр ары.

Бэдзэогъу (**июль**). Ащ къикIырэри нафэ, бадзэр жъугъэ зыщы-хъурэ маз.

ШышъхъэIу (**август**). Гъэмафэм анахъ мэээ фабэу къыхэкIырэмэ а мазэр ащыщ. Шыхэр фабэм зыригъээхэрэм, ашъхъэ къаIэтымэ ратIупщэхыжъэу, жъау агъотымэ чIаIоу яшен.

Ионыгъу (**сентябрь**). Непэрэ лъэхъаным тетэу уегупшысэмэ, мы мазэм ыцIэ уахътэм диштэрэп пIон плъэкIышт. Сыда пIомэ джы Ионыгъор зытефэрэр бэдзэогъу мазэр (июлыр) ары. Ау мыщ дэжъым къыдэлъытэгъэн фаер — джы комбайнэкIэ коцыр зэрэIуахыжъырэм ижъыкIэ зэрэфэмыдагъэр, ижъырэ адыгэ мэкъумэщышIэхэм коцыр, гъажъор гъупчъэкIэ зэрахыштыгъэр, бганэ ашIыти, губгъом къызэрэрашъыжъыштыгъэр, нэужым цухэр зыкIэшIэгъэ мыжъо хъурэешхохэмкIэ е бэцкIэ хъамэм зэрэщалошъыштыгъэр ары. ИонэкIо машинэхэри, уарзэкIэ агъэплъыхэу, Iоф арагъашIэу нэужым щыIэ хъугъагъэх. А лъэхъаным коцы, гъэжъо бганэхэр заIожъыштыгъэхэр бжыхъэм иапэрэ маз — сентябрэр ары. Джары а мазэм «Ионыгъо мазэкIэ» зыкIеджагъэхэр.

Чъэпыогъу (**октябрь**). А мазэм чъэп оныр регъажъэ.

ШэкIогъу (**ноябрь**). Ащ имэхъани нафэ, шэкIоныр зыщыра-гъэжъэрэ маз.

Тыгъэгъаз (**декабрь**). Тыгъэм зыщигъээрэ, нэмыкIэу къэпIон хъумэ, тыгъэм гъатхэм зыщыфигъээрэ маз. Шъузэрэщыгъуазэу, илгъэсым анахъ мэфэ кIакоу къыхэкIыхэрэр декабрэм и 20–23-хэр ары, сыхъатибл нахъ хъурэп. Ащ ыуж мафэм хахъоу регъажъэ. Ащ фэшI «тыгъэм зигъэзагъ» аIо.

ТИРЕСПУБЛИКЭ ИЧЫПІЭ ГЪЭШІЭГЪОНХЭР

ЛАГЪОНАКЪ

Лагъонакъэ Адыгэ Республикэм икъыблэ лъэныкъокIэ щыI. Метрэ минитIум ехъу илгъагъ. Къушъхъэм ыцIэ къызхэкIыгъэм ехыыллагъэу адыгэхэм хъишъэ гъэшIэгъон ахэлъ.

Лэгъонакъэ цитIоу зэхэт: Лагъо — кIалэм ыцI, Накъэ — пшъашъэм ыцI. Пшъашъэмрэ кIалэмрэ шIу зэрэлъэгъугъэх, ау пшъашъэм ятэ байгъ, кIалэр тхъамыкIагъ, ыкIи ятэ къафидагъэп зэрэщэнхэу. Лагъорэ Накъэрэ загъэбылгъи кIатхъужыгъ, аужи къихъагъэх. Пшъашъэмрэ кIалэмрэ къушъхъэ лгъагэм зыкъырадзыхыжъыгъ. Джащ щегъэжъагъэу а чIыпIэм ЛагъонакъэкIэ еджэх.

ФЫЦТРЭ ОШЪУТЕНЭРЭ

Кавказ къушъхьэ пэпчъ хъишъэхэр апыл. Фыцтрэ Ошъутенэрэ яхъишъи гъэшлэгъон. Мы чыпшэм зэныбджэгъухэу Фыцтрэ Ошъутенэрэ зэгурылохэу щыпсэуцтыгъэх. Ошъутен тхьамыкIэмэ Iэпылэгъу афэхъуцтыгъ. Оркъхэм ар агу римыхъу ишъхьагъусэ аукIыгъ. Ошъутенэ ипшъашъэу Гъузэрыплъэрэ Фыцт икIалэу Нагайчукрэ къушъхьэм екIугъэх. Гъузэрыплъэрэ Нагайчукрэ шIу зэрэлъэгъугъэх, ау оркъ жъалымым пшъашъэр ыгу рихъыгъ ыкIи заокIэ къякIугъ. Оркъым Фыцтрэ Нагайчукрэ ыукIыгъ, Ошъутенэ ыуIагъ. Пшъашъэм ар зелъэгъум тхьэм елъэIугъ: «Къушъхьэ сыхъуми нахъышIу, оркъ жъалымым сылэкIэфэн нахъри». ИлъэIу тхьэм къыфишIи, нэбгыриплIри къушъхьэ хъугъэх. Джы а къушъхьэхэр зэготэу щытых.

ТХЪАКИ

Адыгэ Республикэмрэ Краснодар краимрэ ягъунапкъэхэм атет къушъхьэ дахэу ТхьакI. Ар зэтырафы ТхьакI Инрэ ыки ТхьакI

ЦыкIурэкIэ. ЗекIохэм ягуапэу ТхьакI Иным зыгъэпсэфыгъо уахътэхэр шагъакIо. Ащ илъэагъэ метрэ 2365-м нэсы.

Къушъхьэм гъочIэгъ гъэшлэгъонхэми уащыIукIэщт. ТхьакIэ ихъанэ-гъунэ узэрэкIолIэщт гъогур зэрэпсаоу ЮНЕСКО-м къыухъумэрэ чыпIэхэм ахахъэ.

ГЪОЧИЭГЪХЭР

Къушъхьэу Лагъонакъэ ибайныгъэ зэу щыцых гъочIэгъхэу «Большая Азишская» ыкIи «Нежная».

ГъочIэгъэу «Большая Азишская» 1910-рэ илъэсым къагъотыгъ, 1973-рэ илъэсым чIыопсым (природэм) исаугъэт цIэр иIэ хъугъэ. Ар къушъхьэтхэу Азиш-Тау (метрэ 1600 илъэагъ) ычIэгъ чэт. ГъочIэгъыр цIыф кIуапI, зыплъыхъапIэ унэхэр цIэ дахэхэр яIэхэу хэтых – «МэлэИчымы ытам» («Крылья Ангела»), «Насып чъыг» («Дерево Счастья»), «Мыжъо къэгъагъ» («Каменный Цветок»). Илъэагъэ (икууагъэ) метрэ 37, икIыхъагъэ метрэ 690, иинагъэ кубометрэ 11,8.

ГъочІэгъэу «Нежная» цІыкІу нахъ мышІэми гуІэтыпІ. Ар гъочІэгъэу «Азишскэм» нахъи нахъыкІ, ыныбжь илгъэс миллионитІу-тІурэ ныкъорэ мэхъу, илгъагагъэ (икууагъэ) метрибл, икІыхъагъэ метрэ 95-рэ.

ХЫКЪУМ ПСЫНЭДАХ

Фышт-Ошъутен къушъхъэхэм псыуцупІэ зэфэшъхъафхэр ащыолгъэу, япчъагъэкІэ 12-м нэс. Ахэмэ ахэтых псыуцупІэ мыгъушъхэрэр. Анахъ инэу къахэщрэр Псынэдахэр ары. Ащ мээныкъо теплгъэи, икІыхъагъэ метрэ 165-рэ мэхъу, ишъомбгъуагъэ метрэ 72-м кІегъахъэ. Псынэдахэ чэнджы, сантиметрэ 20-м щегъэжьагъэу сантиметрэ 80-м нэс икууагъ. Къыблэ лгъэныкъомкІэ метрищ-щырэ ныкъорэм нэсэу икууагъэ къыхэфэ. А чІыпІэм псы хъурджанэу иІэр псы къэбзэ кІышъом хэолгъэгъукІы.

Псынэдахэ мыл щтыгъэ лгъэгум къыхэкІыгъ, псыхъуиплІ къыхэлгъадэ, псынэкІэчъиблмэ къагъэбаи, зи псыхъо хэчъырэп чІы

чІэгъымкІэ кІорэхэм анэмыкІ. Псынэдахэ къушъхъэу Пшехо-Су («Вода княжны») зыфиІорэмкІэ укъекІолІэн плгъэкІышт. Ар метрэ 1938-рэ зилгъэггъэ къушъхъэтхым тет.

ПСЫКЪЕФЭХХЭР

Урысыем изычІыпІэ дахэхэм ащыц Адыгеир. Адыгеир – ар алрэгъу шхъуантІэ зытеубгъогъэ мэзых, къушъхъэх, шъофых, Кавказ икъушъхъэ бгыхэм ателъ мылэу къэткІухэрэм япсычгъэо къабзэхэм къатырэ псыхъохэм ячІыгу. Адыгеим анахъ чІыпІэ гъэшІэгъонэу иІэхэм ащыц псыкъефэххэр. Ахэр псыхъоу Руфабгэ (Сырыф ыбг) ипсыкъефэххэр ары. Руфабгэ икІыхъагъэр километрэ 17 мэхъу, псыкъефэх 12–16 иІ. Анахъ псыкъефэх ин дэдэр «КІапсэ» е «Пшгъэшгъэ шгъац благъ» («Шнурок» или «Девичья коса») зыцІэр ары. Ащ нэмыкІэу мыщ фэдэ псыкъефэххэр псыхъоу Руфабгэ цыплгъэгъущтых: «Бырсыр» («Шум»), «Зэтет» («Каскадный»), «Руфабгэ ыгу» («Сердце Руфабго»), «ШПулгъэгъу лагъ» («Чаша любви»).

Апэрэ псыкъефэхэу тызІукІэрэм метрих илгъагагъ. Ар «Бырсыр» зыцІэр ары. Мыщ зызгъэпсэфхэрэр зэкІэ Іохъэх. ЯтІонэрэ псыкъе-

Псыкъефэхэу «Руфабгэ ыгу»

фэхыр метрэ 900 фэдизкІэ пэчыжь. Ащ («Зэтет») гу лъымытэуи ублэкІын плъэкІышт. Ящэнэрэ псыкъефэхыр «Руфабгэ ыгу» ары, мыжъо тІокІэ зэжъум къечъэхы. Ащ ыуж мыжъо тІуакІэхэр хъоопщаоу зэгокІых, пшъэшъэ шъхац благъэр угу къыгъэкІэу унэ этажитфэу зэтетым илъэгагъэм фэдизым (метрэ 20) псыр къефэхы. Нэр пІэпихэу дэхэ дэд псыкъефэхэу «Пшъэшъэ шъхац благъэр»! Ащ ыуж къэкІы «ШІулъэгъу лагъэри». Анахъ чанхэр псыкъефэхым пэблагъэу щыт гъочІэгъэу «Сквозная» еплъынхэ алъэкІышт. Ар иныжъэу Руфабгэ ипсэупІэщтыгъ, псыкъефэхэу «Бырсырым» ышъхьагъ тет.

ПСЫХЪОУ ШЪХЪЭГУАЩЭ

Пшызэ ыуж Шъхъэгуащэ анахъ псыхъошхоу тиІэмэ ащыщ. Къушъхъэхэу Фыщтрэ Ошъутенэрэ ар къащечжъэ. Псыхъом километрэ 300 фэдиз икІыхьагъ. Шъхъэгуащэ псыкъефэхэу (водопад) иІэр бэ.

Шъхъэгуащэ урысыбзэкІэ Белая аІошъ еджэх. Псыхъом ыцІэ къызхэкІыгъэм елъытыгъэу адыгэмэ хъишъэ гъэшІэгъонхэр ахэлъ. Шъхъэгуащэ епхыгъэу зы хъишъэ нэІуасэ шъуфэтшІын.

Зэгорэм Шъхъэгощашъхъэ пщы горэ щыпсэуштыгъэ. Ар бэрэ зекІо кІоштыгъэ. ЗекІо кІуагъэу, грузин пшъэшъэ дэхэ дэдэ къыхьыгъагъ. Ащ БэллэкІэ еджэщтыгъэх. Пщы жъалымым пшъашъэр пытэпІэ лъагэу псы нэпкъым тетым ригъэтІысхьагъ. Ау пшъашъэр ащ къезэгъыгъэп ыкІи псым зыкъыхидзагъ. Шъхъафитныгъэм кІэхъопсызэ кІодыгъэ пшъашъэу Бэллэ ыцІэкІэ псыхъом еджагъэхэу хъишъэм кьеІуатэ.

ПСЫХЪОУ ЛАБЭ

Лабэ Пшызэ исэмэгубгъукІэ къыхэлъадэ, псыхъо ин. Ащ километрэ 214-рэ икІыхьагъ, Лэбэшхо хэт хъумэ километрэ 347-рэ мэхъу. Кавказым икъушъхъэтх шъхъаІэ имылхэр (къушъхъэу Пщыщэ) Лабэ ипсыкъежъапІ.

Лабэ къушъхъэ псыхъо чъэрэу кьежъэ, къушъхъэ тІокІэ куухэм къадэчты, шъофхэм къазынэскІэ мэрэхъатыжъы. Псым хэхъо

ощхымкИи, осымкИи, мылхэмкИи ешИы. Тыгъэгъазэм щегъэжъагъэу псыхъом икъежъапІэхэр мэщтых, мэзай – гъэтхэпэ мазэхэм жъужьыныр рагъажьэ.

Лабэ псыхъуабэ къыхэлъэдэжъы.

ПСЫХЪОУ ПЩЫЩ

«Пщыщэ псы нэшхо псы шкуашку...» (Теуцожь Ц.)

Пщыщэ Пшызэ исэмэгу лъэныкъокэ къыхэлъэдэжъы, къыз-щежъэрэр Кавказ къушъхьэтххэр ары. Пщышэ инымрэ Пщыщэ цІыкІумрэ зэхэлъэдэжъхэзэ Пщыщэ псыхъошхо мэхъу. Ощхыпсы псыхъом зыкърегъэІэты, кІымафэрэ мыщтэуи мэхъу.

Пщыщэ псыхъо цІыкІу 50 къыхэлъэдэжъы. Анахь инхэр – псыхъохэу Гунайка, Цице.

ПСЫХЪОУ ПСЭКЪУПС

Псэкъупсэ Адыгэ Республикэм ипсыхъо чъэрмэ ащыщ. Кавказ къушъхьэхэм (къушъхьэу Агой, илъэгагъэр метрэ 958-рэ) Псэ-къупсэ къащэжъэ, Пшызэ хэлъэдэжъы. Псыхъом икІыхъагъэр метрэ 146-рэ мэхъу. Псыхъор мэз Іужъухэм къахэчъы, бгышъхьэми шъофми мыгумэкІэу арэчъэ. Ощхэу къещхырэм елъытыгъэу Псэкъупсэ нахь ин мэхъу, кІымафэми ышъхьашъо тещтыкІын елъэкІы (уфэсакъын фай, уиІэтыщтэп).

Псыхъуабэ Псэкъупсэ къыхэлъэдэжъы. Ахэмэ ащыщых ЧыІэпсрэ (Чепси) Хъуарзэрэ (Кавярзе, Кобза).

МЭЗЫР

Адыгэ Республикэм мэзышхохэр итых. Тимээхэм чъыг зэфэшъ-хъафхэр къахэкІэх: чъыгаехэр, анаехэр, кІайхэр, мыстхъэхэр, лан-чъэхэр, псэйхэр, тфэйхэр, хъэкъужъхэр, хъамшхунтІэхэр, отабэхэр, пхъэфхэр, къужъаехэр, мыхэр, пырэжъыехэр ыкІи нэмыкІхэр. Чъыгаер иныжътым фэдэу, чъыг пстэуми къахэщы. Игъумагъэ ІаплІх е им нахь макІэп. Чъыгаем пчъэхэр, пхъэнтІэкІухэр, столхэр хашІыкІых. КІаир адрэ чъыгхэм анахь лъаг. Пхъэфым ышъо шъабэ.

Акацэм мэ ІэшІу къыпехы. Мыекъопэ мэзхэм мые ыкІи къужъэе чъыгхэр ахизых.

МЭЗЫР БЗЫУХЭМ ЯУН

Тиреспубликэ къолэбзыу лъэпкъ зэфэшъхъафэу 226-рэ ис. Ахэмэ ащыщхэм ацІэхэр: къуанчІ, пхъэуІу, тыгъурыгъу, къолэжъ, кукуу ыкІи нэмыкІхэр.

Къолэбзыухэр купитІоу гощыгъэх: хэгъэгу фабэм быбыжъ-хэрэмрэ кІымафэр изыхрэ къолэбзыухэмрэ. Хэгъэгу фабэм быбыжърэ къолэбзыухэр: пчэндэхъур, пцІашхъор, къэрэур, къуанчІэр ыкІи нэмыкІхэр. Мыхэр бжыхъэм хэгъэгу фабэм мэбыбыжъых, гъатхэр кызыскІэ къагъэзэжъы.

КІымафэр изыхрэ къолэбзыухэр: тыгъурыгъур, пхъэуІур, къолэжъыр, бгъэжъыр ыкІи нэмыкІхэр. КІымафэм ос кызыскІэ къолэбзыумэ мэзым ашхын хагъуатэрэп. Ахэмэ чылэм, къалэм нахь пэблагъэ зыкъашІы.

Арышъ, ахэмэ шъо шъуишІуагъэ яжъугъэкІын фае.

Блащэ – клен

Блащэ зэщымыщэу щыІэр бэ. Ахэр: анай – къушъхьэ чъыг, бла-щэ – тхъэпэ папцІэ зыпытыр, блапцІэ – чъыг нэгъыфыр. Блащэ – чъыг дах, метрэ 25–30 нэс къэкІы. Итхъапэхэр иных, лэдэхиплІ иІ. Икъэгъагъэхэр шхъонтІэ-гъожъышэх. Илъэс 150 – 200-м нэс егъашІэ. Ипхъэ пытэ. Музыкальнэ Іэмэ-псымэхэр хашІыкІы.

Остыгъай – сосна

Остыгъаер метрэ 30–40-м нэс илъэгагъэу мэхъу. ЗэнкІабзэу лъагэу мэкІы. Гъэмафи, кІымафи шхъуантІэхэу тхъапэ плъышъохэр кыпэкІэх. Остыгъаер къушъхьэ мэзхэм къащэкІы, пхъэр пхъэ дэгъукІэ алътэ, бэ хашІыкІы.

КІаер – ясень

КІае лъэпкъ зэфэшъхъафэу дунаим тетыр 60-м нэсы. Тихэгъэгу 11 кыщэкІы. КІаехэр метрэ 15, 30, 40-м ялъэгагъэу къэкІых.

Ытхьапэхэр иных. Гьатхэм кьэгъагъ къапэкIэ, гьэмафэм чылапхьэхэр кьэхъух.

Тфэй – граб

Тфэй зэфэшъхьафэу дунаим тетыр 50 фэдиз мэхъу. Ти Кавказ цы кьыщэкIы. Тихэгъэгу «Граб кавказский» зыфиIорэр кьыщэкIы. Ар метрэ 25–30-м нэсы. Гьатхэм тхьэпэ хьурэе кIыхьэхэр къапэкIэх. Тхьапэхэм цы шьэбэ цIыкIухэр атетых.

Къумбыл – тополь

Къумбылыр – пхъэшъаб. Чъыг зэфэшъхьафэу дунаим тетыр 110-м нэсы. Тикъэралыгъо кьыщыкIырэр 30-м нэсы. Ти Кавказ 11 зэфэшъхьафэу кьыщэкIы. Адыгэ хэкум 8 кьыщэкIы. Къумбылыр чъыг метрэ 5–20-м кьыщегъэжъагъэу метрэ 30–40-м нэсы. Ытхьапэхэр сантиметрэ 5–10 икIыхьагъ, 4–8 ишъомбгъуагъ. Гьатхэм кьэгъагъэхэр кьыпэкIэх, бзыуцыфым фэдэу, жьым зэрелъасэх

ТАРИХЪЫМ ЩЫЩ ПЫЧЫГЪОХЭР

*ЛэупэкIэ Нурбый,
гуманитар ушэтынхэм апылэ
Адыгэ республикэ институтым
иотдел ипащ, тарихъ
шIэныгъэхэмкIэ кандидат*

АСКЪЭЛАЕ ИКЪЭБАР

Бжъэдыгъу кьуаджэу Аскъэлае, адырэ чылэхэм афэдэу, бэмэ къашIэжьырэ тарихъым нэмыкIэу гурыт лIэшIэгъухэм къахиу-бытэрэ, аужыпкъэм, ижъырэ дэдэ тарихъи иI. Тэ тызэсагъэр уры-сые администрацием ахэр зитхыгъэхэм кьыщегъэжъагъэу адыгэ кьуаджэхэм аныбжъ кьэтлътэныр ары. Ахэр тхыгъэ зыщы-хъугъэ кьэралыгъо актым ащ ыпэкIэ чылэхэм кьарыкIуагъэр зэкIэ хиуцIэрэпхъагъэм, илътэс мин пчъагъэм кьакIугъэ гъогур щымы-Iэгъахэм фэдэу хъугъагъэ.

Ау тхыгъэу щымыIэмэ, ар сыдэуцтэу пшIэцт? Шъыпкъэ, апэрэ урыс краеведхэм атхыгъэ горэхэр щыIэх КъохъэпIэ Черкесиём ехьылIагъэу. ГущыIэм пае, А.Н. Дьяков-Тарасовым бжъэдыгъушъу Ахыджэго КIэмгуе кьыIотагъэр ытхыгъагъ. Ащ кьызэриIорэмкIэ, я XV-рэ лIэшIэгъум ыгузэгухэм адэжъ апэрэу бжъэдыгъу-хъымы-щэйхэр Iодышъэ лъапэ итемыр лъэныкъо кьэтIысыгъагъэх. Ащ ыпэкIэ ахэр Абхъазым ипсыхъоу Бзыбэ Iушъо Iусыгъэх. А дэдэр кьыщетхы Нэгумэ Шорэ итхылъэу «Адыгэ лъэпкъым итарихъ» зыфиIорэми.

1641-рэ илътэсым хъымыщэйхэмрэ чэчэнайхэмрэ Псэкъупсэ готхэу кьушъхьэм кьехыгъэх ыкIи кIэмыгуепщэу Болэтыкьор тIэкIу лъагъэкIуати Пщыцэ, Мартэ, ПкIашъэ, Чыбый Iушъомэ аIутIысхьагъэх.

Ахыджагор бжъэдыгъухэм абхъазхэкIэ яджэ. Ащ кьыхэкIэу, а адыгэ лъэпкъым ыныбжъ мыбэу ыкIи итарихъ я X–XVI-рэ лIэшIэгъухэм анахъ чыжъэу зэбгъэшIэнэу темыфэу ары зэралътэтщыгъэр.

Ау Нэгумэм итхыгъэу «Адыгэ лъэпкъым итарихъ» зыфиорэм уеджэ зыхъукIэ, нэмыкI еплъыкIэ уиIэ мэхъу. Я VI-рэ лIэшIэгъум ыгузэгухэм адэжъ хъымыщэипщэу Лавристан аварцэхэм япщэу Байкан зипэщэ дзэу къатэбэнагъэхэм пэуцужьыгъагъ. Ау а лъэхъаным хы ШIуцIэ Iушъом щыпсэурэ зиххэр адыгэ лъэпкъэу щыIэ пстэухэм анахъ зэрэлъэшыгъэхэм къыхэкIэу, ахэр ары анахъ пхъашэу авархэм апэуцужьынхэ фэагъэхэр. Ары зэрэхъугъэри. Геленджик пэмычыжъэу Байкан ишы лъэужхэр мыжъо фыжъым щыхэгъэунэфыкIыгъэхэу иIэх.

А лъэхъаным Темыр лъэныкъо къушъхъэтхым ипытэпIэ инэу Псыфабэр Псэкъупсэ псыхъом Iутыгъ (джы «Горячий Ключ» зыфаIорэр ары). А пытапIэм дэсыщтыгъ хъымыщэи Лавристан е ащ иотрядмэ ащыщ горэ. Тыдэ щыIагъэха чэчэнаехэу керкетхэр къызтекIыгъэхэр? Гъэунэфыгъапэу щымытми, а лъэхъаным ПкIэшъэ, Мартэ, Пщыщэ Iушъомэ ащыпсэуцтыгъэх. Хъымыщэи ыкIи чэчэнэе лIэкъо тамыгъэхэм къызэрагъэлъагъорэмкIэ, ахэр нарт лIакъохэу щытыгъэх. Ащ укъыпкырыкIын хъумэ, бжъэдыгъухэр мы чIыпIэм къэкIогъакIэхэу плъытэнэу щытэп, къэзыгъэзэжыгъэхэу пIомэ нахъ тэрэз. КъэIогъэн фаер адыгэ лъэпкъэхэу Пшызэ Iушъо гурыт лIэшIэгъухэм щыпсэуцтыгъэхэм рэхъатыгъо зэрямыIагъэр ары. Ахэм къатэбанэщтыгъэх кощырыпсэу хэзархэр, печенегхэр ыкIи нэмыкIхэр. Ащ къыхэкIэу бгъэшIэгъонэу щытэп Хъымыщэйрэ Чэчэнаерэ ялъэпкъэгъухэр псыхъоу Бзыбэ Iушъо Iусы зэрэхъугъэхэр. А лъэхъаным абхъазхэмрэ черкесхэмрэ ягъунапкъэхэр гъэнэфэгъэ дэдагъэхэп. Ар нафэ къэхъу Нэгумэм итхылъэу «Адыгэ лъэпкъым итарихъ» уеджэ зыхъукIэ.

Фольклорым кыгъэунэфырэр чылэр Чэсэбий Аскъал зэрэтекIыгъэр ары. Нафэ Аскъэлае ипсэупIэ бэрэ зэрэзэблихъугъэри. ЗэмкIэ Мартэ, адрэмкIэ ПкIашъэ, етIанэ Пщыщэ Iушъохэм аIусэу ар къыхэкIыгъ. Гъэунэфыгъэуи щыт непэрэ Аскъэлае тапэкIэ шъхъафэу псэуцтыгъэ къоджищ зэрэхахъэрэр. Ахэр Арап къуадж, Емзэкъуай, ЛIыхъукIэхъабл. Къуаджэхэу Гъобэкъуаерэ Нэшъукъуаерэ охътэ зэфэшъхъафхэм къахиубытэрэ археологическэ саугъэтхэр бэу яIэх. Ахэм ялътыгъэмэ, Аскъэлае зы чIыпI ныIэп иIэр. Ау ащ Мартэ псыхъо Iушъо илъэс минитIурэ ныкъорэм кыкIоцI ищыIэкIагъэр къегъэлъагъо. А чIыпIэм ыцIэр Арапкъуадж. Аскъэлэе общинэра ащыпсэуцтыгъэ Мартэ Iушъо кыбIутIысхъажьыным ыпэкIэ. Арапкъуаджэ анахъ мэхъанэшхо къезытырэр ащ хэхъэрэ Сэрэежъ Iуашъхъэр ары. Ар мэхъанэшхо зиIэ

тхьэлъэIупIэу, мэз Iупэми пэблагъэу, шъофыми пэмычыжъэу, щынагъо цIыфхэм къафыкъокIымэ, мэзым, къушъхъэхэм ахэхъажьынхэ алъэкIынэу щытыгъ. Мы чIыпIэм мэхъанэшхо зэриIагъэр къеушыхъаты ар къызэрэзэтенагъэм, дэгъоу гъэпсыгъэ къурмэншIыпIэу иIэм. Ащ фэдэ тыдрэ чIыпIи кыбIагъотыгъэу щытэп.

Арапкъуаджэ Мартэ Iушъо метрэ 250-рэ фэдиз икIыхъагъэу, метри 100 фэдиз ишъомбгъуагъэу Iусыгъ. Илъэс мин пчъагъэхэм къаIоцI чIыгур ажъозэ, охътэ гъэнэфагъэ пэпчъ тефэрэ чIыгу къатыр бгъэунэфыжъын умылкъэIынэу хъугъэ. Ау етIэ гъэжъагъэм хэшIыкIыгъэ пкыгъохэр, былым къушъхъэхэр, мыжъом хэшIыкIыгъэ IэрышIхэр гъучI лIэшIэгъум икIыхъагъум адыгэ-мыотI культурэм фэпхъын плъэкIынхэу щыIэх.

Сэрэежъ Iуашъхъэм изэгъэшIэн нахъ куоу хъунымкIэ Кубань щыщ археологэу Н.В. Анфимовым ушэтынэу ышIыгъэхэм яшIуагъэ къэкIуагъ. И.С. Каменецкэм зэрилътэрэмкIэ, апэрэу мы чIыпIэм цIыф псэупIэ мыотI лъэхъэнэ пасэм фэпхъын плъэкIынэу кыбIагъотыгъ.

Сэрэежъ Iуашъхъэм ыкIи ащ илэгъу пытапIэхэу Мыекъуапэ, Псэкъупсэ (КъэзэныкъоякIэм) ыкIи ПкIашъэ (Нэчэрэзыежъым) язэгъэшIэн къызэригъэлъэгъуагъэмкIэ, хъат (хъатыу) лъэпкъхэр хэтыгъэхэу плъытэн плъэкIыщт. Ар къеушыхъаты Хъаткъо лIакъом итамыгъэ. НэмыкI лIакъоу Арапкъуаджэ щыпсэуцтыгъэхэр тамыгъэу етIэ гъэжъагъэм хэшIыкIыгъэ къошынхэм атешIыхъагъэхэмкIэ къэпшIэщтых. ГуцыIэм пае, «ТIыбжъэ» тамыгъэр Тыгъухэм, Тхьаркъуахъохэм, ЕмтIылъхэм, ЛIыIапIэхэм ятамыгъ. Пэсэрэ мыотI къоджэ общинэм укъытегущыIэ зыхъукIэ, керкетхэр-адыгэхэр тыгъэм ТхьэкIэ елъэIухэу зэрэщытыгъэр кыдэмылътэн плъэкIыщтэп. Ахэм ащыщхэр къушъхъэхэм къыхыгъагъэх. Енэгугъоу щытыр тыгъэм тхьэкIэ елъэIурэ хъатхэм яфэмэ-бжъымэ къатехъи, илъэс минитIоу къушъхъэм зыхэсыгъэхэм ахэр тыгъэм тхьэу елъэIугъэу ары. Сэрэежъ Iуашъхъэм игъэпсыкIэ урегъэгупшысэ Арапкъуаджэм ычIыпIэкIэ тхьэлъэIупIэр ятфэнэрэ лIэшIэгъум тиэрэ ыпэу щагъэпсыгъэу. А лъэхъаным Чэсэбий лIакъор щыIэгъэн ылъэкIыщт, ар Аскъэлае дэмысыгъэми.

Ятфэнэрэ лIэшIэгъум тиэрэ ыпэу КъохъэпIэ Черкесиём, анахъэу Пшызэ кIыб, щыпсэухэрэм япчъагъэ псынкIэу хэхъуагъ.

КъохъэпIэ Черкесиер а лъэхъаным нахъ рэхъатыпIагъ. Мало-азийскэ лъэпкъэу халибхэр КъохъэпIэ Кавказым къызэрэкIо-

жыгъэхэр къаушыхъаты Сэрэежъ Гуашъхъэм къыщагъотыгъэ ижырэ грек (урым) пкыгъохэу малоазийскэ шъуашэ зиIэхэм.

Зэгъэпшэн шIыкIэм тетэу тарихъым укъекIуалIэмэ, халиб-хэр Лъэпшъырэ Мэзытхъэрэ тхъэу ялэIущтыгъэхэу плъытэн плэкIышт. Арын фае Аскъэлае къыщагъотыгъэ пкыгъохэу етIэ гъэжъагъэм хэшIыкIыгъэхэм зыкIахэтлъагъорэр джорэмрэ (къащ) мэз пчэныбжъэхэмрэ. Апэрэ тамыгъэр Лъэпшъырэ Шыблэмрэ афэпхышт, ятIонэрэ Мэзытхъэм нахъ фэгъэхыгъ. Аужырэ пэблагъ Апыщэ лIакъоу Аскъэлае щыпсэурэм итамыгъэ. Ащ укыпкырыкIызэ пIон плэкIышт Апыщхэр Мэртэ Iушъо античнэ уахътэм Iусыгъэхэу ыкIи малоазиатскэ халибхэм къатекIыгъэхэу.

ТарихъымкIэ гъэшIэгъоныр къагъотыгъэ пкыгъохэм тхъэу зэлэIущтыгъэхэм ясурэтхэмрэ лIэкъо тамыгъэхэмрэ зэрэтетхэр ары. Нэчэрэзые Зэе Гуашъхъэу Мартэрэ ПкIашъэрэ ясэмэгубгъукIэ щыIэм ащ фэдэ тамыгъэхэр зытет етIэ гъэжъагъэу «библиотека псау» къыщагъотыгъ. УзэрэнэгъуещтымкIэ, Нэчэрэзые зэхэщэпIэ гупчэу ПсыхъомкIэ щытыгъ, Аскъэлае тхъэлъэIупIэ гупчагъ. Мы уахътэр ары Емыжхэм, ХъокIонхэм, Шъынахъохэм, Бэрсэйхэм, Хъаткъохэм, Бахъукъохэм, Хъотхэм, ЕмтIылъхэм, Гъыщхэм, ЛIыхъукIэхэм ятамыгъэхэр щыIэ зыхъугъэхэр. ЯтIонэрэ лIэшIэгъум тиэрэ ыпэу Мэртэ Iушъо Бэгъушъэхэр щыпсэуштыгъэх. А лъэпкыыр ящэнэрэ лIэшIэгъум тиэрэ ыпэу адыгэ-мыотI лъэпкъхэу Азов Iушъо Iусхэм ятхыгъэхэм къыхэщы. Апэрэ лIэшIэгъум Чэтаохэм ятамыгъэ агъэунэфы.

ЛъэпкыитIумэ ятамыгъэхэр зэхыхъэхэу зы тамыгъэ хъухэу къыхэкIыгъ. Ащ фэд, гушыIэм пае, Чэсэбийхэм ятамыгъэ. Ащ «тыгъэ» ыкIи «джорэ» тамыгъэхэр щызэхэхъагъэх. Ащ фэдэ зэхэхъакIэр дэгъоу ащыолъэгъу Сэрэежъ Гуашъхъэм къычIахыхэрэм. Ащ фэдэ зэхэхъаныр Шэуджэнхэм ятамыгъи хэтэлъагъо, Лъэустэнхэм ыкIи Шъхъэлахъохэм ятамыгъэхэми ар къяхъулIагъ.

Тиэрэ ыпэкIэ апэрэ лIэшIэгъум Пшызэ Iушъо зэуабэхэр щыIагъэх. Боспор пщыпIэм исхэмрэ Сармат лъэпкыимрэ азыфагу зэутэкIыныгъэхэр щыкIощтыгъэх, кощырыпсэухэмрэ адыгэ-мыотI лъэпкъхэмрэ зэаощтыгъэх. Зэо зэпымыужыым енэгъуагъо сиракхэмрэ мыотI лъэпкъхэм ащыщхэмрэ Пшызэ ыкIыбкIэ кощынхэ фаеу ышIыгъагъэкIэ. Ащ къыхэкIэу Пшызэ кIыб щыпсэурэр нахъыбэ мэхъу. А хъугъэ-шIагъэхэр Мэртэ Iушъо Iусхэм ящыIакIэ къыхэщы, Аскъэлайи зэрахэтэу.

КЪЭБЭХЪАБЛЭ ИКЪЭБАР

Къуаджэу Къэбэхъаблэ Фарзэ исэмэгукIэ Лабэ зыщхэлъэдэжърэм унэмысыпэзэ 1859-рэ илътэсым къэтIысыгъагъ. Къоджэ чIыгум итых Чэмыдэжъ ыкIи Колэсыжъ зыцIэ Гуашъхъэхэр. Iошъхъэ мылъагъэхэри ахэтых. Ахэмэ ащыщых «ПэIокIакор». А Гуашъхъэхэр Нарт эпосым дэгъоу къегъэлъагъох. 1897-рэ илътэсым Санкт-Петербург дэт университетым иархеолог купэу профессорэу Н.И. Веселовскэр зипащэр а Гуашъхъэхэм етIэгъагъэх ыкIи пкыгъо гъэшIэгъоныбэ къычIахыгъагъ.

КИЛЭЦИКIУ ЖУРНАЛЭУ «ЖЪОГЪОБЫНЫМ» ИТАРИХЪ

«Жъогъобыныр» щыIэ хъуным кIэщакIо фэхъугъэр МэщбэшIэ Исхъакъ. Ары цIэри фэзыусыгъэри. Апэрэ номерэу къыдэкIыгъагъэр тхылъ шъхъафэу щымытэу альманахэу «Зэкъошныгъэм» игуадзэу алъытэти, редактор гъэнэфагъи иIагъэп, ар зыгъэхъазырыщтыгъэр Адыгэ тхылъ тедзапIэм идиректорыгъэу, альманахэу «Зэкъошныгъэм» иредактор IэнатIэри дэзыхъыгоштыгъоу тхакIоу Коцбэе Пщымаф.

«Жъогъобыным» иапэрэ тхылъ цIыкIу МэщбэшIэ Исхъакъ иусэ-хэмкIэ къызэлIуихыштыгъ. Ащ къыготыгъ редколлегие зыкIэтхагъэр, ныбджэгъу цIыкIухэм афэкIорэ тхыгъэр. Ащ къыщиIощтыгъ «Жъогъобын» зыцIэ тхылъ цIыкIур сурэтхэмкIэ гъэкIэрэкIагъэу илътэсым плIэгъогъоу къызэрэдэкIыштыр. Пшъэрылъ шъхъаIэ иIэу зигугъу къышIыштыгъэхэр кIэлэцIыкIухэр шIум, дэхагъэм, цIыфыгъэм афэпIугъэнхэр, усэ, рассказ цIыкIухэр, къэбар гъэшIэ-гъонхэр, джэгукIэ зэфэшъхъафхэр, адыгэ пшысэхэр, хырыхыхъэхэр, IурыIупчъэхэр, къоджэхъ-къоджэшхыхэр, ордэхэр къыхиутхэзэ ышIыштыхэу ары.

1993-рэ илътэсым къыщыублагъэу тхылъ шъхъафэу журналыр къыхауты. Шъо зэфэшъхъафхэр зиIэ сурэтхэр (фото) кIышъом тетэу къыдэкIы.

Апэрэ редакторэу иIагъэр усакIоу Нэхэе Руслъан. Ащ ыуж усакIоу Бэгъ Нурбий, тхакIохэу Коцбэе Пщымаф, Цукъо Юныс.

Тиреспубликэ къыщыдэкIырэ журналиплIым — «Зэкъош-ныгъэм», «Литературная Адыгея», «Жъогъобын», «Родничок Адыгеи» зыфиIохэрэм редактор шъхьаIэу джы къызнэсыгъэми МэщбэшIэ Исхьакъ яI.

«Жъогъобыным» иредактор хъурэ пэпчъ анахъэу ынаIэ зытыригъэтыщтыгъэр нахъ сурэт дахэхэмкIэ журналыр гъэкIэрэкIэгъэныр, нахъ тхыгъэ гъэшIэгъонхэр къыдэгъэхьагъэнхэр ары. АщкIэ лъэбэкъу мыдэхэр ышIыхэзэ журналыр къырэкIо. Ар пшIошъ къэзыгъэхъурэр апэу къыдэкIыщтыгъэхэм сурэтэу, тхыгъэу къарыхъэщтыгъэхэмрэ джы къыдахъэхэрэмрэ узэпaplъымэ ары. Сурэт дахэхэмкIэ журналыр гъэкIэрэкIагъэ хъугъэ. Ар щытхъукIэ зыфэлъэгъугъэн фаер тихудожникэу Анатолий Сергиенкэр ары. КIэлэцIыкIухэм нахъ агу рихъыщт сурэтхэм яшIын ар зэрэфэкъулаир исурэтшIыгъэхэм къахэщы.

Тхыгъэу, сурэтэу журналым къыдахъэхэрэр нахъ зэкIоу гъэпсыгъэнхэмкIэ журналым пшъэдэкIыжъ зыхъырэ секретарэу Дзыбэ Назрэт, илъэсыбэ хъугъэу ащ фэгъэзагъэм, опыт инэу IэкIэлъ хъугъэр фэкъулаеу къызфегъэфедэ. Журналым итеплъэ нахъ дахэ хъуным ар дэшъхьахырэп.

Рубрикэ зэфэшъхьафхэр иIэ хъугъэх. Ахэмэ ащыщых:

«Спортым идунай» – спортымкIэ, тиреспубликэ имызакъоу, Краснодар краим, Урысыем ичIыпIэ зэфэшъхьафхэм, IэкIыб хэгъэгухэм ащызэхащэрэ зэнэкъокъухэм текIоныгъэ къыдэзыхыгъэхэм афэгъэхьыгъэ тхыгъэхэр, сурэтхэри акIыгъоу къыдэхъэх.

«Хысапыр зикIасэхэм апай» – еджэкIо цIыкIухэм ягулътэ хэзгъахъорэ нэкIубгъу.

«ШъошIа мыхэм ацIэхэр» – адыгабзэкIэ тхыгъэхэу ацIэхэр тимэзхэм чъыгэу къахакIэхэрэм, псэушъхъэу, бзыоу, типсыхъохэм пцэжъыеу ахэсхэм ясурэтхэри акIыгъухэу журналым къыдэхъэх.

«Тыжъугъэджэгугу» – кроссвордхэр, ребусхэр зикIасэхэм апай.

«ТхакIом яубилейхэр» – титхакIохэм яубилейхэри хагъэу-нэфыкIых.

«ШъошIа, зэхэшъухыгъа?» – сабийхэм яныдэлъфыбзэ, тыкъэзыу-цухъэрэ дунаир, зыщыпсэурэ чIыпIэхэр шIу ягъэлъэгъугъэнхэр ары.

«Адыгэ лъэпкъым къахэкIыгъэ цIыф цIэрыIохэр» – адыгэ лъэпкъым къыхэкIыгъэ цIыф цIэрыIохэу IэкIыб хэгъэгухэм ащыпсэущтыгъэхэр ягъэшIэгъэнхэми апылтых журналым иIофышIэхэр.

«Жъым иакъыл» – тилъэпкъ икультурэ, итарихъ, адыгэ шэн-зэхэтыкIэхэм еджэкIо цIыкIухэр нэIуасэ афэшIыгъэнхэм пай.

«Фольклор» – пшысэхэр анахъ гъэшIэгъонэу фольклорым хэтхэм ащыщых. Ахэр лъэшэу агу рехьых. Арышъ, ар къыдэлъытагъэу пшысэхэм чIыпIэ ин щеубыты. Пшысэхэр къыхэхыгъэх ямэхъанэкIэ шIум фэпIугъэнхэм, бзэджагъэмрэ Iэягъэмрэ ащыухъумэгъэнхэм. ШIур ем текIон зэрэфаем, пытагъэ, шъыпкъагъэ, зэфагъэ ахэлъыным, лIыблэнагъэм фэпIугъэнхэм яхьылIагъэхэу. Ау адыгэ пшысэхэм ямызакъоу, Темыр Кавказым щыпсэурэ цIыф лъэпкъхэм япшысэхэри журналым къыдэхъэх.

«Къытфатхэхэмрэ къытфатхыхэмрэ» – мы рубрикэр нахъ унаIэ узтетынэу, узфэсакъынэу щытмэ ащыщ тIомэ тыхэкъоштэп. Сыда тIомэ, сыд фэдэрэ Iэпэлэсэныгъи кIалэм ицIыкIугъом къыздештэ. Ащ фэмгъэчэфмэ, машIоу къызэкIэнэгъэ къодыем игъом пхъэ пэмылхъэмэ зэрыкIосэжъыщтым фэдэу, кIосэжъын ылъэкIыщт. Ары еджэкIо цIыкIухэм яапэрэ тхыгъэхэр, усэхэр, рассказхэр, ясурэтшIыгъэхэр къыдэхъанкIэ мы нэкIубгъом анаIэ зыкIытетыр.

Дэгъубэ, гъэшIэгъоныбэ «Жъогъобыным» къыхъэу хъугъэ. КIэлэцIыкIухэм япсихологие гъэшIэгъонэу щыт. Дунаим нэ зэфэшъхьафхэмкIэ хэплъэх, гу зэфэшъхьафхэмкIэ зэхашIэ. Нэбгырэ пэпчъ ыгу рихъыщтым тегъэфэгъуай. Ащ фэшI, ахэм уафэтхэныр къызэрыкIоу щытэп.

МэщбэшIэ Исхьакъ адыгэ кIэлэцIыкIу литературэм изытет ыгъэгумэкIэу, 1987-рэ илъэсым мырэуштэу ытхыгъагъ: «Зыныбжъ икъугъэ тхылъеджэхэмрэ ныбжъыкIэхэмрэ зыгорэуштэу тэгъэрэ-зэхэми, кIэлэцIыкIухэм ячIыфэшхо тэ къыттефэ. ТицIыкIухэм апае пшысэхэр, пьесэхэр, рассказхэр, усэхэр ыкIи орэдхэр джыри макIэу къыдэтэгъэкIы. Iофэу тшIэрэм ар щыкIэгъэшхоу фэхъу. ЗэкIэми тызэгъусэу, охътэ лые тетымыгъашIэу IэпыIэсэныгъэ шэпхъэ иным диштэу а Iофыгъор зэшIотхын фаеу типшъэрылъ».

А гушыIэхэм ауж илъэсхэр текIыгъэх, тикIэлэцIыкIу литературэ ихэхъоныгъэхэм уагъэгущхо.

АщкIэ, тхэкIо чъэпхъыгъэхэу тиIэхэм псэемыплъэжъхэу, журналым хэлажъэх ыкIи нахъ гъэшIэгъон къашIы. МэщбэшIэ Исхьакъ, Пэнэшъу Сэфэр, Коцбэе Пщымаф, Мэхъош Руслъан ыкIи нэмыкIхэр. Мыхэм анэмыкIэу журналым мышпъыжъхэу дэлажъэх: Дэрбэ Тимур, Ожъ Аскэрбий, Хъунэго Нурет, Хъурмэ Хъусен, Мамрыкъо Нурет, Хъакъунэ Зарем, Нэхэе Сим, ГутIэ Саньет, ШэкIо

Абрек. Мыхэмэ усэ, рассказ кІэкІхэмкІэ журналыр гъэшІэгъоны къашІы ыкІи еджэкІо цІыкІухэр ашІогъэшІэгъонэу, зыІэпищэхэу, агу лтыІэсэу еджэх.

ТІон тІыэкІышт тхыгъэ зэфэшъхьафхэу журналым къыдахъэ-хэрэмкІэ, Іофыгъоу зэшІуихырэмкІэ хэхъоныгъэхэр ышІыхэзэ ыпэкІэ лъэкІуатэ. Сыд фэдэрэ лъэныкъокІи – тилъэкъ икультурэ, итарихъ, адыгэ шэн-зэхэтыкІэхэм, хысапым, ыпкъышъол ыпсыхъанымкІэ, ныдэльфыбзэм изэгъэшІэнкІэ, оред къэІонымкІэ, къэшъонымкІэ, сурэтшІынымкІэ, зыщыпсэурэ чІыпІэхэр шІу ягъэлъэгъунымкІэ зишъуагъэ къэкІорэ журналэу щыт. Сыда пІомэ, ны-тыхэми, кІэлэ-пІухэми, ублэпІэ классхэм Іоф ащызышІэхэрэми, ІэпыІэгъушхо афэхъушт мы журналыр. Мы аужырэ илъэсхэм баеу, гъэшІэгъонэу зэхэгъэуцагъэ зэрэхъугъэм теджэнджэшыжърэп. Журналым къыщытыгъэ тхыгъэхэр къыдэлъытагъэх: сабыймэ аныбжъ, язэхэтыкІ, яакъыл, ягулътэ, жабзэу аІулъым ахэгъэхъоныр, Іэдэб дахэ ахэлъэу, гукІэгъухэу, шъхъэкІафэ ахэлъэу, ІофшІэныр шІу алъэгъунэу, игулътэ-зэхэшІыкІ хегъахъо, ижабзэ зыпкъ регъэуцо, егъэбаи, ІофшІэн цІыкІухэр ыгъэцэкІэнхэм яамалхэр аІэкІегъахъэ журналэу «Жъогъобыным».

ГЪЭЗЕТЭУ «АДЫГЭ МАКЪ» ТЫТЕГУЩЫІЭ. АР ГЪЭШІЭГЪОНЫ!

Гъэзетэу «Адыгэ макъэм» непэ адыгабзэкІи, арапыбзэкІи, тыркубзэкІи уеджэн плъэкІышт. Гъэзетыр гъэшІэгъоны, сыда пІомэ щыІэныгъэм илъэныкъо зэфэшъхьафхэр къегъэлъагъох.

Гъэзетэу «Адыгэ макъэм» гъогу шІагъо къыкІугъ. Ар тарихъым щыщ хъугъэ. Гъэзетым инэкІубгъохэм Адыгэ Республикэм къырыкІуагъэр тапашъхъэ къырагъэуцо. Лъэкъ культурэм хэхъоныгъэ ышІынымкІэ, адыгабзэр къызэтенэнымкІэ, адыгэ литературабзэр уцунымкІэ «Адыгэ макъэм» осэшхо зэриІэм щэч хэлъэп. Непи адыгэ хабзэм инэшэнэ шІагъохэр къэлэтыжыгъэнхэм, адыгабзэм ифэшъошэ чІыпІэ обществэм циубытыным, нэмыкІ мэхъан ин зиІэ Іофыгъохэм афэлажъэ.

«Адыгэ макъэм» фэлъэгъугъэн фаер – гъогу тэрэз къыхихын, цІыфхэр нахышІум фищэнхэ зэрилъэкІырэр.

Литературэу бгъэфедэн плъэкІыщтыр

1. Абрегова С.Д. По тропкам детства к выпускному. – Майкоп, 2010.
2. Гъыщ Н. Адыгэ-урыс-къэбэртэе псэушъхъэ гущыІалъ. – Мыекъуапэ, 2005. – 176 с.
3. Дечева Н.Р., Дзыбова Т.Я., Цику Б.П., Хавдок С.А. «Луч». «Нэбзый». – Мыекъуапэ, 1997.
4. Тамбиева Д.М. Тызэгъусэу тежъугъадж: Хрестоматия для маленьких / Д.М. Тамбиева, Т.Д. Чеучева, А.Б. Чуяко. – Майкоп, 1994.
5. Унарокова М. Ю., Унарокова Р.Б. Адыгэ хабзэ. 1–7 классы. – Майкоп, 2013.
6. Хъакъунэ-Хъуажъ З. Ныбджэгъу къысфэхъу. Давай дружить. Стихи для детей. – Майкоп: Изд-во «Паштов З.В.», 2016. – 316 с.
7. Хъаудэкъо С.А. Дышъэ кон. Хрестоматия для детских садов. – Майкоп, 2011.
8. Жъогъобын // Журнал «Созвездие». – Мыекъуапэ, 2010–2016 илъэсхэр.

Дэтхэр

ГушцыIап	3
Адыгэ Республикэм и Гимн	4
<i>Къуекъо Налбий. Ти Конституције</i>	5
Тиресубликэ игупч	5
НАХЫКІЭ ГРУППЭР	7
ПШЫСЭХЭР	7
Шъынэ цыкIумрэ тыгъужъымрэ	7
Хэт нахъ лъэша?	8
Бэлыдж	9
Губгъо цыгъомрэ унэ цыгъомрэ	9
Чэт огу цыкIу	10
Гъэпщыгъ, къурэ, цокъээзэкIэдагъ	11
ЮРЫПУАТЭХЭР	11
Iабыжъый	11
Ощхыр	11
Iабыцыу	12
«О атакъэр, о атакъэр...»	12
Сэ мышъэ къэсыубытыгъ!	13
ГУШЫПЭЖЪХЭР	13
ХЫРЫХЫХЪЭХЭР	13
УСЭХЭР	13
<i>Хъакъунэ-Хъуажъ Зарем. Къангъэбылъ</i>	13
<i>Хъакъунэ-Хъуажъ Зарем. Лъабытый</i>	14
<i>Жэнэ Къырымыз. Аргъоир</i>	14
<i>Жэнэ Къырымыз. Къэцыгъуанэр</i>	15
<i>Жэнэ Къырымыз. ХъампIырашъор</i>	15
<i>Нэхэе Руслъан. Хъапыцыу</i>	15
<i>Нэхэе Руслъан. МыIэрыс</i>	15
КІЭЛЭЦЫКІУ ДЖЭГУКІЭХЭР	16
ХъакIыба-кIыбыхъуа	16
Лъабытый	17
Iабыцыу	17
ГУРЫТ ГРУППЭР	18
ПШЫСЭХЭР	18
Машэ зытIырэр машэм ефэжъы	18
Шъэогъур хэзыщыжъыгъэр	19
Цыгъо цыкIум иун	21
Баджэмрэ къэрэумрэ	22
УСЭХЭР	23
<i>Хъакъунэ-Хъуажъ Зарем. Къушъхъэтхым тет тыгъэу!</i>	23
<i>Хъакъунэ-Хъуажъ Зарем. Лъагэ ытамэ</i>	24
<i>Нэхэе Руслъан. Зарэ ятэ дэгущыIэ</i>	24
<i>Жэнэ Къырымыз. Сыд пае?</i>	24
<i>Дэрбэ Тимур. Осыр къесы</i>	25
<i>Дэрбэ Тимур. ТхъакIумкIыхъ</i>	25
<i>Мэхъош Руслъан. Бзыужъый</i>	26
<i>Дэрбэ Тимур. Тэтэжъ</i>	26

<i>Дэрбэ Тимур. Бжъэ</i>	26
<i>Дэрбэ Тимур. «ТхъакIумкIыхъи, бэджэжъый...»</i>	26
<i>Мырзэ Дзэпщ. Къесы</i>	27
<i>КъумпIыл Къадырбэч. Родинэр</i>	27
<i>Нэхэе Руслъан. «Сихэку цыкIуми...»</i>	27
<i>Пэрэныкъо Мурат. Тян</i>	28
<i>Цуекъо Джэхъфар. Сянэ згъэгущон</i>	28
<i>Нэхэе Руслъан. Бэрэ маир къытфэрэкIу</i>	28
<i>Къуекъо Налбий. Чъыгы хат</i>	29
<i>Къуекъо Налбий. Бзыум унэу ищыкIагъэр</i>	29
<i>Жэнэ Къырымыз. Зыгъэкъабз</i>	29
ГУШЫПЭЖЪХЭР	30
ХЫРЫХЫХЪЭХЭР	30
ГУРЫПУПЧЪЭХЭР	30
КІЭЛЭЦЫКІУ ДЖЭГУКІЭХЭР	31
Чэтыумрэ цыгъомрэ	31
МэшIоку-мэшIоку	31
Ящэнэрэр лые	32
ЛЪЫТАКІЭХЭР	32
НАХЫЖЪ ГРУППЭР	33
ПШЫСЭХЭР	33
<i>Шарль Перро. ПэIо Плтыжъ цыкIу</i>	33
Хаврош цыкIур	36
Сэтэнай-къэгъагъ	39
Лпыжъым иосыет	40
Хъалыжъый	41
Мышъиц	44
Баджэмрэ къошынымрэ	46
УСЭХЭР	47
<i>МэщбэшIэ Исхъакъ. Адыгееу сигупс</i>	47
<i>Дэрбэ Тимур. Сыгу рихъыгъ Мыекъуапэ</i>	47
<i>Нэхэе Руслъан. Адыгабзэр сян</i>	47
<i>Нэхэе Руслъан. Уадыгэмэ</i>	48
<i>Къуаджэ Руслъанид. Адыгэ сай</i>	49
<i>Цуекъо Джэхъфар. Осы Лпыжъ</i>	49
<i>Жэнэ Къырымыз. Ныр</i>	50
<i>Хъакъунэ-Хъуажъ Зарем. Анахъ дахэу, анахъ Iушэу...</i>	50
<i>Цуекъо Джэхъфар. Къэгъэгъэ Iэрам</i>	50
<i>Коцбэе Пщымаф. Май</i>	51
<i>Жэнэ Къырымыз. Ор-орэу</i>	51
<i>Бэрэтэрэ Хъамид. Бзыу орэд</i>	51
<i>Дэрбэ Тимур. ЕшIэ шIоу ащ адыгабзэ</i>	52
<i>Дэрбэ Тимур. Чэтыу цыкIур сэгъэдаIо</i>	52
<i>Хъакъунэ-Хъуажъ Зарем. ЗэрэгъэшIэгъоныр</i>	53
<i>Цуекъо Джэхъфар. Тиатакъэ маIо, маIо!</i>	53
<i>Цуекъо Джэхъфар. Сыина, сыцIыкIуа?</i>	54
<i>Цуекъо Джэхъфар. Чэтыум иджэмышх</i>	54
<i>Абрэдж Сафят. Сэ сыхэтэрыкI цыкIу</i>	54
ГУШЫПЭЖЪХЭР	55

ХЫРЫХЫХБЭХЭР	55
ГУРЫПУПЧБЭХЭР	56
ЛБЫТАКИЭХЭР	56
КИЭЛЭЦИКИУ ДЖЭГУКИЭХЭР	58
Къэрэу-къэрэу дадэ	58
Чыгым тес бзыухэр	58
ЕДЖАПЭМ ЗЫФЭЗГБЭХБАЗЫРРЭ ГРУППЭР	59
ПШЫСЭХЭР	59
Машэрэ мышгэмрэ	59
<i>Бэгъ Нурбий.</i> ЛЫжъ мыгъо цыгъумыт	62
Тыгъужьымрэ тЫмрэ	66
Шъуз Гушыр	67
БАСНЭ	68
<i>Гэшгынэ Хъазрэт.</i> Бысымгуащэм къехъулIагъэр	68
ЛБЫТАКИЭХЭР	68
Хъарыфылтэм иусэхэр	68
<i>Къукъо Налбий.</i> «Зы...»	69
ЛытакI	70
УСЭХЭР	71
<i>Нэхэе Руслан.</i> СышыкIапцын	71
<i>Бэгъ Нурбий.</i> Гъэсэпэтхыд	71
<i>Нэхэе Руслан.</i> Сыадыг зыIорэр адыга зэкIэ?	72
<i>Пэрэныкъо Мурат.</i> Мыекъуапэ	73
<i>Жэнэ Къырымыз.</i> Шъхъадж къыIорэм тедэIун	73
<i>ГутIэ Саныет.</i> Сызыфаер там	73
<i>ГутIэ Саныет.</i> Атакъ	74
<i>ГутIэ Саныет.</i> Сэри сикIас пшысэжъ	74
<i>ГутIэ Саныет.</i> Къэбыжъый	75
<i>ГутIэ Маныет.</i> Пыжъы	75
<i>ГутIэ Саныет.</i> ТхъакIумкIыхъ	76
<i>Мырзэ Дзэпц.</i> Тэ ац фэдэм тыфэмый	76
<i>Жэнэ Къырымыз.</i> Ситэтэжъ	77
<i>Жэнэ Къырымыз.</i> Хъалыгъур гъэлъапIэ	78
<i>Жэнэ Къырымыз.</i> Зыгъэкъабз	78
<i>Къукъо Налбий.</i> КIымаф	78
<i>ШэкIо Абрек.</i> Нанэ бэрэ мэпцэрыхъэ	79
<i>ШэкIо Абрек.</i> Сихъэ цIыкIу	79
<i>Нэхэе Руслан.</i> Адыгэ Iанэр лъэкъуиц	80
<i>Жэнэ Къырымыз.</i> Лъакъом дегъашт	80
<i>Нэхэе Руслан.</i> ПцIашхъор	81
<i>Жэнэ Къырымыз.</i> Ным иорэд кушъэм къыщэжъэ	82
<i>Бэрэтэрэ Хъамид.</i> Тигъэмаф	82
<i>Жэнэ Къырымыз.</i> Атакъэ	83
<i>Нэхэе Руслан.</i> Жъогъо къопитф	84
<i>МэцбэшIэ Исхъакъ.</i> Адыгэхэр	84
<i>Пэрэныкъо Мурат.</i> Сихэку	85
<i>Хъалыц Сэфэрбий.</i> Хэти иIоф зыритыгъ	85
<i>Жэнэ Къырымыз.</i> Лъыталтэ	86
<i>Чуковский Корней.</i> Бэдзэжъыеу Лъэкъогъэжъ	86

<i>Маяковский Владимир.</i> Сыд фэда дэгъур, сыд фэда дэир?	90
ХЫРЫХЫХБЭХЭР	96
ГУЩЫПЭЖБХЭР	97
ГУРЫПУПЧБЭХЭР	97
КИЭЛЭЦИКИУ ДЖЭГУКИЭХЭР	98
ПэIохъ	98
Къэрэу-къэрэу, къаз-къаз.	99
Хырыхыхъэхэр	99
НАРТ ЭПОСЫР	101
Нартхэр	101
Нарт Саусырыкъу	101
Нарт Саусырыкъо ипщыналъ	103
Сэтэнай-къэгъагъ	103
Нарт Пэтэрэз ипщыналъ	104
БАСНЭХЭР	105
<i>Гэшгынэ Хъазрэт.</i> Бысымгуащэм къехъулIагъэр	105
<i>Пэрэныкъо Мурат.</i> Нэй-псый	105
Баджэмрэ къэрэумрэ	107
<i>Пэрэныкъо Мурат.</i> Мышгэмрэ баджэмрэ	108
<i>Пэрэныкъо Мурат.</i> Аслъан-пащэмрэ бэджэ хъор-шэрымрэ	110
<i>Пэрэныкъо Мурат.</i> Бгъашхъомрэ чэтыужьымрэ	111
<i>Бианки Виталий.</i> Бэджэ тхъагъэпцIымрэ псычэт Гушымрэ	113
<i>Гэшгынэ Хъазрэт.</i> Тыгъужьымрэ пыжъымрэ	114
ПШЫСЭ-ПЬЕСЭХЭР	115
<i>МэцбэшIэ Исхъакъ.</i> ЦIыфымрэ аслъанымрэ	115
<i>Цукъо Джэхъфар.</i> ЛЫжъымрэ тыгъужьымрэ	118
<i>Пэрэныкъо Мурат.</i> Рыу, сибэщ!	124
ФИЗМИНУТКЭХЭР	143
ОРЭДХЭР	146
Синан	146
Сянэ имэфэки	147
Татэ сэгъэгущIо	147
ШъукъакIу Адыгейм	148
Садикым тычIэкIыжъы	149
КIымаф	150
ИлъэсыкIэм тыпэгъокIы	151
Къесы	151
Чэтыум иджэмышх	152
Кавказ	153
ДИДАКТИЧЕСКЭ ДЖЭГУКИЭХЭР	154
ПсынкIэу къаIо	154
Сыда къынцыкIагъэр?	154
Пхъонтэ гъэшIэгъон	155
Хэт сыда ыцIэр?	155
Ашха, хъауми амышха?	156
Чыгыр ытхъапэкIэ къэгъот	156
Куорэр къашIэ	157
«Тучан» зэхэщэгъэн	157
КъашIэ	158

Сыд фэдэ макъа гуцыІэ купхэм ахэтхэр?	158
ГуцыІэм иапэрэ макъэ къаІо	159
Шхын ІэшІухэр	160
ГуцыІэм иапэрэ макъэ къэгъот	160
Къэуцу! Бэц цІыкІу, къызэтеуцу!	161
ХэтэрыкІхэр	162
Сурэтым ыцІэ къаІо	163
Тэдэ сыд цылта?	163
Пкъыгъуиц ацІэ къаІо	164
Пхэнджэу къаІо	165
Сыда дзыо цІыкІум илтыр?	165
ГуцыІэм иаужырэ макъэ къэгъот	166
Сыд фэдэ псэушъхьэха тэ тшІэхэрэр?	166
Хэт сыды ышІэра?	167
КъашІэ, тыдэ сыд къыщыкІыра?	167
Зыфэдэр къаІо	168
«Тучан», «Пхъэшъхьэ-мышъхьэхэр», «Куандэхэр»	168
Сыда мыщ къыщыкІырэр?	168
Тэрэзэу гъэтІылъ	169
Сыд фэдэ гуцыІа сыгу исыубытагъэр?	170
Тэрэзэу гуцыІаухыгъэр къаІо	170
Тэрэзэу къаІо	171
Хэта апэ ишъыгъэр?	171
Выставкэ	172
ГуцыІэ къаІо	172
Мэкъэ гъэнэфагъэ хэтэу гуцыІэ къэгупшыс	173
Хэт, сыд фэд пкъыгъуацІэр?	174
Макъэр Гъулаций ыгу къэгъэкІыжъ?	175
Пкъыгъор сыда зыхэшІыкІыгъэр?	176
Джэгуалъэхэм ятучан	176
ГуцыІэм имэхъанэкІэ къыпыщытыр къаІо	177
Сыдигъуа ар зыхъурэр?	177
Почтальоным открыткэхэр къытфихыгъэх	178
Хэт сыд ышІэра?	178
Сыда къыщыкІрэр?	179
Джэгуалъэр къэгъотыжъ	179
Сыдигъуа ар ауштэу зыхъурэр?	180
Ухэмыукъу!	180
ПШІЭМЭ ДЭГЪУ!	182
Адыгэ быракъыр	182
Гербыр	182
Мыекъуапэ	184
Адыгэ лъэпкъ щыгъыныр зыфэдэр	185
Дышгъэ идагъэр	188
Адыгэ пІуаблэмрэ хабзэмрэ	188
Адыгэ пщынэ Іэмэ-псымэхэмрэ хабзэмрэ	190
Бзэпс пщынэхэр	190
Пщынэ Іэмэ-псымэхэм язехъан пылъ хабзэхэр	191
ШыкІэм зигъэгусэмэ цукІэр къыплъэхэо	192

Адыгэ сабыир зэрапІурэр	192
Адыгэ джэгур	193
ЛІэкъо тамыгъэкІэ агъэунэфыщтыгъэр	196
Адыгэ шы лъэпкъхэр	199
Адыгэ шыур. Шымрэ лІымрэ	199
Шыр лъапсэ зыфэхъугъэ хабзэхэр	200
Шыумрэ хабзэмрэ	201
Адыгэ хабзэм нахъыжъыр зэригъэлъапІэрэр	202
Адыгэ щагур	204
ХъакІэшпыр	207
Адыгэ шышІоІур	208
КІэппщэ хабзэхэр	209
Адыгэхэм яилъэсыкІэ мафэ	212
Мазэмэ ацІэхэр	213
ШъошІа адыгабзэкІэ мазэхэм ацІэхэр?	213
ТИРЕСПУБЛИКЭ ИЧІЫПІЭ ГЪЭШІЭГЪОНХЭР	215
Лагъонакъ	215
Фыщтрэ Ошгъутенэрэ	216
ТхъакІ	216
ГъочІэгъхэр	217
Хыкъум Псынадах	218
Псыкъефэххэр	219
Псыхъоу Шъхъэгуацэ	220
Псыхъоу Лабэ	221
Псыхъоу Пщыц	222
Псыхъоу Псэкъупс	222
Мэзыр	222
Мэзыр бзыухэм яун	223
ТАРИХЪЫМ ЩЫЦ ПЫЧЫГЪОХЭР	225
<i>ЛэупэкІэ Нурбий.</i> Аскъэлае икъэбар	225
Къэбэхъаблэ икъэбар.	229
КІэлэцІыкІу журналэу «Жъогъобыным» итарихъ	229
Гъэзетэу «Адыгэ макъ» тытегушыІэ. Ар гъэшІэгъоны!	232
Литературэу бгъэфедэн плъэкІыщтыр	233

Учебное издание

ЖЪОГЪОШІЭТ

Хрестоматие

На адыгейском языке

Ответственный за выпуск: М.А. Каратабан

Редактор: Т.В. Кондрашова

Корректор: С.А. Шхафижева

Подписано в печать: 03.08.2017 г. Печать офсетная.

Формат 70х100/16. Усл.п.л. 13,72. Тираж 500 экз. Заказ № 188.

ООО «Качество», ИНН 0105004524,

385000, г. Майкоп, ул. Крестьянская, 221/2,

тел.: 8 (8772) 52-36-87, 57-09-92.